ГЛАВА II

ПРВИ ДАНИ ОРУЖАНЕ БОРБЕ

ПАРТИЈСКА ОРГАНИЗАЦИЈА У ДАНИМА ПРИПРЕМАЊА УСТАНКА

Окупација је дошла изненађујуће брзо чак и за комунисте, који су знали да, подривен петоколонаштвом, ненародни режим није способан да организује озбиљнији и трајнији отпор. Као подршку војницима и комунистима који су се ту и тамо одупирали немачким трупама, ЦК КПЈ је 15. априла издао проглас у коме је устао против распиривања шовинизма и подвукао да ће „кому(НИсти и читава радничка класа Југославије устрајати до коначне победе у првим редовима народне борбе против освајача". Проглас је био ванредно значајан за оријентацију целокупног чланства и ових напредних људи у овим данима општег расула у земљи. По свим селима централне Србије чланови Цартије и скојевци сакупљали су и прикривали оружје које је бацала поражена војска. Њима су се у тој акцији масовно придруживали симпатизери, нарочито некадањи чланови Задружне омладине и других организација којима је руководила Партија. Људи су се сналазили на најразноврсније начине — закопавали су оружје у земљу, бацали га у потоке и реке, завлачили у стогове сена, слаМе, под кровове, а негде су прављена и мања склоништа. На тај начин су мање-више свуда по централној Србији сакривене од окупатора знатне количине оружја, муниције и војне опреме. Највише оружја остало је у селима где су биле разбијене веће војне јединице и где су постојале јаче партијеке организације и упоришта, као што су неки крајеви великоорашког, младеновачког, космајског и посавских орезова.

После капитулације, немачким трупама су се ставили на раоположење органи власти бивше Југославије — среска начелства, општинске управе и полиција. Тек ретко где појединци су давали оставке не прихватајући се „нечасног посла". Изузетак је донекле био само срез белички, где је већина председника олштина под разним изговором напу-

стила дужност. На њихова места Немци су преко срескот начелства поставили друге „сигурније људе". Ове — како их је Партија назвала а народ прихватио — петоколонашке власти су, по налогу немачких команди, организовали по селима „комисије за прикупљање оружја и ратног плена". Док је народ од непријатеља крикривао све што се могло сакрити, комисије су вршиле претресе по сеоским кућама и претиле становништву немачким војницима. Заплашени претњама, које су немачке патроле местимичним стрељањем сељака потврдиле, појединци су предавали понешто од прикривеног оружја, па и тада углавном оно пгго је било неисправно и неупотребљиво.

Ослањајући се на услуге петоколонашке управе, немачки војници нису дубље залазили у унутрашњост. Пљачка је спровођена у виду трговине и плаћањем безвредним окупацијоким „рајхсмаркама", за које се говорило да их војници по потреби „штампају у камионима". **АЛШ** то није била једина новина фашистичког „новог поретка". Са окупационим трупама долазила је и политика разједињавања балканских народа. Србија је била, као и цела Југославија, добрим делом подељена међу суседима. Поред Мађарске, и Бугарска је добила свој део: пиротски и врањски округ и део територије северно од Зајечара. Румунски фашисти су бацали погледе на источне делове централне Србије, где се налази приличан број Влаха. Поп Шувајкић је покренуо акцију за прикључење крајева источно од Мораве Румунији. Његови људи су обилазили логоре заробљених војника обећавајући свакоме који се изјасни за било коју националност сем српске да ће бити пуштен кући. Али покушаји распиривања националистичких страсти нису лако добили подршку народа. Позивима Шувајкића одазвало се мало ратних заробљеника, па је чак и известан број Влаха остао у логорима упорно тврдећи да су Срби. Тако је пропала ова Шувајкићева анексионистичка кампања око Пожаревца.

Првог маја образована је у Србији комесарска управа[1] која је обновила банске управе у унутрашњости. Убрзо је почела са радом управа дунавске бановине у Смедереву. У присуству представника немачких војних власти, обрлајтнанта фон Шлихтинга и фелдкоманданта Кумарова, одржане су 11. маја у Смедереву, а 12. у Крагујевцу конференције са среским начелницима и председницима оппгина из среских места. На овим конференцијама, којима су присусгвовали начеЈшици из 13 срезова, банска управа је дала „инструкције у погледу организовања како среских тако и општиноких власти, вршења службе јавне безбед-

[1] **Српска комесарска управа на челу са Миланом Аћимовићем.**

ности, обрађивања земље, одржавања и довођења у исправно стање општинских и бановских путева и објеката на њима и томе слично".[2] То исто је тих дана у Поморављу учинила и банска управа из Ниша, извршавајући наређења немачких војних власти да се што пре оспособи привреда и обезбеди саобраћај и „ред у земљи".

Као последица учвршћивања окупационих власти настали су прогони Јевреја и Цигана. За њих су уведене жуте траке, а на трамвајима и ресторанима појавили су се натписи „забрањено за псе, Јевреје и Цигане". Почетком маја формирани су сабирни логори за Јевреје, један од њих се налазио у Крагујевцу. Јеврејске породице су сакупљане у ове логоре а затим пребациване у концентрациони логор на београдском сајмишту, одакле су већ првих месеци окупације многи стрељани или уништени на други начин. Петоколонашка полиција је прикупљала податке о комунистима и другим напредним људима. Онима који су им већ били познати, среска начелства су забранила удаљавање из места становања, а у многим срезовима је наређено да се свакодневно јављају полицији. Кретање ван места становања и без ове забране било је отежано увођењем објава, које су се могле добити од општинских власти само на краће време и то за одређено путовање.

Посебне мере према комунистима које су Немци и петоколонашка полиција предузимали од првог дана окупације нису биле само последице опште антикомунистичке оријентације[3] фашистичких сила. После расларчавања Југославије, када су представници буржоазије делом емигрирали а делом, ради очувања своје имовине и власти, пришли окупатору, једина снага која се томе могла супротставити била је КПЈ. Да ће то она и учинити, недвосмислено је показивала како њена доратна делатност, тако и активност у току априлског рата и тих ггрвих дана окупације.

Крајем априла обнсвљене су у целој централној Србији ратом поремећене везе партијских руководстава и организација са Покрајинским комитетом КПЈ за Србију у Београду.

На партијским састанцима, саветовањима и конференцијама у свим окрузима разматрано је стање партијских организација у новим условима и проблеми политичког рада са женама и омладином. Требало је наћи нове форме рада које је захтевала постојећа оружана борба, као пгго су

[2] Из извештаја бана Дунавске бановине од 13. маја 1941. годинео отпочињању рада банске управе.

*** У то време је био на снази пакт између Немачке и СССР.**

групе за сакупљање оружја, болнички курсеви. Умножавала су се и изучавала „ратна правила" и други војни уџбеници, а међу омладином је највећу популарност стекао роман Островског „Како се калио челик"[4] Посавски сремски комитет одржао је крајем априла састанак актива из горње и доње Посавине у засеоку Бреска код Обреновца. Дискутовало се о узроцима пораза и о задацима који стоје пред партијским организацијама, као нгго је сакупљање оружја, организовање санитетских курсева и апровођења војне обуке омладине. Партијоку организацију у Посавини најчешће је обилазио у име ОК Београда Бора Марковић, а смедеревску организацију Милош Матијевић Мрша. На састанцима ОК КПЈ за Пожаревац на којима је разматрано стање у партијској организацији и припреме за оружану борбу присуствовао је у име ПК КПЈ за Србију Мома Марковић. Састанку комуниста Смедеревске Паланке код Попове чесме који је одржан у мају присуствовали су у име ПК КПЈ за Србију Петар Стамболић и Цана Бабовић. Стамболић је посебно гсворио о задацима партијских организација и улози омладине у припремама за оружану акцију, а Цана Бабовић је оценила као велику слабост што у њима скоро није било жена.

У духу ових припрема протекла је и првомајска прослава, коју су илегално припремиле партијске организације и руководства. По свим градовима и у великом броју села излепљен је или растурен првомајски проглас Централног комитета КПЈ. Крагујевачки комунисти су, по већ уходаној пракси, летке делили тако да свака зграда добије ло један примерак. После мартовских догађаја, Партија је у овом граду постигла велики углед. Грађани су често долазили партијским руководиоцима да се жале ако би при растурању летака њихова кућа била прескочена. Смедеревска партијска организација је растурила летке не само по целом граду него су поред наоружаних стражара они били истакнути и на огласним таблама среског начелства и Општинске управе.

Растурање првомајског прогласа било је прва масовна акција изведена на читавој територији централне Србије у оквиру припремања народа за предстојећу оружану борбу:

> „ ... И као пгго је Комунистичка партија Југославије" — пише у прогласу ЦК КПЈ — „до сада стајала у првим редовима народне борбе, тако ће од сада још упорније организовати и водити борбу народа против оку-

[4] **Овај роман штампан је код.нас уочи рата и полиција га је запленила. Само мањи број примерака Партија је помоћу графичких радника склонила, па су они у овим данима постали најчитанија литература, која је ишла од једне до друге омладинске групе и скојевског акиива.**

патора и њешвих слугу у земљи, против распиривања националне мржње, за братство народа Југославије и свих народа на Балкану, против израбљивања радних народа за бољу и срећнију будућност" ...

Партијске организације по градовима у овом крају припремиле су традиционалне илегалне излете у околину. Поред читања прогласа ЦК КПЈ, на овим излетима у околини Крагујевца, Пожаревца, Смедерева, Јагодине, Ћуприје и других градова говорници су позивали на припремање борбе цротив окупатора и петоколонаша. Најмаоовнији скупови били су код Крагујевца и на Мининим водама крај Пожаревца. Кучевска партијска организација је издала посебан летак поводом Првог маја.

Оријентација на оружану борбу против окупатора, коју су најавили априлски и мајски проглас, захтевала је неке организационе измене, јер је на терену известан број комуниста отрпнао у војску и пао у заробљеничке логоре. Веће промене у том погледу настале су у Окружном комитету КПЈ за Крагујевац. После привременог задржавања у Смедеревској Паланци, Лазар Колишевски је првих дана окупације упућен на партијски рад у Македонију. Одмах иза тога Сретен Младеновић је пребачен у Ниш за секретара Окружног комитета Партије, а два дотадања члана ОК Крагујевца повукла су се и престала са радом.[5] Као инструктор ПК КПЈ за Србију, на партијски рад у Крагујевац дошао је јуна 1941. године Светислав Стефановић Ћећа.

Планирања ЦК КПЈ, према којима је требало да крагујевачки радници буду ослонац за формирање партизанских одреда у Шумадији, захтевала су да се убрза и рад на јачању партијских организација око Аранђеловца, где се већ налазила једна група чланова крагујевачког окружног комитета. Нешто касније, од њих је формирано засебно Окјружно партијско повереништво, чији је секретар био Станислав Сремчевић Црни а чланови Милан Илић Чича, Милован Милосављевић Мика и Милутин Тодоровић. Територија повереништва обухватала је орашачки срез са Аранђеловцем, опленачки са Тополом, колубарски са Лазаревцем и космајски са Младеновцем.[6]

У то време, у Поморављу је формиран нов Окружни комитет, који је обухватио поморавски и паланачки округ, а

[5] **Милорад Јовановић Врањанац и Олга Јовановић.**

[6] **Партијска подела није се поклапала са тадањом административном поделом. Космајски срез са Младеновцем, у ствари, била су, два административна среза — космајски са Сопотом и младеновачки са Младеновцем. Услед развоја догађаја, ОП Аранђеловца су касније једно време били припојени само неки делови младеновачког среза, док је територија СК Космаја остала под ОК Београда.**

ранији ОК за Смедеревску Паланку постао је и Месни комитет у граду. Чланови овог Окружног комитета били су Радослав Никчевић, Јоца Милосављевић, Живота Станисављевић и Милорад Марковић. Касније, када се почела спроводити одлука о формирању партизанских одреда, 25. јуна, проширен је овај Окружни комитет са још тројицом чланова. ПК КПЈ за Србију је упутио из Београда за секретара Окружног комитета Петра Велебита, а као нови чланови кооптирани су Милан Премасунац секретар ОК СКОЈ-а за Поморавље и Ратомир Ристић Сеља, који је одређен на партијски рад у Ресаву.

Првих дана окупације у пожаревачком округу дужност секретара Окружног комитета вршио је Чедомир Васовић, пошто је ранији секретар Света Станојевић отеран у заробљеништво. На Окружној партијској конференцији, која је одржана у јуну, изабран је нов Окружни комитет. Секретар овог комитетабио је Чедомир Васовић а чланови Божидар Димитријевић Козица, Богољуб Стојановић, Вера Милетић, Светислав Јовановић, Радисав Цвејић, Ђура Богвеј и Миодраг Стевић.

У партијским руководствима око Београда ове организационе измене су биле знатно мање. У Посавини је за секретара СК дошао у међувремену Раде Тадић, пошто се ранији секретар Влада Аксентијевић налазио у мариборском затвору, а чланови комитета су били Бора Ћирић, Срба Јосиповић, Миле Манић Албанта и Драган Марковић. Тамнавски сресни комитет сачињавали су Андрија Мазињанин, који је био и еекретар, Никола Мишљеновић, Рајко Михајловић, Ранко Ранђел Марковић, Жикица Стефановић, Светислав Пуја Пандуровић и Милан Михајловић. Са јачањем омладинске организације, формиран је у овом срезу и Сресни комитет СКОЈ-а, у којем су, поред чланова СК КПЈ Стефановића *и* Марковића, били Милена Ситарица, Богољуб Боца Танасијевић, Предрат Тешић, Милосав Павловић и Драган Ранковић.

Среоки комитет Космаја остао је у ранијем саставу, а нешто касније, по доласку из Београда, у њега је ушао Дража Марковић. У Смедеревском месном комитету није било никаквих измена.

У овом саставу партијска руководства су радила на припремању оружане борбе.

Првамајска прослава, илеталне партијске конференције по градовима и селима, стварање разних група и одбора за прикупљање оружја и организовање санитетских курсева и војничке обуке представљали су истовремено и политичку припрему народа за предстојеће оружане акције. Партијске ћелије су се на тај начин повезивале са народом, а конкретне акције су послужиле за брзо јачање

партијске и скојевске организације, пгго се у мају и јуну постављало као један од најпречих задатака свих партијских руководстава у овим крајевима.

Непосредно уочи почетка оружаног устанка, Партија у централној Србији скоро је удвостручила број чланова у односу на стање после априлског рата. Крајем јуна, по градовима и селима било је близу 700 чланова КПЈ, а преко 800 скојеваца. Састављено од проверених људи и расејано на великом простору, преко активиста и сарадника, чланство Партије и СКОЈ-а је у то време вршило велики политички утицај на целој територији.

Захваљујући овом великом политичком утицају, спровођене су оа успехом припреме за устанак, уз понеке саботаже и избегавање рада за окупатора. По селима је прикривана имовина бивше југословенске војске, изврдаване су реквизиционе обавезе и кулук, а када се то није могло избећи, посао ее обављао спаро и аљкаво. Партијска организација Смедеревске Паланке организовала је саботирање производње у фабрици вагона, која је радила за немачку војску, тако да су се сви производи морали више пута враћати у предузеће и преправљати.

Најзначајш1ја је у том погледу била акција крагујевачке партијеке организације. Она је спроводила саботирање рада у Војнотехничком заводу. Од близу 12.000 запослених, вратило се на рад само неколико стотина радника, због чега су Немци почели да демонтирају фабрику. Половина оних који су се одазвали позиву на посао одлазила је на рад по одлуци партијске организације и тамо при демонтирању унипггавала или бацала у фабричку канализацију најосетљивије делове машина. Партијека организација је само у Крагујевцу и у крагујевачком и гружанском срезу имала у то време цреко 100 чланова КПЈ и 300 акојеваца. Поред Крагујевца, партијске организације су постојале у Грошници, Корићанима, Радмиловићу, Корману, Баточини, Дивостину, Брзану и Белошевцу, а у већини села постојала су партијска упоришта. Већина чланова КПЈ и скојеваца била је у самом граду, где је у то време формиран и Месни комитет, чији је секретар био Тоза Дратовић. У Војнотехничком заводу било је неколико партијских ћелија, којима је руководио фабрички партијски биро.[7] Постојале су и партијске ћелије по градаким реонима — у палилулском крају биле су три ћелије са по 3—5 чланова, у лепеничком такође три, а у Сушици и варошком крају по једна партиј-

[7] **Партијско руководство сачињавали су секретар бироа и секре(тари партијсиих ћелија.**

ска ћелија. Око партијских и скојевеких организација, на разне кружоке и политичке састанке, окупљао се велики број радника, нарочито радничке и средњошколске омладине.

Ослањајући се на крагујевачку партијску организацију, на њене кадрове и штампани пропагандни материјал, ОП КПЈ за Аранђеловац је већ крајем јуна политичким радом обухватио територију орашачког, опленачког и колубарског ереза. Уочи устанка, партијске ћелије су постојале у Горњој Трешњевици две, а у Аранђеловцу, Вукосавцима, Јеловику, Бањи, Брезовцу, Страгарима, Орашцу, Даросави, Гарашу, Винчи, Тополи, Жабарима, Горовичу, Вреоцима, Венчанима, Шопићу, и Лазаревцу по једна. Сем тога, постојала је заједничка партијска ћелија за села Горњу Трнаву и Шуме. По два члана Партије било је у селима Цветовцу, Великим Црљенима, Јарменовцима, Петки и Маскару, а по један у селу Врбици, Стојнику, Мисачи, Рајковцу, Белосавцима, Крћевцу, Зеокама, Брајковцу, Медошевцу и Дудовици. После формирања Окружног партијског повереништва, организовано је и скојевско руководство за ове срезове. ББега су сачињавали Ангелина Милосављевић Анга и Радомир Илић Раја, који су били у непосредној вези са Окружним повереништвом и радили на стварању скојевских организација. Најјача скојевска организација била је у Аранђеловцу. Скојевски активи су, сем тога, постојали и у Копљарима, Горњој Трешњевици, Горовичу, Страгарима, Жабару и Наталинцима.

На територији коју је држало Окружно повереништво за Анрађеловац било је уочи устанка укупно 113 чланова КПЈ, 14 кандидата и око 50 скојеваца. Једна од најстаријих, уз то и највећих, била је партијска ћелија Горње Трешњевице, која је имала 15 чланова и 3 кандидата КПЈ. Биле су такође јаке и организације у Аранђеловцу, где су поред партијске ћелије од 8 чланова КПЈ постојала и два скојевска актива са укупно 17 чланова СКОЈ-а. Аранђеловачка организација је, поред пропаганде и рада на укључивању појединих угледнијих грађана у покрет, обезбеђивала илегалне станове у граду и стварала везе које су коришћене за сакупљање обавештења и за добијање потребних исправа за кретање, веома важних у то време за партијске раднике. Партијске организације по шумадијским селима су се као и у осталим крајевима, поред политичког рада, првенствено ангажовале у сакупљању опреме и оружја за будуће оружане одреде.

У суседном младеновачком орезу, који је требало да обухвати радом ОП за Аранђеловац, партијских и скојевских организација није било. Постојала су само нека партијска упоришта у Младеновцу, Шепшину, селу Младенов-

цу, Америћу и Влашки. Уочи рата, у Шепшину је било два, а у селу Младеновцу и Америћу по један члан СКОЈ-а. Скојевци су, у ствари, били средњошколци и студенти који су се по престанку наставе вратили из Београда. Ова упоришта углавном су била везана за београдску организацију, која их је и стварала, а касније за Сремски комитет КПЈ за Космај.

У орезовима око Београда, космајском, посавском и тамнавском, као и у Смедерввy, партијске организације еу у то време бројале 224 члана КПЈ и близу 200 скојеваца. Најбројнија је била организација у посавоком срезу, која је укупно у горњој и доњој Посавини имала 86 чланова КПЈ, а партијске ћелије су постојале у Обреновцу, Забрежју, Грабовцу, Стублинама, Трстеници, Умци, Бићевцу, Лесковцу и заједничка ћелија за села Дражевац и Конатице. Поред тога, по два члана Партије је било у Вукићевици, Орашцу, Вранићу, Бождаревцу, Љубинићу, Лисовићу, Великом Борку, Барајеву и у парној стругари код Забрежја, а по један члан Партије у Пећанима, Пироману, Мељаку, Степојевцу, Гунцатима и Шиљакбвцу. У Обреновцу, Забрежју, Звечкој и још неким селима постојале су такође прилично јаке скојевске организације.[8] У врачарском срезу око Београда и у Раковици, Кнежевцу, Кумодражу и Великом Мокром Лугу постојала је партијска и скојевска организација састављена углавном од радника из околних предузећа и везана непосредно за београдску организацију.[3]

На територији сремског комитета КПЈ за Космај, који је обухватао и један део среза грочанског, уочи устанка било је 53 члана КПЈ и преко 50 скојеваца. Партијске ћелије су постојале у селима Поповићу, Рогачи, Ропочеву, Сибници, Манићу, Парцанима, Дучини и Малом Пожаревцу,[10] а у Сопоту, Гроцки и Умчарима по један члан КПЈ. Најбројније скојевске организације биле су у Поповићу, Дучини, Ропочеву и Сибници, а јака политичка упоришта у Стојнику, Бабама и Губеревцу. Преко чланова КПЈ у грочанском срезу успостављена је веза са Месним комитетом у Смедереву, који се већ у другој половини јуна морао повући у илегалност пошто су љотићевци и полиција за све чланове комитета знали да су комунисти. Са њима се тада повукло у

[8] У Сремском комитету СКОЈ-а били су: Драган Марковић, секретар а Будимир Буда Давидовић, Раја Поповић и Милосав Бојић, чланови.

[8] Није познат број партијских ћелија и чланова у њима. Познато је само да је скојевска организација у Кнежевцу имала преко 20 чланова и да је проваљена првих дана устанка, када је један број скојеваца пребачен у Космајски партизански одред, а већи број ухагтшен и стрељан од окупатора.

[10] Партијске организације у тадашњем грочанском срезу припадале су СК Космаја.

околна села још 10 чланова Партије, који су наоружани уз помоћ партијских организација са космајског терена. Месни комитет је и даље руководио партијском организацијом, која је имала 30 чланова КПЈ и 19 скојеваца.

Тамнавоки сресни комитет је ове до почетка оружаних акција припадао Ваљевској партијској организацији. На територији среза било је крајем јуна 1941. године 55 чланова КПЈ и 76 скојеваца. Партијске ћелије су постојале у Убу, Бањанима, Кожуару, Такову, Калиновцу, Стубленици, Каленићу, Лајковцу и Рубрибрези,[11] у Памбуковици је било два, а у Бргулама, Радљеву, Чучугама, Трњацима, Новацима, Врелу и Брезовици по један члан КПЈ. Скојевска организација је била најбројнија у Убу и Лајковцу.

Сем у Шумадији, Космају, Посавини и Тамнави, у јуну су ее онажно развиле и партијске организације у крајевима око Мораве. На територији Окружног комитета КПЈ за Поморавље било је уочи устанка 240 чланова КПЈ и око 150 екојеваца. Од тада је највећи број чланова КПЈ био у беличком, јасеничком, раваничком и лепеничком срезу. У беличком срезу је само у Јагодини било 37 чланова КПЈ и 22 скојевца. Партијске ћелије су постојале још у Ланишту и једна ћелија за села Шантаровац, Бунар и Шуљаковац, а у Драгоцвету и Кочином Селу био је по један члан Партије. Партијска организација је у јасеничком срезу постојала у то време само у Смедеревекој Паланци, где је било 35 чланова КПЈ, 21 кандидат и 36 скојеваца, углавном међу радницима фабрике „Јасеница". У раваничком срезу било је 21 члан КПЈ и 39 скојеваца у Ћуприји. Сем тога, постојала је партијска ћелија у селу Крушару, но два члана Партије у Сењу, Супској и Сисевцу, а један у Сењском руднику. Лепенички срез је имао 34 члана и 11 скојеваца, а партијске ћелије су постојале у Рачи, Доњој Рачи, Вишевцу, Малом Крчмару, Поповићу, Мирашевцу и Вучићу. У селу Сипићу је било два, а у Ђурђеву један члан Партије. Нешто мање по броју чланова Партије биле су организације у осталим срезовима овог округа. Најбројнија организација у параћинском срезу била је у Параћину и имала је 17 чланова Партије и 6 скојеваца. Поред тога, постојала је партијска ћелија у Поповцу а 2 члана Партије у Бошњанима. На територији великоорашког среза у ћелијама које су постојале у Марковцу, Новом Селу, Сараорцима и Великој Плани било је укупно 26 чланова Партије. Највећа организација ресавског ореза била је у Свилајнцу и бројала је 13 чланова КПЈ и 12 скојеваца. Партијске ћелије су, поред тога, постојале и у селима Кушиљеву, Гложану и Дубљу а у Ро-

[11] **Две задње партијске ћелије биле су директно везане за ваљевску партијску организацију.**

| Прва чета Тамнавског батаљона на положају Јеринин Град код Словца, новембар 1941 године

Документ о укидању окупаторске власти у селу Шантарсгвцу код Јагодине

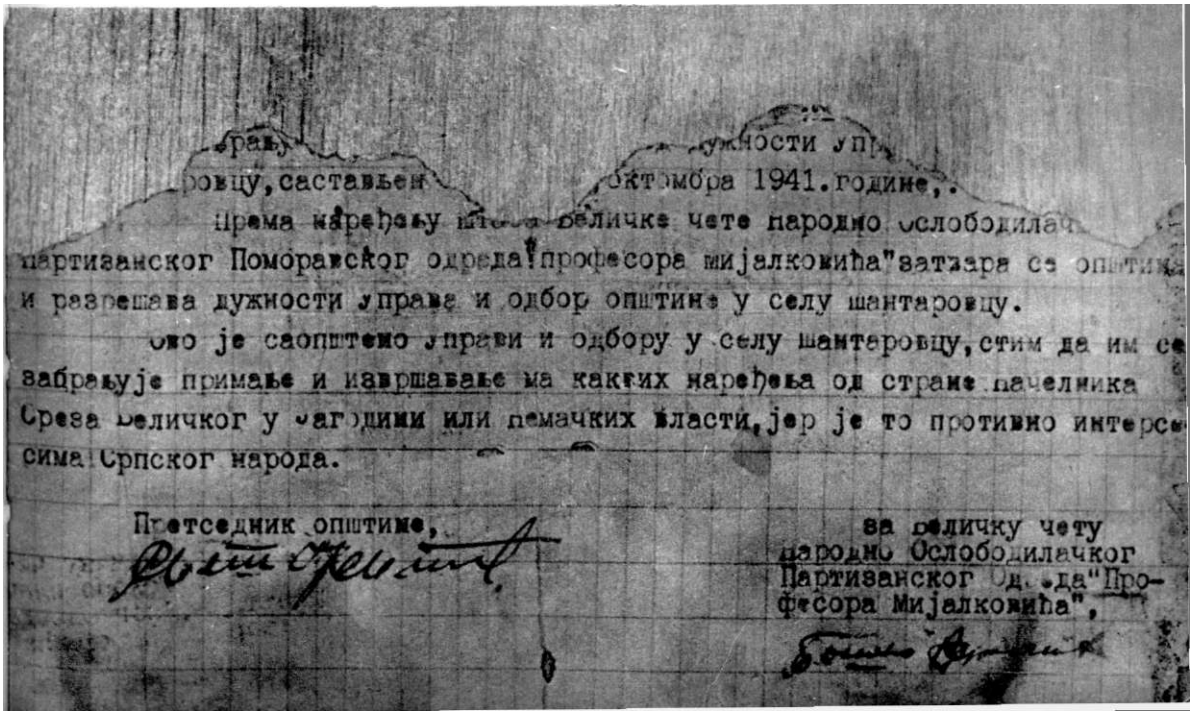

...раву ...ужности упр...
...ровцу, састављен ... октомбра 1941. године,.

Према наређењу штаба Беличке чете народно ослободилачког партизанског Поморавског одреда "професора Мијалковића" затвара се општина и разрешава дужности управе и одбор општине у селу шантаровцу.

Ово је саопштено управи и одбору у селу шантаровцу, стим да им се забрањује примање и извршавање ма каквих наређења од стране начелника Среза Беличког у Јагодини или немачких власти, јер је то противно интересима Српског народа.

Претседник општине,

за беличку чету
народно Ослободилачког
Партизанског Одреда "Професора Мијалковића",

л 19. октобра 1941. године партизани Беличке чете срушили су воз код Ланишта и запалили вагоне. Саобраћај обустављен од 19 — 24. октобра

Телеграми шефова железничких станица који говоре о непрекидним нападима на железничке станице и пругу Лапово — Краљево које је акције вршио Крагујевачки партизански одред

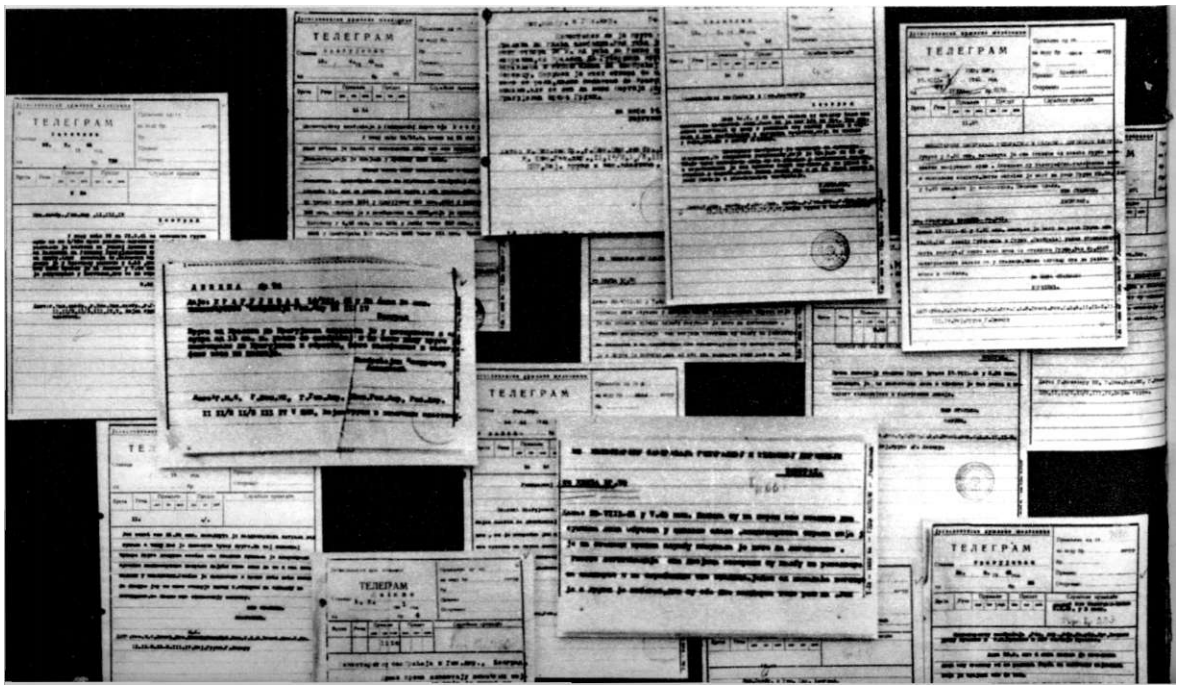

ћевцу 2 члана Партије. Партијска организација деспотовачког среза имала је укупно 16 чланова КПЈ и 8 скојеваца. Свих 8 скојеваца и 15 чланова Партије било је у руднику у Равној Реци. Поред ових партијоких и скојевских организација и бројних упоришта, у поменутим срезовима, постојала су јака партијска упоришта и' у Варварину, Бачини, Поточцу, Парцанима, Вратару, Обрежу и Својнову и у темнићком срезу у Рековцу, Цикоту и у левачком срезу у Сибници.

Осмог јуна одржана је Окружна конференција пожаревачке партијске ортанизације.[12] Присутно је било 20 делегата и Мома Марковић у име ПК КПЈ за Србију. Размотрени су услови за даље политичко и организационо јачање Партије у округу. Нарочито је истицано да треба већу пажњу посветити раду са омладином и убрзати припреме за оружану борбу. У то време у округу је било око 70 чланова КПЈ и преко 150 скојеваца. Најбројнија партијска и скојевска организација била је у самом Пожаревцу, где је било неколико ћелија и већи број скојевских актива по школама у граду. Поред окружног комитета Партије, на конференцији је изабран и нов окружни комитет СКОЈ-а, у који су ушли Радисав Цвејић, Даница Стефановић, Вида Станковић, Живојин Албуновић, Миле Шанић, Драгољуб Дулић и Властимир Живковић. Пооле конференције, у округу се нарочито брзо развила скојевска организација, која је предњачила у сакупљању оружја и опреме за предстојећу оружану борбу.

Јачањем Партије у мају и јуну 1941. године, створене су на читавој територији централне Србије једршствене партијске организације и руководства са великим политичким искуством, оспособљене да самостално делују у најразноврснијим условима које су наметали окупација и предстојећа оружана борба. Снагу Партије тих дана што је такође важно, није чинио само релативно мали број чланова. У многим селима где није било партијских ћелија, постојала су партијска упоришта састављена од симпатизера, са којима се мање-више редовно политички радило и који су не мање од чланова Партије били спремни да изврше и извршавали сваки партијски задатак. Око чланова Партије и партијских ћелија окупљали су се многи напредни и утицајни људи по градовима и селима: у Крагујевцу, Аранђеловцу, Смедеревској Паланци и Пожаревцу Партији су пришли и поједини угледнији грађански политичари. У космајском срезу скоро сви учитељи су били чланови или симпатизери Партије, а 10 их је у току рата ступило у

[18] **Конференција је одржана крај Пожаревца на салашу Соје Лешевић.**

Космајски партизански одред. Слична је ситуација била и у многим другим срезовима, а из јагодинског округа 15 учитеља је погинуло у партизанским одредима или као симпатизери Партије. У време припреме за оружану борбу а нарочито касније, Партији су такође пришли и многи православни свепггеници, од којих су поједини ступшги у одреде.[13] Углед постигнут у народу правилним оценама и политичким акцијама уочи рата и првих дана окупације учинили су Партију способном да окупи и поведе народ у оружану борбу против окупатора.

Припремајући оружану борбу у Србији, Централни комитет КПЈ је очекивао да ће средиште устанка бити у западним крајевима.[14] Због тога је предвиђено, с обзиром на веће радничке центре и јаче партијске организације као што су Београд, Крагујевац и други, да се на овом простору формирају четЈфи партизанска одреда — један код Београда и три око Крагујевца, у Шумадији и доњем Поморављу. Али без обзира на ова предвиђања, у мају и јуну је пред све партијске организације у земљи па и у централној Србији постављено као најпрече сакупљање оружја и спровођење осталих припрема за формирање партизанских јединица и подизање народа на оружје. Радећи на томе, партијске организације и руководства су стварале војне комисије или су задуживале поједине комунисте да организују борбене групе и десетине, разне одборе, комитете, санитетске течајеве и војну обуку.

У Крагујевачком окружном комитету КПЈ, за рад по војним питањима био је одговоран Раја Недељковић а крајем јуна у граду су по свим реонима формирани војни комитети, којима је руководио градски војни комитет. Партијске и скојевске организације су обухватале неколико стотина омладинаца и радника у борбеним групама које су свакодневно изучавале војну вештину и руковање оружјем. Некадања организација Народна помоћ реорганизована је[15] и преоријентисана на прикупљање оружја, санитетског ма-

[13] **У срезу космајском међу првим борцима у одреду био је Атанасковић Живојин, поп Дина, свештеник, касније су у овај одред ступили и свештеници из Стојника и Вранића. У II шумадијском одреду такође је био један свештеник и један богослов. Известан број богослова и свештеника био је и у другим одредима.**

[14] **Сећање учесника НО рата — Мемоари Ј. Б. Тита.**

[15] **Према сећању Немање Марковића, крагујевачки одбор Црвене помоћи добио је 1939. године назив Одбор народне помоћи, којим је он руководио. Организација Народне помоћи је имала поверенике у свим разредима гимназије, поверенике и одборе по свим селима и оделењима ВТЗ. Она је окупила велики број симпатизера. Од 1941. године поново је измењен назив у Народноослободилачки фонд.**

теријала и друго. Преко градског одбора Народноослободилачког фонда, Окружни комитет је организовао неколико санитетских курсева на којима су обучавани болничари и болничарке за будуће партизанске одреде. Преко фабричког комитета у Војнотехничком заводу, Тоза Драговић је по налогу Окружног комитета организовао извлачење експлозива из магацина пиротехнике који су се налазили у Медни поред Крагујевца. Крајем јуна, у склоништу које се налазило у селу Грошници било је сакупљено око 50 пушака, 20 револвера, нешто бомби, преко 60 кг експлозива и неколико хиљада метака, што је, у ствари, било прво наоружање ко-**ЈНШ** је располагао Крагујевачки партизански одред почетком устанка.

Спровођењем ових припрема око Аранђеловца руководили Ćу сви чланови Окружног повереништва обилазећи партијскеће лије по селима. Чланови Партије и скојевци били CУ упућени да сваки себи обезбеди оружје, а остало да сакупе и прикрију на одређеним местима.

На сличан начин ортанизоване су и спровођене припреме и у срезовима око Београда. На територији космајског Среског комитета чланови Партије, екојевци и симпатизери створили су на тај начин многобројна склоништа муниције, оружја и опреме, од којих су најзначајнија била у Поповићу, Дучини, Малом Пожаревцу, Шепшину, Умчарима и Дражњу.[16] Смедеревски месни комитет је преко партијских ћелија и радника организовао сакупљање и изношење оружја и муниције преостале после експлозије немачких магацина 5. јуна, од које је тешко страдала варош.[17] Сремски комитет за Посавину задужио је за сакупљање оружја секретаре партијских ћелија а у Обреновцу и све чланове Партије. Нарочито је у томе имала успеха партијска ћелија у Забрежју, у којој је еекретар био Иван Богдановић Вањка. Он је са групом чланова КПЈ, вадећи из потопљених бродова на Сави опрему и оружје, једном приликом извукао и два пушкомитраљеза. Почетком јуна у Обреновцу је радио и болнички КЈФС који је похађало 12 омладинки.

При пожаревачком Окружном комитету војну комисију су сачињавали Божидар Димитријевић Козица, Соломон Анаф и Аврам Трифуновић. Поред сакупљања оружја и муниције по пољима, организоване су групе чла-

[16] Често је у једном селу било и више мањих склоништа а само у једном од већих налазило се 28 пушака, 2 пушкомитраљеза, 10.000 метака (4 сандука), 5 противтенковских нагазних мина, 1 револвер и неколико бомби.

[17] Сакупљено оружје и експлозив је на локомотиви свакодневно износио из круга који су чували немачки војници машиновођа Мата Комненовић.

нова КПЈ и скојеваца које су извлачиле екразит из немачких магациина. На терену Звижда Вељко Дугошевић је, пошто се као интендантски официр вратио из рата са већом количином новца, организовао куповину оружја. Цена једне пушке достизала је до 5.000 динара. Један део овако прибављеног оружја Дугошевић је, са тадањим свештеником у селу Турији Томом Ракчевићем, сместио у склониште које су њих двојица изградили под патосом сеоске цркве. Омладинске борбене групе из Пожаревца су у то време свакодневно вежбале на брду Чачалици, а организован је и санитетоки курс за омладинке. Поред војног комитета, у граду је формиран и одбор који је радио на прикупљању помоћи за предстојећу оружану борбу. Овај одбор сачињавали су Мирко Стојадиновђ, Влада Милентијевић Ганди, Света Ивановић и Слободанка Стефановић. Касније, када су почеле оружане акције, овај одбор је реорганизован у Националноослободилачки комитет и попуњен новим члановима.

У другој половини јуна, партијске ћелије и руководства у Поморављу обишао је Петар Стамболић. Он је на састанцима објашњавао да се Партија налази пред почетком оружаних акција, износио је тешкоће које предстоје и тражио од комуниста који на то нису спремни да напусте партијске организације. Припреме за оружану борбу су већ биле одмакле нарочито у срезовима доњег Поморавља. Бројна склоништа оружја и муниције налазила су се по селима великоорашког среза.

У Смедеревској Паланци је радио болнички курс, а борбене групе састављене од чланова Партије, скојеваца и симнатизера обучавале су се у руковању оружјем. У то време, при окружном комитету у Јагодини формирана је војна комисија, којом је руководио учитељ Лабуд Ђукић, иначе резервни официр и симпатизер КПЈ. Крајем јуна војна комисија је образована и у Смедеревској Паланци.

Припремањем народног устанка нису се бавиле само војне комисије, одбори, поједини чланови комитета **ИЛШ** партијских ћелија. У периоду април—јуни то је био најважнији задатак за целокупну партијоку организацију. Пред сваког члана Партије, кандидата, скојевца и симпатизера постављало се не само да себе наоружа него да, где год је то могуће, пронађе, набави и преда ономе ко је одговоран за војна питања што више муниције, опрвме и оружја. У томе су свуда предњачили омладинци и скојевци. Они су формирали групе које су претресале сваки кут по селима, залазили у мочваре, ронили у реке и сакупљали сваку пушку и сваки метак који се могао наћи. Многи симпатизери по селима и сами су предавали члановима Партије сав „вишак" скривеног оружја, задржавајући за себе неку пушку и

нешто муниције. Поред војних вежби и обуке у руковању оружјем, борбене групе и партијске и скојевске организације организују у другој половини јуна ту и тамо прве мање акције, првенствено растурање по градовима и селима летака у којима је Партија позивала народ да се припреми за борбу. Омладинци нису могли да одоле и да не изведу увек по неки подвиг прилепљујући летке на петоколонашке установе. Крагујевачки скојевци су више пута окретањем табли на путоказима доводили у забуну немачке јединице које су ишле ка фронтовима, а смедеревска група илегалаца са Месним комитетом неколико пута је улазила у град и покушавала да организује атентат на фашистичког вођу Димитрија ЈБотића.

Партијске организације су у овом периоду развиле и обимну пропагандну делатност ради објашњавања узрока априлског пораза и припремања народа за борбу. По градовима и селима одржавани су илегални састанци и конференције које су биле добро посећене. Сремски комитет за Посавину одржао је овакве конференције у другој половини јуна по свим местима доње Посавине. Најуапешније су биле у Обреновцу и Забрежју, где је било више од 50, и у Стублинама, где је било преко 80 присутних.

Конференцијама са нарадом, састанцима, растурањем летака и другим начинима пропаганде, партијска руководства су вршила политичку прицрему за предстојећу оружану борбу против окупатора.

ФОРМИРАЊЕ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА

Припреме Немачке за напад на Совјетеки Савез биле СУ У јуну видљиве и на овом окупираном простору. Дуге композиције транспортних возова пребацивале су немачке војнике, топове, тенкове и камионе. Регуларне јединице немачке армије смениле су сталне окупационе трупе. У Тополу је стигао штаб 714. немачке окупационе дивизије, која је своје пукове распоредила као гарнизонске посаде на простору централне Србије. Немачки војни заповедник издао је „Обзнану" о проширењу немачког казненог правосуђа на српску територију. Комесарска управа за Србију настојала је да ојача квинслишки апарат, општинске управе, начелства и полицију, како би немачка команда могла да издвоји што више трупа за Источни фронт. Уз помоћ окупатора, жандармерија је у Београду и по унутрашњости правила спиокове припремајући хапшење напредних људи и комуниста. Партијска руковоДства су пренела директиву ЦК КПЈ да сви чланови Партије буду на опрезу, а компромитовани да се повуку у илегалност. Несигурност се увла-

чила и у села до тада далеко од окупаторског режима. Тамо су допирали гласови да окупатор припрема хапшење свих мушкараца, нарочито омладине. Са пољских радова људи нису одлазили кућама. Читава села су се ноћу окупљала по оближњим јаругама и шумама. Они који су позивани на кулук код Немаца нису били сигурни да ће се вратити. Богатији су плаћали замене, а ко је могао, избегавао је на све начине одлазак у градове Сеооке општинске управе, саопштавале су тих дана на зборовима наредбе о разрезу реквизиције за немачку војску и о увођењу књиге вршаја за евидентирање и реквизицију жита.

Ове је то допринело да су пароле КПЈ о борби против окупатора постајале свакодневно ближе народним масама. Али ма колико било незадовољство маса и њихова спремност да подрже ту борбу, оне још увек нису веровале да окупатора могу туђи властитим снагама. Ту веру у сопствене снаге могла им је пружити само непосредна револуционарна борба. Због тога је ЦК КПЈ и донео одлуку о стварању првих партизанских одреда баш у оним крајевима где је било најбројније радништво и где су биле најјаче партијске организације. Припреме на терену у том погледу представљале су из дана у дан све реалнију опасност за окупатора. На састанцима партијских организација говорило се у то време о првим борцима који би пошли у партизанске јединице и о њиховим првим акцијама.

Масовна хапшења која је требало да обезглаве и онемогуће народни устанак окупатор је предвиђао за 22. јуни. Тог дана шеф немачког управног пггаба у Србији др Турнер упутио је Комесару Унутрашњих послова Аћимовићу наређење да према ранијем договору отпочне хапшење комуниста и учесника у шпанском грађаноком рату.

„На основу последњих ратних догађаја", — пише у тој наредби — „молим да се одмах изврше, према ранијем споразуму са Вама, хапшења ових водећих комуниста и да се нареди шефу полиције у Београду да још ноћас изврши хапшење, њему познатих комуниста. Ове особе треба затворити на Ади Цитанлији. Доцније, треба како осве, тако и остале у земљи ухапшене злочиначке елементе и комунисте спровести у концентрациони логор, који ви према наређењу, има да организујете. Истовремено, постарајте се да се још у току ове ноћи похапсе сви борци црвене Шпаније. Сем тога, мојшм да се шефу полиције одмах нареди ово: 1. Полиција има да уведе пооштрену уличну службу, као што је раније наређено, има се одмах организовати и ноћна полициска служба. 2. Шеф поЈтиције треба да изда пслтребна упугства

за нарочито чување јавних зграда, мостова и осталих важних постројења.
Ради лакшег извршавања ових задатака постараћу се да из ратног плена, одмах ставим на расположење српској полицији потребно оружје. Истовремено о овим мерама биће обавештене и немачке трупе, с молбом да у случају потребе, помогну око извршења задатака полиције.
На крају желим да Вам скренем пажњу на вароши: Ниш, Крагујевац ..."

Спроводећи ову наредбу, Аћимовићев Комесаријат унутрашњих послова је у Крагујевац и Јагодину упутио опецијалне полицијске изасланике. Отпочела су хагпнења и претреси. Ноћне немачке патроле по градовима, ојачане полицијским агентима, пуцале су на свако и најмање сумњиво лице које би се нашло на улици после полицијског часа. Око железница су, поред немачких и жандармеријских патрола, постављене и сеоске ненаоружане страже. Под претњом смртне казне, оне су биле дужне да ударањем у гвоздене полуге обавепггавају најближе војне посаде о приближавању сумњивих и непознатих лица.

Па ипак, све то није имало већег утицаја на почетак оружане борбе. У акцији хапшења, непријатељу је пао у руке релативно мали број чланова Партије и симпатизера. Крагујевачки окружни комитет је благовремено дошао до полицијских спискова и на време обавестио комунисте и симпатизере да се уклоне испред немачких патрола које су водили полицијски агенти.[18] Смедеревски месни комитет, са најпознатијим члановима Партије, повукао се у илегалност још пре ове акције окупатора, а комунисти из Смедеревске Паланке оружјем су спречили жандарме приликом покушаја да ухапсе неке симпатизере у Азањи. Чланови КПЈ и симпатизери који су том ириликам, по одлуци Партије, пошли у илегалност, постали су први борци партизанских одреда.

Нападом на Совјетски Савез 22. јуна и ангажовањем немачких трупа на Источном фронту, наступили су, поред унутрашњих, и повољни опољнополитички услови за започињање и успешно вођење народноослободилачког рата. Са састанка који је одржан истог дана, ЦК КПЈ је позвао све југословенске народе да пођу у оружану борбу против окупатора. Проглас ЦК је комунистима стављао у задатак да „организују радне маее" и поведу их „у борбу против тлачитеља", дајући тиме пример другима и извршавајући

[18] **По налогу ОК, дупликат спискова прибавио је члан КПЈ Жива Ђорђевић.**

„своју дужност аваигарде радничке класе". На територијама Посавине, Космаја и Шумадије, које су, ослањајући се на западну Србију, требало да постану средиште оружаног устанка у овим крајевима, упућени су руководиоци са ратним искуством из борби у Шпанији Коча Поповић и Милан Благојевић.[19]

Партијске организације на терену почеле су тих дана да формирају прве оружане јединице и штабове. Крагујевачки окружни комитет донео је одлуку о формирању оружаних десетина у граду. Образован је Месни војни комитет, којим је руководио секретар МК КПЈ за Крагујевац Тоза Драговић. Сваки члан Партије добио је задатак да од симпатизера, радника и омладинаца образује десетину и у њој одреди за руководиоца лице које има највише војничког знања.[20] Овакве десетине формиране су и по околним селима, Брзану, Белошевцу, Грошници и Доброводици. Окружни комитет Београда је, преко среских комитета за Космај и Посавину, крајем јуна припремио саветовање партијских активиста ради формирања Космајско-посавског одреда, а Смедеревски месни комитет је окупљао борце за формирање Грочанскоподунавског партизансКог одреда. Двадесет петог јуна, паланачки меони комитет је образовао војну комисију на челу са Иваном Мукером, која је вршила непосредне припреме за формирање чета Другог шумадијског одреда. Ноћу изммеђу 25. и 26. јуна, у селу Бањанима код Уба, окупило се 20 бораца и формирана је Тамнавска партизанска чета.[21] Окружно повереништво КПЈ за Анрађеловац одржало је састанак у Копљарима, где је донета одлука о формирању одреда. Овом састанку је присуствовао и Милан Благојевић као будући командант Првог шумадијског одреда. За заменика команданта одређен је том приликом један од најпопуларнијих комуниста у том крају Милан Илић Чича, земљорадник из села Трешњевице. За политичког комесара одређен је Милутин Тодоровић, професор из Крагујевца,[22] а за заменика политичког комесара Душан Петровић Шане. Пошто је на овој територији радништво било малобројнјо, договорено је да се од крагујевачке и београдске партијске организације, преко

[19] **Сећања учеанмка НО рата — Мемоари Ј. Б. Тита.**

[20] **Руководилац једне од ових десетина био је поручник бивше југословенске војске Мама Станојловић, који није био члае КПЈ. Половином јула, у ове десетине су укључена још два официра бивше југословенске војске, Драган Симић и Драган Николић.**

[21] **Тамнавска чета је првих дана припадала Ваљевском партизанеком одреду.**

[22] **Тодоровић је, међутим, касније постављен за команданта Космајског одреда (после реорганизације Космајскопосавског одреда), а за комесара Првог шумадијског послат је Недељко Жакула Милан, правник из Хрватске (Лика).**

Покрајинског комитета, затражи једна група радника која би постала језгро будућег одреда.

Убрзо су формирању партизанских јединица приступила и сва остала партијска руководства у централној Србији. Већ првих дана јула, сви партијеки комитети су у том смислу примили кратко писмо ПК КПЈ за Србију:

„Отечествени рат који води совјетоки народ против издајничког напада са стране Хитлера" — стајало је у њему — „јесте џиновска борба на живот и смрт, од чијег резултата не зависи само судбина СССР-а, већ и слобода наших народа. Куцнуо је час кад су комунисти дужни да поведу народ у отворену борбу против окупатора. Не губећи ни једне минуте организујте партизаноке одреде и распирујте у непријатељском залеђу партизанске борбе. Потпаљујте ратне фабрике, склоништа, спремишта горива (нафте, бензина итд.), уништавајте аеродроме, рушите железнице, телефонску и телеграфску мрежу. Не допуштајте превоз трупа и муниције (ратног материјала уопште). Организујте сељаштво за скривање жита и за еклањање стоке у шуме — ове у шуме. Неопходно је потребно помоћу свих средстава терорисати непријатеља, тако да се осети као да се налази у опседнутој тврђави. Потврдите пријем ових директива и пошаљите извепгтај о спровођењу истих, тј. шта сте до сада учинили конкретно. — О свакој акцији тачан извештај. Прочитати на седницама руководстава и одмах уништити."

(Писмо ПК КПЈ за Србију од 1. јула 1941 — Институт за историју радничког покрета Србије ин. бр. ПКС — 2)

Тако је почело формирање партизанских јединица у другим окрузима и срезовима — око Смедерева, Пожаревца, Јагодине, Параћина и Ћуприје.

Први партизански одреди у централној Србији формирани су у западним крајевима на простору Тамнаве, Посавине, Космаја, Шумадије и доњег Поморавља. Већ крајем јуна и првих дана јула, скупљали су се борци које су упутиле партијске организације и руководства, формирале су се војне јединице, команде и започеле оружане акције. Језгро ових одреда, поред комуниста са терена, сачињавали су радници и комунисти из околних градова, Београда, Кра-

гујевца, Смедеревске Паланке и Смедерева, а како се борба разгарала, њима су се све чешће прикључивали нови борци из околних села.

Ноћу између 1. и 2. јула одржано је на Космају саветовање партијских активиста и чланова среских комитета Посавине и Космаја. Присутно је било око 40 чланова Партије, од којих су многи већ дошли са оружјем. У име Окружног комитета на састанак је дошао Бора Марковић, а у име Главног штаба НОПО Србије Филип Кљајић Фића. Те ноћи је одлучено да се формира Космајскопосавски партизански одред, у чији су састав ушле две космајске и две посавске партизанске чете. За команданта одреда одређен је Коча Поповић, за политичког комесара Бора Марковић, радник из Београда и секретар ОК Београда, а за заменика команданта Раде Јовановић, земљорадник из Парцана, секретар СК Космаја. Том приликом формиране су и све четири чете и одређене команде,[23] територија на којој ће дејствовати и најважнији задаци. Ове прве чете имале су 7 до 10 бораца и требало је да се бројно повећају кроз акције и борбе.

После формирања одреда, чете су почеле са акцијама — зборовима по селима, спаљивањем општинских архива и сечењем телефонских линија. Једанаестог јула космајске чете су извршиле неуспело минирање железничког вијадукта код Раље, а тих дана еу имале и један од првих оружаних сукоба прилшсом разоружавања жандармеријске станице у селу Рогачи.

Посавске чете су после низа зборова и мањих акција 11. јула прекинуле телефонеко-телеграфске линије између железничких станица Стублине и Бргуле. Сутрадан су такође прекинуте све телеграфско-телефонске везе између Жаркова и Чукарице. Ноћу између 11. и 12. јула Посавци су напали и разоружали жандармеријску станицу у Скели, а сутрадан су минирали мостове на прузи и друму између

[23] **У команде чета постављени су: У 1. космајској за командира Ооломон Анаф Жика, студент медицине из Пожаревца, за политкома Дража Марковић, студент медицине из Поповића, за заменика командира Љубомир Ивковић Шуца, обућарски радник из Дучине; у 2. космајској за командира Чедомир Ранковић, учитељ из Поповића, за политкома Брана Аксентијевић, учитељ из Рогаче, за заменика командрфа Милорад Марковић; у 1. посавокој за командира Раденко Ранковић, земљорадник из Стублина, за политкома Драган Марковић, студент филозофије из Обреновца, за заменика командира Срба Јосиповић, земљорадник из Стублина; у 2. посавској за командира Срећко Петровић, земљорадник из Дражевца, за политкома Раде Тадић, трговачки помоћник из Обреновца, за заменика командира Миле Манић Албанта, ковачки радник из Обреновца.**

Београда и Обреновца, због чега је два дана био обустављен целокупан саобраћај у том правцу.

После првих акција половином јула, Космајско-посавски одред нарастао је на преко стотину партизана. Прва космајска чета је имала 12, а Друга 25 бораца, наоружаних са 5 пушкомитраљеза. Највећа је у одреду била Прва посавска чета, која је имала 50 бораца а од наоружања и један тешки митраљез. Око Космаја су у то време формиране и две нове партизанске јединице. Двадесетог јула у село Малу Врбицу стигло је 12 радника из Београда, са којима су била два капетана бивше југословенске војске.[24] Од њих је у истом селу 24. јула формирана Младеновачка партизанска чета, у којој је за командцра постављен бивши капетан Милан Милосављевић Жућа.

Партизанска јединица од 16 бораца коју је формирао Месни комитет за Смедерево после неуопелих атентата на ЈБотића провела је скоро читавих месец дана у селима око Мораве без неких значајних акција. Половином јула она је пребачена на границу грочанског и младеновачког среза, где су, поред партијске ћелије у Малом Пожаревцу, постојала јака партијска упоришта у Умчарима, Шепшину и Дражњу. За командира ове јединице, која је тада носила назив Грочанскоподунавски партизански одред, одређен је Јован Крајишник а за политкома Јосип Ивановић Јоца, обоје радници из Смедерева. Логорујући прво код шепшинских Виторовића колиба, а затим у дражањаким Милићевића колибама на Петрањаку, партизани су отпочели мање акције, као што су зборови по селима, атентати на неке истакнуте петоколонаше, штампање и растурање летака са позивима у борбу[25] и диверзије на прузи код Умчара и Мале Иванче. Доласком нових бораца из околине Смедерева и Београда, ова партизанска јединица је већ првих дана августа имала 32 борца, од којих су 30 били чланови КПЈ и СКОЈ-а. Од наоружања, поред пушака, чета је имала и 4 пушкомитраљеза.

У другој половини јула чланови Главног штаба Родољуб Чолаковић и Филип Кљајић обишли су чете Космајскопосавског одреда, којом су приликом оне положиле партизанску заклетву.

Већ прве акције у јулу показале су да се Космајско-посавски одред „формирао у два потпуно одвојена дела", што су наметале теренске прилике. Са нарастањем чета и формирањем нових паргизанских јединица, а и ради „појачања одредске бојне спосОбности и повезаности у акцији",

[24] **Милан Милосављевић Жућа и Бошко Марковић.**

[25] **Леци који су штампани у логору и растурани по селима носили су потпис Штаб Грочанскоподунавског партизанског одреда.**

Главни штаб НОПО Србије је нрајем јула донео одлуку да се ова два дела осамостале у два одвојена одреда који ће сачињавати партизански „појас око Београда"[26]®.

Реорганизацијом одреда формирани су Космајски и Посавски партизански одред, којима је прикључена и Тамнавска чета Ваљевског партизанског одрвда. У састав Космајског одреда ушла су 1. и 2. космајска, Младеновачка и Грочанскоподунавска чета, у коју је реорганизован Грочанскоподунавски одред.[27] За команданта одреда одређен је том приликом Милутин ТоДоровић, професор, дотадањи члан ОП КПЈ за Аранђеловац, а за његовог заменика Раде Јовановић. Политички комесар одреда био је Јован Јерковић Јоца, радник из Београда а заменик политкома Дража Марковић. Начелник штаба био је мајор бивше југословенске војске Бранко Пољанац а начеЈпшк санитета др Дејан Поповић.[28] Извршене су такође и попуне и промене у командама чета.

Посавски одред сачињавале су 1. и 2. посавска и тамнавека партизанска чета. Командант одреда био је Коча Поповић, заменик команданта Срба Јосиповић а политички комесар Бора Марковић. Крајем јула и посавске чете су положиле заклетву. Прва посавска чета, која је после реорганизације имала 43 борца, дејетвовала је у обреновачком срезу, Друга у околини Умке а Тамнавска у тамнавском срезу. Приликом полагања заклетве, 26. јула у Бањанима, ова чета је бројала 60 бораца.[29] Још пре уласка у састав Посавског одреда, Тамнавци су извршили низ успешних акција, као што је разоружање жандармеријске станице у Бањанима 12. јула, напад и разоружање жандарма у селу Радљеву 13. јула, спаљивање о'пштинсших архива у Бањанима и по другим селима тамнавског среза.

Последња акција Космајскопосавског одреда у време ове реорганизације био је, 24. јула, заједнички напад космајских и посавских партизаноких чета на велике железничке вијадукте код Раље и Белог Потока. Пругом Београд — Ниш и помоћним правцем Београд — Мала Крсна — Велика Плана свакодневно су, првих месеци рата на Источном фронту, пролазили транспорти немачких трупа које су вршиле прегруписавање. Због тога су ове железничке пруге, а

[26] **Према пиому ГШ НОПО Србије, од 2. августа 1941. године, улуђеног ЦК КПЈ — Оригинал у Институту за изучавање радничког покрета, Ин. бр. 21897.**

[27] **За командира чете приликом реорганизације постављен је потпоручник бивше југословенске војске Бора Животић Жабац.**

[28] **Зборник докумената НОР Т1 К2, док. бр. 13.**

[29] **Командир чете је био Добросав Симић, његов заменик Рајко Михајловић, земљорадник из Бањана, а политички комесар Андрија Мазињанин, радник из Уба.**

нарочито поменуте вијадукте и тунеле, поред сеоских стража, непрекидно обилазиле патроле из Раље и Белог Потока. Појавивши Се изненада ноћу, партизани су извршили обе акције без икаквих губитака. Раљски вијадукт је том приликом теже оштећен, а белопоточки тако темељно разрушен да Немци нису ни покушали оправку него су почели поред њега изградњу великог наоипа преко долине на којој је био подигнут. Поред тога што је тиме саобраћај на железничким пругама према југу првкинут, ове акције су имале велики одјек у целом крају, доприносећи јачању покрета и брзом увећању партизанских чета.

Трећег јула, у Смедеревској Паланци одржан је састанак партијских активиста из града и околних ерезова којем је присуствовао у име ПК КПЈ за Орбију Петар Стамболић а у име Главног штаба НОПО Србије Бранко Крсмановић. На састанку је формиран Штаб Другог шумадијског партизанског одреда, у који је за команданта одређен Богосав Марковић, земљорадник из Поповића, за његовог заменика Андра Ђорђевић, општински чиновник из Скопља, за политичког комесара Танасије Младеновић, адвокатски приправник из Сараораца, а за заменика нолитичког комесара и партијског руководиоца у одреду Драгослав Ђорђевић Гоша, радник из Смедеревске Паланке. Одлучено је да се у јасеничком, великоорашком и лепеничком срезу формира по једна чета која ће бити у саставу одреда и да добију имена према називу среских места — Паланачка, Орашка и Рачанска. На састанку су изнети и неки предлози о командама чета, али је одлука препуштена партијским организацијама, којима је стављено у задатак да изврше све припреме и 6. јула изађу са оружјем ради формирања одреда. Чланови штаба одрвда и ОК КПЈ за Поморавље обишли су партијске организације у великоорашком и лепеничком арезу и на тим састанцима одредили борце и команде појединих чета.[30]

[30] **У команде чета одређеии су: у Паланачкој чети за командира Драгиша Шулејић, члан Главног одбора Народне сељачке странке из Азање, за заменика командира Мика Голубовић, кројачки радник из Смедеревске Паланке, за политичког комесара Драгослав Ђорђевић Гоша; у орашкој чети за командира Михајло Цветковић, земљорадник из Новог Села, за заменика командира Љупче Мишковић, бивши официр, за политичког комесара Радоје Бојић земљорадник из Марковца; у рачанској чети за командира Мартин Остојић службеник из Раче, за заменика командира Петар Живић, студент из Поповића, за политичког комесара Бранко Радосављевић Ћата, службеник из Адровца. За партијски рад на терену издвојени су: Вита Цветковић, Раде Марковић и Живомир Стојковић.**

Прва група бораца Палананке чете, коју је упутио Месни хомитет, изанхла је из града 4. јула а друга одмах сутрадан. Обе групе су се састале у Азањокој Алији, где је 5. јула формирана Паланачка чета од 24 борца. Истога дана први нартизани Орапхке чете из Ракинца, Новог Села, Милошевца, Марковца и Сараораца -сакупили су се у Марковачкој Алији. Састанак целог одреда одржан је увече 7. јула у Марковачкој Алији. Паланачка чета је тога дана бројала 58, Орашка 18 а Рачанака 15 бораца. Ту у шуми уређен је логор, направљене су колибе, иакопани ровови. По четама је извршена „колективизација" новца, дувана и других ствари, пописане су књиге, одређени библиотекари и снабдевачи. Чете су подељене у водове и извршена је подела оружја. Одред је тада имао 70 пушака, 3 пушкомитраљеза, 12 нагазних мина и већу количину бомби и муниције. За време боравка у лскгору, по четама су формиране партијске и скојевске организације.[31] Највећа је била лартијска ћелија Паланачке чете, у којој је било 18 чланова КПЈ и неколико кандидата.

Штаб Другог шумадијског одреда, за време задржавања у Марковачкој Алији, издао је и први летак у коме се обратио народу тог краја позивајући га да помотне борбу против окупатора „и оних српских изрода који се отворено ставише у службу фашистичке банде."

Летак је умножен на шапилографу у 120 примерака и растурен по селима заједно са говором Молотова, који је саслушан преко радија и умножен.

Пре него што су чете из лошра кренуле свака на свој терен да прикупљају нове борце и оружје, штаб одреда је одлучио да са целим одредом нападне Рачу Крагујевачку, среско место у Лепеници. За разлику од ранијих мањих сукоба појединаца *и* група са жандармима и петоколонашима пре и у току формирања чета, напад на Рачу био је прва озбиљнија војничка акција која је требало да послужи четама за стицање искуства. Поред тога, напад је требало да допринесе бржем покретању народа на борбу а и да се заплени нешто оружја. Ноћу између 11. и 12. јула еве три чете ушле су у град. Жандарми нису пружили отпор и партизани су спалили архиву среског начелства, запленили нешто оружја и једна кола са шећером и дуваном. Пошто је истакао наредбу којом се среском начелству забрањује рад за окупатора, одред је напустио Рачу. Немачке јединице су тек сутрадан упале у град пуцајући на све стране ради застрашивања.

[31] **Секретар партијске ћелије у Паланачкој чети био је Мика Голубовић, у Орашкој Живојин Шулејић а у Рачанској Бранко Радосављевић Ћата, секретари актива СКОЈ-а били су у Орашкој чети Милутин Цветковић а у Рачанској Антоније Исаковић Луле.**

О нападу на Рачу брзо се рашчуло по целом крају. Народ је у одушевљењу причао више о ономе што је желео него што је видео. Мале партизанске чете у тим причама биле су „велика војска као на гори лист", и из околних села у партизанске логоре свакодневно су почели да пристижу нови борци.

После напада на Рачу, чете су пошле свака у свој срез. Веза између њих се одржавала преко села Бошњана. Ту крај једне штале, испод камена, курири су остављали пошту и узимали пиома за своју чету.

Рачанска чета је 12. јула спалила општинску архиву и одржала збор у селу Баничини. Тога дана она је већ имала око 30 бораца. Сутрадан, док су се партизани одмарали у Мраморку, наишли су немачки војници и у краћем сукобу лакше ранили команданта одреда.

Спаљујући ошлтинске архиве по селима, паланачка чета се пребацила и улогорила код манастира Копорина, где су одржани састанци четне партијске и скојевске организације, којима су присуствовали у име Окружног комитета за Поморавље Петар Велебит и Живота Станисављевић. Дискутовало се о недовољно коришћеним могућностима за омасовљење чете. Сутрадан је, ради мобилизације за одред, Живота Станисављевић одржао збор код Попове чесме у Смедеревској Паланци. Присутно је било око две стотине људи и жена. Тек што је збор био завршен, наишли су жандарми и Немци. Мало је недостајало да буду похватане и омладинке на санитетском курсу.

Расположење народа у граду и по селима било је тих дана такво да су чланови Партије заборављали на опрезност. Велики број грађана у Паланци и по селима знао је за кретање партизана, за групе омладинаца које су одлазиле или су се спремале да пођу у одред. Диференцијација на патриоте и оне који еу из различитих разлога прилазили окупатору била је у зачетку. Преговарало се са жандармима да престану да служе окупатору. Поеле формирања одреда, Вита Цветковић је пошао у марковачку жандармеријеку станицу да то саошпти командиру и да га у име Партије позове са људством у партизане. Командир је обећао да ће, иако их је некада хапсио, бити „на страни српске војске која се бори против Немаца па макар је водили комунисти". Одмах је ослободио и омладинце које су приликом поласка у партизане похватали неки имућнији еељаци и петоколонашки расположени бивши официри. Тако се дешавало да су за партизанске чете лако сазнавали и разни петоколонаши. Док се Паланачка чета налазила код Копорина, у логор су дошли полицијскиписарикомандиржандармеријске станице из Смедеревске Паланке да их позову да се разиђу кућама. Гоша Ђорђевић није дозволио озлојеђеним борцима да им

суде као сарадницима окупатора, но већ сутрадан, попгго је чета напустила логор, Немци су топовима тукли шуму око Копорина. У таквој атмосфери започела је немачка блокада Смедеревске Паланке и Лепенице. Понгго је минирала мост код Мраморка, Паланачка чета је кренула према Вишевцу, не слутећи да тиме улази у обруч којим су Немци припремили опкољавање и уништење одреда.

После састанка Окружног повереништва КПЈ за Аранђеловац, одржаног крајем јуна у Копљарима, чланови повереништва и иггаба одреда обишли су све партијске организације на терену. На састанцима су доношене одлуке о одласку чланова Партије, скојеваца и симпатизера у одред. Одређена су зборна места одакле ће групе придошлих бораца бити пребациване у шуму Орловац код Горње Трешњевице. Тих дана је стигла група крагујевачких радника комуниста[32] и једна група београђана[33] са Недељком Жакулом, кога је ПК КПЈ за Србију упутио за политичког комесара одреда. У логору је организована војна обука а у слободном времену одржавани су политички часови.

Почетком јула 1941. године седиште Главног штаба НОПО за Србију било је у Аранђеловцу. О раду на формирању одреда у централној и западној Србији чланови пггаба су редовно обавештавани преко курира, који су долазили у Аранђеловац на одређено место и са одређеном јавком. Четрнаестог јула одржан је у Аранђеловцу састанак Главног штаба НОПО Србије, на којем су разматрани задаци у вези са учвршћењем постојећих и формирањем нових партизанских јединица. После састанка, чланови Главног штаба кренули су у обилазак одреда. Преко Окружног повереништва за Аранђеловац, у Први шумадијски одред дошли су Родољуб Чолаковић и Сретен Жујовић. На састанку штаба одреда указано је на потребу да се одмах приегупи акцијама и критиковано као „левичарење" што су неки радници ставили на капе петокраке са српом и чекићем. Шеснаестог јула пред члановима Главнот штаба чете су положиле партизанску заклетву, коју је ту у логору написао Родољуб Чолаковић.[34] Уочи полагања заклетве штаб одреда је позвао да напусте одред они који нису

[32] У овој групи били су: Данило Станковић, Благојче Филиповић, Никола Николић звани Грк, Трифун Петровић, Божа Антомијевић, Мирослав Ђурђевић Зека, „Црногорац", Радомир Ивановић, Божа Кузмановић, Милисав, Шнероон Јосип, Деоа Митровић и друш.

[33] Из Београда су у овој групи били: Ђорђе Нешић, Бранко Параћ Реља, Милан Чортан, Зора Јовановић, Бора Нешковић, Исак Леви, Бата Нафтали, Милутин Алтарац, Лала Берберски, Лаза Буђошки, „Роберт" итд.

[34] Р. Чолаковић: Заииои, I књига, стр. 31—32.

спремни да поштују начела партизанске борбе, јер ће се после тога свака самовоља кажњавати као дезертерство. Сутрадан по полагању заклетве, ка партизанском логору у Горњој Трешњевици кренули су жандарми из Доње Шаторње. После краћег сукоба, два жандарма су заробљена а остали су се разбегли. Истога дана, после борбе са жандармима, четама[35] су одређени задаци и реони дејствовања. Прва и трећа чета упућене су на територију Аранђеловца а друга и четврта у реон Тополе.

У реорганизованом штабу одреда били су: командант Милан Благојевић, политички комесар Недељко Жакула, заменик команданта Милан Илић Чича, заменик политкома Душан Петровић Шане, начелник штаба одреда Предраг Димовић,[36] активни пешадијски капетан, и одредски лекар др Херберт Краус. Штаб одреда се такође поделио. па су командант и заменик политичког комесара пошли са Другом и Четвртом, а заменик команданта и политички комесар са Првом и Трећом четом. Као пунктови за одржавање везе одређена су села Брезовац и Винча.[37] Рањенике је требало упућивати у Трешњевицу, одакле су касније пребацивани у Вукосавце, где је организована одредска болница.[38]

Сутрадан после борбе са жандармима Трешњевицу су блокирале немачке јединице. Партизани су већ били напустили логор и немачка блокада се завршила безуепешно.

Одлазећи на терен из Трешњевице, партизанеке чете су у другој половини јула отпочеле акције. Приликом одређивања правца кретања, штаб одреда је наредио четама да праве заседе на путевима, да разоружавају жандармеријске станице, да руше пруге и телеграфско-телефонске линије а узгред пале општинске архиве и забрањују рад општинским властима. Ноћу између 19. и 20 јула, друга чета је пресекла телефонске линије између Шаторње и Рудника, а четврта између Шаторње и Тополе. Сутрадан су прва и трећа чета пресекле телефонске везе између Тополе и Аранђеловца, а друга чета између Шаторње и Страгара. После мањих сукоба које је Трећа чета имала 21. јула са

[35] У ^оманде чета ушли су: у 1. чети за командира Воја Станојловић, а после његове погибије Драгослав Мартиновић Миша, за политичког комесара Ото „Јеврејин"; у 2. чети за командира Панта Станковић, за политичког комесара Живко Томић; у 3. чети за командира Раде Маричић а за политичког комесара Трифун Петровић; у 4. чети за командира Благоје Филиповић, радник, за политичког комесара Никола Николић, а касније Данило Станковић.

[3в] Димовић је убрзо смењен.

[37] Веза у Брезовцу је био засеок Вујановић, у Винчи кућа Марка Станковића.

[38] Ова прва одредска болница била је у кући Богосава Мијаиловића.

жандармима из Шаторње код Брезовца и 22. јула са жандармима из Страгара код Блазнаве, партизани су, подељени у мање групе, почели да спаљују књиге за контролу вршаја. Ова акција је трајала од 21. до 26. јула и у том времену су спаљене контролне књиге на целој територији одреда. Четама је затим стављено у задатак да почну спаљивање општинских архива и разоружавање жандармеријских станица како би дошле до оружја. У то време са жандармима се још преговарало, разоружавани су и пуштани уз претњу да не смеју даље служити окупатору. Заробљене жандарме у Трешњевици и двојицу заробљених код Брезовца и Блазнаве партизани су такође разоружали и пустили.

Друга чета је 27. јула спалила општинску архиву у Горњој Шаторњи и одржала збор. Жандарми нису излазили из станице а партизани их нису нападали. Сутрадан су Прва и Трећа чета извршиле напад на жандармеријску станицу у Даросави. Жандарми су се предали, и пошто су им одузели униформе и оружје, партизани су их пустили. Истога дана прекинуте су телефонске везе између Буковика и Аранђеловца. Друга и Четврта чета су 29. јула извршиле напад на жандармеријску станицу у Наталинцима и разоружале жандарме а истог дана спаљена је и општинска архива у Орашцу. Увече 30. јула ове чете су пошле у напад на жандармеријску станицу у Шаторњи. Жандарми су неочекивано пружили јак отпор и партизани су се морали повући. Друга чета је још једном 1. августа обновила напад на жандарме у Шаторњи, пошто је претходно пресекла телефонске линије око варошице, али ни овај напад није успео, због чега је смењен командир чете.[39] Трећа чета је 31. јула пресекла телефонско-телеграфске линије између Аранђеловца и Младеновца и извршила напад на жандармеријску станицу у Белосавцима. Борба је трајала два сата. Партизани су успели да продру у станицу и да је демолирају.

Овим акцијама Први шумадијски партизански одред започео је чишћење своје територије од непријатељских посада ван градова и укидање петоколонашке власти по селима. У то време партизанске чете су већ бројале по тридесетак бораца, па је по наређењу штаба одреда извршена подела на водове.

Прве оружане акције у Крагујевцу започеле су војне десетине које је у јуну формирао Крагујевачки окружни комитет КПЈ. Већ у првој иоловини јула у граду је посто-

***" За командира је постављен Лаза Буђошки Лала.**

јало преко тридесет десетина, од којих је 5 било у Војнотехничком заводу, 4 у палилулском и по једна у сушичком и варошком кварту. Остале дестине су углазном биле састављене од омладинаца и у свима је било укупно око три стотине чланова. По наређењу Градског војног комитета, све десетине су положиле партизанску заклетву и почеле да изводе поједине акције, настављајући истовремено војне вежбе и сакупљање оружја. У другој половини јула десетине су често палиле окупационе новине по улицама, а једна од највећих оваквих акција изведена је крајем месеца када су у Крагујевцу спаљени сви примерци „Новог времена".[40] Седамнаестог јула скојевске десетине су окренуле путоказе у граду, тако да је сутрадан конвој немачких јединица отишао према Краљеву уместо према Београду, а своју највећу акцију извели су 1. августа спаљујући крај немачког стражара велику пропагандну карту Источног фронта.[41] Да би сузбили приметно антифашистичко расположење у граду, Немци су на овој карти свакодневно обележавали своје победе и успехе на Источном фронту. Због тога је ова акција имала изванредно дејство, а посебно због смелости омладинаца који су је поред немачке командатуре извршили по дану.

Ове акције војних десетина, често исписивање парола и растурање летака и жива политичка активност скојевских, партијских орггнизација и одбора народне помоћи, који су се тада формирали, створили су такву ситуацију у граду да су чланови Партије и скојевци могли деловати скоро легално. Десетинама које су неколико пута вршиле пробне мобилизације и излазиле и ван Крагујевца често се придруживао већи број омладинаца, мислећи да се ради о одласку у партизане. Познати збораш Марисав Петровић у својим извештајима ЈБотићу жалио се да су комунисти „створили такву психозу" да им и петоколонашке „власти чине услуге",[42] а љотићевски инспектор Миливоје Живковић такође је 25. јула упутио извештај из Крагујевца у коме је говорио о великом утицају Партије у граду:

„Дошавши у Крагујевац затекао сам хаос какав се ретко може замислити" — писало је у овом извештају. — „Рад комуниста међу ђацима био је и остао врло активан. Велики број комуниста успео је да уђутка друга

[4"] **Извештај предстојништва полиције — Народни музеј, Крагујевац, док. бр. 787.**

[41] **У акцији су учествовали: Миодраг Филиповић Мића и Миодраг Јовановић Корчагин. Драган Петровић је са групом од 5—6 омладинаца био на обезбеђењу.**

[<!] **Писма Марисава Петровића од 10. и 11. јула — Архив СУП-а Крагујевац.**

мишљења у школи. На улици, у дворишту, у учионици, за време часова стално агитују. Чак се дотле ишло да су певане комунистичке песме. Комунистичке књиге и брошуре стално круже. Комунисти су искористили долазак великог броја ученика-избеглица, који су већином дошли ради полагања матуре. Ове ученике примали су на стан и храну и кључали их комунистичким пропагандним списима. Рад збораша, мислим на омладину, скоро је никакав, а код осталих се појављује сумња и колебање. По околним селима су очи сељака упрте у Русију, која ће им донети слободу и која неће допустити да им се дели на купон. У граду су комунисти успели да демократе окрену против нас, а нарочито против радне службе, јер је то по њиховом мишљењу формално фашизирање и понемчавање омладине. Сама зборашка реч ретко се чује ..." (Архива СУП-а среза Крагујевац.)

Двадесетог јула у селу Грошници одржан је састанак Крагујевачког окружног комитета,- коме је у име Главног штаба НОПО Србије присуствовао Бранко Крсмановић. На овом састанку Окружни комитет је донео одлуку да се војне десетине из града и околних села повуку и од њих формира Крагујевачки партизански одред. Одређен је такође и штаб одреда, у који је за команданта постављен Раја Недељковић, студент, члан ОК КПЈ за Крагујевац, за заменика команданта Милоје Симовић, члан Главног одбора народне сељачке странке а за политичког комесара Тоза Драговић, радник, члан ОК КПЈ за Крагујевац. Предвиђено је да се формирају три чете и одређено је из којих квартова и у ком правцу треба да изађу поједине групе. Двадесет седмог јула три десетине из палилулског кварта изашле су према Грошници а једна према Малим Пчелицама, куда је изашла и једна десетина из кварта Пиваре. Две десетине из лепеничког кварта и једна из сушичког изашле су према Корману и Комарицама. Тринаест радника чланова КПЈ Окружни комитет је већ био упутио у Први шумадијски одред. Остале десетине су због недостатка оружја задржане да врше акције у Крагујевцу.

Приступајући припремама за одлазак десетина из града, Крагујевачки окружни комитет је 15. јула упутио проглас народу Шумадије и радницима Крагујевца позивајући их у оружану борбу против окупатора; летак је растурен по целом граду и свим селима округа.

Петог августа, од десетина повучених из града, којима су ее придружиле групе бораца из села Баточине, Брзана,

Кормана, Доброводице, Дивостина и Драче,[43] формиране су три чете Крагујевачког партизанског одреда.[44] Како штаб одреда није имао текст партизанске заклетве Главног штаба, Крагујевчани еу тога дана положили заклетву према тексту који је написао Мијалко Тодоровић.[43] Извршене су такође и извесне измене у штабу одреда — Тоза Драговић је враћен на партијски рад у Крагујевац, па је нешто касније за политичког комесара одреда постављен Сава Радојчић Фећа, који је истовремено кооптиран у ОК КПЈ за Крагујевац. Одред је у то време бројао 135 бораца.

Како је у граду и по селима остао велики број бораца спремних да пођу у партизане а није било довољно оружја да се наоружају Окружни комитет је са пггабом одреда тих дана припремао заједнички напад градских десетина на војне сењаке и фабрику оружја у Крагујевцу. Седмот августа партизани су дошли до града и запалили сењаке а војне десетине су у фабрици запалиле одељење седларнице. О припремама и извођењу акције крагујевачки Окружни комитет писао је Покрајинском комитету:

> „Извођење те акције замишљено је на следећи начин. У Заводу, у једном одељењу, било је 1000 пушака и нешто муниције. Требало је то дигнути. Израдили смо план у танчине, и људима који су требали да руководе и учествују у акцији, објашњавали смо план неколико пута и преслишавали их као што учитељ преслишава своје ђаке. С наше стране припрема је извршена до танчина. У 11/Л требао је бити запаљен сењак, он је био запаљен нешто доцније. Паљење сењака требало је да послужи као мамац да војска оде да гаси, да се снаге војске повуку и ангажују у гашењу. Затим у II,[1]/« требала је бити запаљена седларница у самом заводу да би се начинила паника међу војницима у Заводу и како би се пажња привукла на седларницу и њеном гашењу. У тој паници и пометњи наши су требали да зграбе пушкеимуницијуидаседну у један камион који је био за то припремљен, у случају да пође више радника, била је припремљела и локомотива са два отворена вагона

[43] **Писмо Марисава Петровића Љотићу — Архив СУП-а среза Крагујевац.**

[44] **У команде чета постављени су: у 1. чету за командира Воја Радић, за заменика командира Првослав Васиљевић, за политичког комесара Душан Кораћ; у 2. чету за командира Драги Миленковић, за политичког комесара Миљко Тошић; у 3. чету за командира Миле Нешић Сремац, за заменика командира Драги Николић, за политичког комесара Урош Бајић, за заменика политичког комесара Немања Марковић.**

[45] **Фотокопија документа у Државном архиву, Крагујевац, Инв. бр. 4.**

која би људе одвезла до Белошевца, где су их на прузи чекали већ наши другови, с којима би се повукли у шуму, а другу групу чекао је камион на јагодинском друму. Тачно у 11,7г друг који је имао да запали седларницу — он је то учинио. Седларница је почела да гори, настала је општа паника и пометња у Заводу, стража је побегла, војници су полетели да гасе. Локомотива је била на свом месту, камион је такође био. У тој општој паници и обезглављености, ухватила је паника и наше људе, па и они су изгубили главу. Сви су се они вртели окопушака, а ни један да се усуди да зграби пушку ида полети ка камиону или возу. Све су се таковртелидо 12 и 5 минута, док није стигла војска и опколила завод. Због свега овог, једног члана бироа заводске организације искључили смо, а двојицу казнили строгим укором и последњом опоменом".

(Зборник док. НОР Т1 К2 док., бр. 18).

Општи метеж у Заводу успела је да искористи само мања група радника, која је узела пушке, склонила се у фабричке канале и касније отишла у одред. Па илак, и овај делимични успех био је од великог политичког значаја. Сама чињеница да су се партизани појавили у граду поред немачких гарнизона и полиције послужила је као нов подстицај јачању покрета и приливу нових бораца у партизане. Крагујевачки партизански одред је брзо израстао у снажну партизанску јединицу, која је следећих дана почела чишћење територије округа од непријатеља.

-А-

Крајем јула и почетком августа формирају се партизанске јединице око Пожаревца и на територији горњег Поморавља. За разлику од других крајева где су брзо нарасли јединствени партизански одреди, оне су овде дуже време деловале самоетално и тек касније реорганизоване у чете Пожаревачког и Поморавског партизанског одреда. У међувремену, њиховим политичким па и војничким акцијама, мање или више непосредно, руководили су окружни комитети Партије. Овакав развој, поред неискуства првих дана борбе и скоро никакве помоћи у војничким кадровима и борцима из већих радничких центара, наметале су у извесној мери и саме прилике на терену. Због величине територије ових окружних комитета и потребе да се одмах приступи оружаним акцијама, било је неопходно да се отпочне са диверзионим, борбеним групама и малим партизанским јединицама.

Припремајући формирање партизанских јединица у горњем Поморављу, чланови Окружног комитета и Петар Стамболић обишли су првих дана јула све партијске организације у округу. Поред одређивања људи који ће поћи у партизане, на састанцима се договарало о стварању борбених група, извођењу акција и сакупљању оружја.

У Јагодини је по одлуци Окружног комитета за Поморавље формирана диверзантска група од 9 чланова КПЈ и симпатизера са задатком да изврши напад и запали хангаре на аеродрому.[48] Ноћу између 18. и 19. јула, наоружани једним револвером и секиром, диверзанти су се привукли аеродрому. Пошто су изненадили и разоружали стражара, упали су на аеродром, полили бензином и запалили 5 авиона и неколико камиона. Буновни немачки војници, мада су били удаљени само две стотине метара од хангара, нису могли да се снађу. Тек када их је разоружани стражар обавестио, отворили су ватру из митраљеза, али еу диверзанти већ били одмакли у кукурузе.

Пламен од хангара изазвао је метеж осветљавајући цео град. Пуцњави збуњених немачких војника придружиле су се фабричке сирене. Користећи ову ситуацију, једна група чланова Партије упала је у затвор и ослободила затворенике које су Немци и жандарми ухапсили у рацији на комунисте крајем јуна.

Борбене групе из Јагодине, Параћина и Ћуприје изврш-иле су у јулу већи број акција. Јагодинска група, којом Је руководио Живадин Јанковић Кум, дигла је ноћу 20. јула колосеке на прузи Багрдан—Арачићево. У граду је запаљено немачко складиште бензина смештено прекопута железничке станице у фабрици „Тајтацак", а 26. јула извршен је напад на тонфилмски ауто немачке пропагандне организације КДФ.[47] Групе из Ћуприје су, између осталог, 27. јула покушале да минирају велики мост на Морави, али им ова акција није успела.

Одлука о формирању Беличке (Јагодинске) четe донета је на састанку у Милановића багремару код Јагодине. Овом састанку је присуствовао Петар Стамболић, а у име Главног штаба за Србију Бранко Крсмановић.[48] За командира чете предвиђен је Животије Петровић, земљорадник из Бунара, за комесара Бошко Ђуричић. Неколико дана касније,

[4]® Ову групу су сачињавали: Раде Солунац, молер, секретар МК КПЈ за Јагодину, Љуба Антић, металски радник, Живорад Милојевпћ, Драган Ђорђевић, Милорад Стаматовић Раца, Коста Поповић, Радомир Ђорђевић, ЈБубиша Крстић и Драгомир Радосављевић.

[47] Немачка организација за филмску пропаганду — Зборник докумената НОР, Т1, К1, стр. 351, док. бр. 115.

[48] Стен. бел. Сећања П. Стамболића, стр. 4 — Институт за историју радничког покрета Србије.

у Таушановића шуми изнад Лугомира, формирана је Беличка чета од 35 бораца. Уместо Петровића, за командира је постављен Љубиша Урошевић, официр бивше југословенске војске. Прва акције беличке чете крајем јула био је збор у Шантаровцу. Чета је тада бројала 60 бораца, од којих је само 20 било наоружано. Приликом одржавања збора, ненаоружани борци су постављени око села да се не би видело да су без оружја. Кратко време чета је логоровала у шуми изнад Клефишевог салаша, затим се пребацила у околину Шуљаковца и Шантаровца, а нешто касније на Јухор, код Бакарног кладенца, где је уредила логор и одатле одлазила у акције. О формирању поморавских чета и првим акцијама беличких партизана у извештају Главног штаба НОПО за Србију, упућеном другу Титу, пише:

„У околини Јагодине формирана је чета од 61 човека, добра и активна. Одржали су 2 много посећена збора у 2 села. Сељаци их свуда добро примају. Разоружали станицу жанд. у Драгошевцу (два жанд.). Узели 6 пушака, 2 бунде, 230 метака, 6 ћебади. У ноћи између 30 и 31 VII. Жандармима је објашњен карактер одреда и позвани у одред да и они окрену пушке против правог непријатеља. Исте ноћи пуцано на 3 моторна нем. возила на друму Јагодина—Крагујевац. Убијен је један Немац, п. пуковник и неколико других (број се незна). Ноћу 1 и 2 VIII разоружана два жандарма. Паљене књиге на вршалицама и враћена стока. Одређени су конкретни задаци и борба постављена шире. У чети има један калуђер који хоће да се бори против окупатора. Постављено је формирање чете у Левчу. Формирала се... и чета од рудара у Сењским рудницима"...

(Извештај од 2. августа 1941. године, оригинал у Институту за изучавање радничког покрета Србије, Ин. бр. 21897.)

Беличка чета је помогла и формирање Левачке чете. Комесар Беличке чете Бошко Ђуричић је крајем јула прешао у овај срез са једном групом бораца и ступио у везу са Милорадом Жунићем Баџом, учитељем из Рекозца. Жунић је био симпатизер КПЈ и познат у целом крају као напредан човек. У то време скривао се од Немаца и жандарма, пошто је избегао хапшење крајем јуна. У рековачком срезу окупљена је група од 5—6 бораца као зачетак ове чете, у којој је за командира постављен Милорад Жунић. Пошто у овом ерезу није било чланова Партије, за комесара је пребачен из Беличке чете Живорад Јанковић, ученик VII

разреда гимназије из Јагодине.[49] Одлука о формирању ове чете донета је 1. августа на састанку групе симпатизера КПЈ У Великој Крушевици.

О првим акцијама Левчана у августовском извештају Поморавског партизанског одреда пише:

> „... Акције — конференција у селу В. Планица (Дубрава), 10. VIII. истеривање финанса из с. В. Крушевица и одузимање скупљеног пореза — 4.500. Разоружавање финанса у Рековцу — 5 пушака и 60 метака, 2 ножа, 11. VIII. конференција у селу Урсулама, спаљивање књига на вршалици, 14. VIII. разоружавање жандарма у Белишићу — 1 пушка, одело (други жандарми већ били напустили станицу) ...
>
> Павле вели да по Рековцу слободно иду партизани"...

Последњих дана јула почело је формирање партизанске чете код Ћуприје и Параћина, чије су језгро требало да буду комунисти из ових места и радници околних рудника. Окружни комитет КПЈ за Јагодину и МК КПЈ за Ћуприју преговарали су са командиром индустријске страже у руднику Равна река да стражара преда оружје радницима који су се припремили за одлазак у партизане. Ови преговори су били откривени и Немци су разоружали индустријску стражу. Почеле су репресалије, претреси и хапшења, у којима су главни ослонац окупатора били припадници немачке народности у овим местима. Од комуниста и радника који су се тада повукли у илегалност на Бигру изнад Равне реке формирана је 30. јула Параћинскоћупријска партизанска чета, чији је командир био Драги Димитријевић, политички комесар Радомир Николић, а неколико дана касније за заменика политичког комесара дошла је Живка Дамњановић.

У то исто време, од једне групе избеглих грађана бивши официр Илија Узелац формирао је четнички одред код Равне реке. Од тада па све до ступања у везу са четничким официрима у Горњаку, крајем августа, четници су сарађивали са партизанима а повремено су и узимали учешћа у неким акцијама.

Одмах после формирања, Параћинскоћупријска чета од 20 бораца извршила је напад на Сењске руднике, разоружала жандарме, покидала телефонске везе са Ћупријом и одржала збор. У чету се јавило 15 сењских рудара. Трећег августа партизани су разоружали жандарме у Бигреници а петог је заробљена жандармеријска патрола код Добре

" Погинуо у селу Уије код Бугојна као комесар чете.

Воде. Сутрадан је чета извршила три успеле акције — дигнута је у ваздух жичара код Троглан Бара, поновљен је напад и разоружана стража у Сењском руднику и извршен напад на рудник Сисевац. Из Сењских рудника у партизане је ступила нова група рудара а у борби код Сисевца убијен је један жандарм и један петоколонаш док су два жандарма заробљена. Партизани су запленили један пушкомитраљез, неколико пушака и револвера.

Делујући за окупатора у најважнијим крајевима у горњем Поморављу, ова чета је подносила најтеже ударе непријатеља у овом округу.

Дванаестог јула одржан је састанак Окружног комитета КПЈ за Пожаревац, коме је у име ПК КПЈ за Србију присуствовао Мома Марковић. Разматрани су задаци у вези са отпочињањем оружаних акција и формирањем партизанских одреда у овом крају. Одлучено је да ударне скојевске групе појачају акције у граду и околини и да се у целом крају приступи формирању партизанских јединица. На овом састанку пожаревачки округ је подељен на два дела и због тога су формирани посебни окружни комитети КПЈ. Кучевски окружни комитет обухватио је територију звишког среза, Кучево, Мајданпек, Благојев Камен, Доњи Милановац, затим срез голубачки (Голубац) и рамски (Велико Градиште). Секретар овог комитета био је Божидар Димитријевић Козица а чланови, Света Јовановић Ћира и Вера Милетић. Пожаревачки окружни комитет, чији је секретар био Чедомир Васовић а чланови Јован Шербановић, Богољуб Стојановић и Раде Цвејић, обухватио је Пожаревац са срезом и рудницима Кленовиком и Костолцем, млавски срез (Петровац), Хомоље (Жагубица) и моравски срез (Жабаре).

Истога дана, у целом овом крају партијске и скојевске организације растуриле су Јулски проглас ПК КПЈ за Србију. Већ од раније је Пожаревачки окружни комитет припремао акцију да се овај Проглас, који је партијска техника умножила у 9000 примерака, истога дана излепи и растури по свим градовима и селима. Акција је потпуно успела, скојевске групе у Пожаревцу су једном колпортеру у сваки број „Новот времена" убациле по један летак. Излепљени леци по улицама изазвали су нарочито добар политички ефекат у Пожаревцу, где је тога дана на вашару било много света из околине. Немци су због тога извршили рацију по улицама и хапсили омладинце по граду.

Настављајући са акцијама, скојевске ударне групе су на улицама палиле „Ново време" и друге окупационе листове. У једној оваквој акцији од новина се запалио продавац

па су се скојевци, заборављајући на опасност, вратили да га угасе. Крајем јула пожаревачке скојевске ударне групе пресекле су телефонско-телеграфске линије између Пожаревца и Београда и Пожаревца и Кучева, а и у моравском срезу су у току једне ноћи пресекли све телефонско-телеграфске линије.

У селу Турији код Кучева последњих дана јула одржан је проширени састанак кучевске и туријске партијске организације, којем су присуствовали Мома Марковић и Божидар Димитријевић. Био је ту и један број чланова Партије које је у партизане упутила пожаревачка партијска организација. На овом састанку донета је одлука о формирању Звишког партизанског одреда, за чијег је команданта постављен један од најпопуларнијих комуниста у овом кРаЈУ> учитељ и резервни официр Вељко Дугошевић. Прва група од 12 бораца овог одреда сместила се 3. августа на црновршким салашима између Снеготина, Тумана и Ракове баре. Истога дана изашла је такозвана Млавска група, коју је водио члан КПЈ Драгољуб Булић Бата, судски писар из Петровца. Од ове групе формиран је Млавски партизански одред.

Звишки партизани су се 10. августа спустили на Дунав и разоружали жандарме у селу Добри. Спаљана је општинска архива и одржан збор. После митинга, у партизане се јавило неколико сеоских омладинаца, тако да се одред повећао на 20 бораца. Партизани су спалили и архиву и одржали збор у Брњици, а у повратку на Црни врх одузели су оружје од туманских калуђера, које су преко игумана љотићевца били наоружали Немци.

После ових акција, сви жандарми су повучени у среска места Кучево и Градиште и звишки партизани су почели припреме за напад на Кучево, где се налазило четрдесетак наоружаних жандарма. Преговори о њиховој предаји са командиром станице Јагошом Живковићем нису успели и 23. августа, око 7 часова ујутру, одред је са три стране ушао у варош. Жандарми нису пружали отпор, па су брзо разоружани заједно са финансима.[50] Сазван је велики митинг. Како је у Кучеву био пазарни дан, окупило се и доста света из околине. Говорио је Вељко Дугошевић а одржани су и неки говори на влашком језику, па су се у маси поред осталих узвика чули и повици влаха „Сатрајаске Вељко" „Сатрајаске партизан".[51]

Партизани се нису задржавали у Кучеву. Двадесет петог августа они су ушли у Нересницу и спалили оп-

[50] **Финансијски службеници који су сакупљали порез по селима, због честих сукоба са сељацима око пореза и јавних продаја, били су наоружани.**

[51] **Живео Вељко, живели партизани.**

штинску архиву а 26. августа минирали су мост на Пеку код железничке станице Звижд.

Звишки одред се за кратко време повећао на 50 бораца и кренуо према Голупцу. Одлучено је да се изврши напад на ово среско место у коме су се налазили окупљени жандарми из седам жандармеријских станица и наоружани цариници[52] и финансијски органи из Великог Градишта, Брњице и Винаца. Пре напада неколико бораца је убачено у Голубац да са скојевском организацијом припреме напад из вароши. Двадесет седмог августа партизани су испред Голупца запленили један камион, поставили на њега митраљезе и тако поподне ушли у град. Симпатизер КПЈ Ђуро Каштелан, који је са финансима држао положаје код вашаришта наредио је да се убаченим партизанима и скојевцима преда оружје а затим је и сам пошао у партизане.

После уласка у Голубац, партизани су поставили блокаду око жандарма, који су се забарикадирали у згради жандармеријске станице. И док се народ окупљао на митинг, Иско Карио Јоргован и Радмила Мирчић Мала делили су грађанима летке. Тек увече жандарми су пробили блокаду и побегли пут Пожаревца. Команда жандармерије писала је о томе Аћимовићевом комесаријату:

> „28. августа ове године око 18 часова 300 наоружаних лица напало је са три стране варошицу Голубац оружјем и ручним бомбама. Уништили су сва акта и књиге среског начелства, пореске управе и општине. Телеграфске и телефонске линије исечене. Жандармеријска станица потпуно опљачкана. Нападачи су имали један камион на коме су била смештена 4 митраљеза. Борба између нападача и жандарма вођена је један сат. Нападачи су употребили ручне бомбе и митраљезе на жандарме, који су пред нападачима измицали 3 километра. Командир станице Најмановић повређен. За жандарме се незна да ли су изгинули или се повукли".
> ВИИ. рег. бр. 11/1—2 К-27)

Око великих ватри наложених насред града од архива среског начелства и општинске управе, партизани су одржали митинг позивајући народ у борбу. У одред су и овде ступали нови борци. Многи од њих придружили су се спонтано партизанима још у току борбе са жандармима. Тако се звишки одред повећао на око стотину бораца.[53] Немачке

[м] **Граничне царинарнице на Дунаву.**

[53] **Зборник докумената НОР Т1, К-1, стр. 101 — Извештај М. Марковића.**

јединице, мада су биле обавештене, појавиле су се у граду тек сутрадан, када се одред повукао из Голупца.

Млавски партизански одред развијао се знатно спорије. Половином августа је кренуо у напад на жандарме из Рашанца. Како су се жандарми управо тога дана повлачили у Петровац, наишли су поред долине у којој су се без јачег обезбеђења, одмарали партизани. У краћој борби рањена су три жандарма, а остали су се разбегли. Партизани нису имали губитака али су се поједини борци изгубили јер нису познавали терен. Окружни комитет је због тога упутио нове борце и Јована Шербановића да среди стање у одреду. Преко партијске организације борци Млавског одреда су окупљени на место Клокочар код Кнежице, где је одржан састанак са члановима Партије. После критике дотадањих слабости, формирано је ново руководство и направљен план акција. За командира је постављен Драгиша Миладиновић, земљорадник, иначе резервни поднаредник из Кнежице, за политичког комесара Драгомир Булић Бата а за секретара партијске ћелије Јован Шербановић. Тако реорганизован, одред је кренуо у акцију. За недељу дана у млавском срезу одржани су многи зборови са народом, спаљене су онштинске архиве и забрањен рад општинских управа по селима Кнежици, Рановцу, Кладурову, Влаолу, Великом Поповцу и Великом Лаолу.[34] У Влаолу су партизани разоружали сеоску стражу и после тога кренули према Жагубици са намером да изврше напад на ово среско место.

Двадесетог августа, по одлуци Окружног комитета, Велимир Маркићевић Макс, службеник из Мајданпека, формирао је Ујевачки партизански одред. Сутрадан су партизани минирали жичару на Рајкову, а 22. су се спустили у Ујевац, где им се придружила група ујевачких радника и четнички одред који је образовао. Леонида Пљешковић. Двадесет шестог августа партизани су ушли у Мајданпек, разоружали жандарме и спалили општинску архиву.

Последњих дана августа ујевачки партизани су кренули низ Пек према Кучеву да би се састали са Звишким одредом. Уз пут су напали и демолирали рудник Благојев Камен. Другог септембра ујевачки одред је напао код Нереснице камион са немачким војницима. После краће борбе Немци су побегли, а у оштећеном камиону заплењено је 225 ручних бомби, 1 пушка, неколико кишних огртача, нешто бензина и муниције. Истога дана увече, преко моста на Пеку, кренула је према месту претходне борбе једна немачка чета. Партизани су их дочекали на обали ватром. Рањено је не-

[54] **Види следећа документа ВИИ.**
Рег. бр. 16 1—2 к26
Рег. бр. 39 2—1 к52
Рег. бр. 48 1—1 к51

колико немачких војника а известан број се бежећи утопио у реци. У овим борбама су заробљена три немачка војника, али су их партизани пустили пошто је један изјавио да су радници и да нису фашисти. О заробљавању Немаца и борби на Пеку брзо се прочуло по целом крају. Да би ублажили утисак који је оставио овај пораз, Немци су у Кучево упутили блиндирани воз који је из топова тукао брда око Нереснице. Народ је бежао у брда и немачко бомбардовање није нанело никакве штете.[55]

Митинзима и зборовима које су одржавали партизани и политичким радом партијских и скојевских организација, на терену се у то време стварала све повољнија ситуација за још масовније приступање у партизанске јединице. Окружни комитети су умножавали и у великом броју примерака растурали преко организација по градовима и селима разне прогласе, вести и билтене Врховног штаба НОПО, а скојевци су помагали одреду и изводили многобројне мање акције.[56] Средином августа, ударне групе пожаревачких омладинаца спалиле су тек пожњевену пшеницу на државном добру Меминац, која је била намењена окупатору. Са омладинцима из Брежана оне су такође продужиле да из магацина у Забели извлаче експлозив, који је послужио не само пожаревачким него и космајским партизанима за извођење многих диверзија. Петровачка скојевска организација је ноћу између 26. и 27. августа читаву варошицу излепила партијским лецима и прогласима, а крајем месеца је организовала бекство из затвора два ухапшена члана Партије. У септембру су партизанске јединице у пожаревачком крају нарасле на преко 200 бораца. У партизане је ступио велики број скојеваца и чланова Партије, тако да је само у Звишком одреду било неколико партијских ћелија, а у све већем броју почели су одлазити у партизане и омладинци из села.

Партизанске акције, започете борбеним групама и релативно малобројним четама и партизанским одредима, веома брзо су захватиле целу територију централне Србије, отварајући нове могућности за мобилизацију народа у оружану борбу и поред тога што је окупатор на овом простору располагао снагом од око 12000 окупационих војника. жандармеријско-полицијским јединицама и другим оружа-

[55] **Зборник докумената НОР, Т1 К—1, док. бр. 31.**

[56] **Писмо М. Марковића — Зборник докумената НОР Т1 К—1, док. 22.**

ним одредима и формацијама петоколонашке власти. Од четири немачке окупационе дивизије које су покривале територију Србије, у овим крајевима налазиле су се у то време јединице 714. и делови 704. дивизије. Сместивши штаб у Тополи, 714. дивизија је распоредила своје пукове од Бора до Ужица. У Крагујевцу, затим у ВелиКој Плани и касније у Пожаревцу — како су диктирали услови и развитак устанка — налазио се штаб 724. пешадијског пука. Један батаљон овог пука налазио се у Крагујевцу, други на простору Пожаревац—Бор—Петровац на Млави, а трећи је био распоређен по мањим гарнизонима у градовима и око важнијих објеката у западним крајевима. У Тополи је било седиште 742. пешадијског пука ове дивизије. Један батаљон овог пука налазио се у Тополи, други у Младеновцу а трећи у Смедеревској Паланци и Лапову. У Аранђеловцу се налазио 220. противавионски дивизион са једном батеријом у Лазаревцу. У Смедеревској Паланци је био 660. артилеријски дивизион, а известан број војника и официра позадинских и полицијских јединица налазио се у Крагујевцу и по осталим окружним и среским местима.[57]

Јединице 704. пешадијске дивизије биле су делом распоређене у Мачви, Тамнави и долином Колубаре, а делом у Топлици и Јабланици.

Поред ових немачких јединица, непријатељ је повремено вршио и концентрацију осталих дивизија чија су седишта била у Нишу и на Космету, као и немачких јединица са територије Београда, где су били смештени Заповедништво за Србију, Штаб команданта немачких окупационих трупа у Србији генерала Данкелмана, Аћимовићев Комесаријат и друге најважније немачке и квинслишке установе. За борбу против партизана ангажована је немачка авијација са земунског аеродрома, а непосредно на терену полицијске и жандармеријске снаге квинслишке администрације.

Поред свега тога, партизански одреди су веома брзо јачали и прерастали из герилских у војнички јаке јединице. Посавски, Космајски, Први шумадијски, Други шумадијски и Поморавски одред озбиљно су угрожавали за окупатора најважније комуникације од Београда према југу, а борбама у јулу и августу дејство жандармерије скоро на целој територији централне Србије било је углавном сведено на градове и мањи број јачих жандармеријских станица по варошицама. Првих дана августа Главни штаб НОПО Србије почео је да спроводи у дело налоге ЦК КПЈ о стварању

[57] **Према извесним подацима, дивизија генерала Штала имала је око 8000 војника а од опреме једну ауто-чету од 60 камиона. Од тежег наоружања имала је 12 хаубица, око 10 противтенковских гопова и један блиндирани аутомобил.**

слободне територије у западним крајевима Србије.[58] Требало је да у извршавању ових задатака одреди централне Србије, проширивањем слободне територије на реоне овог дејства, заштите центар слободне територије од продирања јачих окупаторских снага. Поред напада на главну саобраћајну матистралу, требало је диверзијама и заседама онеспособити све путеве у овим крајевима који би могли служити непријатељу. Истовремено, требало је вршити нападе на непријатељску живу силу, изоловати окупатора у градозима и постепено оовајати његова упоришта.

НЕМАЧКЕ БЛОКАДЕ V ПОМОРАВЉУ, КОСМАЈУ И ПОСАВИНИ

Најосетљивији објекти за окупатора у централној Србији биле су комуникације, нарочито оне које су од Београда водиле до немачких армија у окупираној Грчкој и према истоку. Око њих је било концентрисано највише немачких гарнизона и посада по градовима, на мостовима, око тунела и на већем броју железничких станица. И објекти на помоћним правцима и железничким линијама које су водиле према рудницима око Пожаревца и у Колубари, били су такође поседнути, само нешто мањим одељењима немачке војске.

Када су партизански одреди у непосредној близини ових комуникација започели акције, а поготову када су се почеле ређати диверзије на железничким пругама и по градовима, немачке команде су биле узнемирене. Једна за другом почеле су блокаде појединих градова и места где би могли бити партизани. Најпре у Поморављу, а затим у Космају и Посавини немачки војници су изненада опкољавали читаве територије, покушавајући да открију партизанске логоре и униште одреде.

Неискусна у овим првим данима оружане борбе, партијска руководства и партизански одреди нису увек довољно пазили на кретања непријатеља. Партијски руководиоци су слободно улазили у градове, чете су се често дуго задржавале у појединим местима, негде су уређивани и стални логори за које је знао велики број људи у градовима и по селима. Ова необазривост је, приликом првих немачких напада, највише погодила партијска руководства и партизанске јединице у Поморављу.

[58] Извештај ГШ НОПО Србије од 29. јула 1941. године, упућен другу Титу као одговор на његово писмо у којем је под тачком 3. било наложено стварање слободне територије. — Оригинал у Институту за изучавање радничког покрета Србије, Ин. бр. 21896.

После напада Другог шумадијског одреда на Рачу, немачке команде су отпочеле припреме за блокаду Лепенице и Смедеревске Паланке. Маневришући између немачких јединица, Паланачка и Рачанска чета су се нашле у селу Вишевцу. Пошто су одржале збор, оне су скоро два дана остале у селу не обазирући се на близину непријатеља. Довлачећи јаке снаге са коњицом и тенковима, Немци су 17. јула опколили шуму Градиште и села Вишевац и Адровац. Рано у зору почели су претрес кућа и шума по околини. У четама се у том моменту није налазио нико од руководилаца, ни из штаба одреда ни из команди чета. Два вода Паланчана, мада разбијена у групе и опкољена са свих страна, борила су се са Немцима читав сат, а затим су били принуђени да се пробију и повуку. У том сукобу погинуло је 7 бораца паланачке чете. Када су стигли командант и заменик команданта одреда, чете су већ биле разбијене.

Мањи сукоби са појединим борцима и групицама трајали су преко целог дана. Остаци Рачанске и Паланачке чете повлачили су се према Руднику. Једну од ових група водио је Гоша Ђорђевић, другу Андра Ђорђевић Дејан а трећу Мика Голубовић. Њима се на Руднику придружио и командант одреда Богосав Марковић.

Немачке јединице су блокирале овом приликом и Смедеревску Паланку. Вршећи претрес по кућама, Немци су покупили све мушкарце од 13 до 60 година. Сви су они морали да прођу поред стаклених врата застртих завесом иза којих су провокатори показивали осумњичене за сарадњу са партизанима. Немцима су у откривању комуниста помагали агенти специјалне полиције из Београда, Бећаревић, Космајац и Залада. На тај начин откривени су и похапшени скоро сви чланови КПЈ и СКОЈ-а који нису успели да побегну из блокаде. Са мањом групом из Паланке успео је да изађе само Иван Мукер, а члана Главног пггаба Бранка Крсмановића опасао је власник куће превариви при претресу Немце да је соба у којој се налазио Крсмановић већ прегледана. Агенти специјалне полиције познали суиодвелизаБеоградсекретара Окружног комитета КПЈ за Поморавље Петра Велебита. Један број похапшених чланова Партије, екојеваца и симпатизера одведен је у београдске концентрационе логоре. Остали су са заробљеним партизанима стрељани 20. и 26. јула. Стрељање је извршено поред стогова сламе у кругу касарне у Смедеревској Паланци. Претучени партизани и комунисти, једва се држећи на ногама, певали су везаних очију пред цевима „Црвен је исток и запад". Младић, немачки војник, који је одбио да пуца у везане људе пред собом, нашао ее за неколико тре-

нутака међу паланачким комунистима испред сламе. Песму и поклике Комунистичкој партији, Црвеној армији и Совјетском Савезу прекинуо је плотун. Међу двадесет четворицом стрељаних били су секретар МК КПЈ за Паланку Бранко Јефтић, секретар МК СКОЈ-а Љуба Ивошевић, некадањи председник Синдикалног већа Милан Кршљанин и др.

Паланачка и рачанска чета изгубиле су које у изгинуЈтим на Градишту, које у заробљеним и стрељаним партизанима око 30 бораца. О стању у одреду после ових догађаја Главни пгтаб НОПО Србије писао је 2. августа у извештају:

„Рачански одред, остала свега Марковачка чета од 45 људи. Врло добра, покретна и активна и ако теренски услови рђави (раван терен). Врше сталне нападе на Немце и боре се са жанд. који врше потере на њих. Рачанска чета се разбегла, сем оног омладинца који се куражно борио сам са Немцима, убивши 11 и ранивши 7, па се повукао склонивши пушкомитраљез.[59]

Паланачка чета од 60 распала се ... Немци су ... ухватили 11 партизана и у Паланци стрељали (извештај у новинама о томе). Сем њих стрељали су и неке из Паланке, које је један ухваћени провокатор проказао. Имена стрељаних доставиће вам ОК-а Јагодине. Заменик командира се изгубио. Чини се што је потребно да се пронађе као и оних 40 ..."

(Оригинал документа у Институту за изучавање радничког покрета Србије, Ин. бр. 21897).

Орашка чета није била захваћена блокадом. После доласка на свој терен, она је спалила општинску архиву у Ракинцу и књиге вршаја у Старом и Новом Селу. Једно одељење ове чете, са замеником командира Љупчетом Мишковићем и политичким комесаром одреда Тасом Младеновићем, дочекало је 17. јула у заседи између Старог Села и Велике Плане немачку колону која је пошла у борбу према Градишту. Партизани су сачекали да непријатељ уђе у заседу и онда су отворили ватру из митраљеза и пушака. Уништен је луксузни аутомобил у коме је погинуо један официр и два подофицира. Такође су оштећени и камиони и у њима рањено неколико немачких војника.

Пораз на Градишту, о коме се брзо прочуло, оставио је негативне последице не само у народу него и у Орашкој чети. Малодушнији појединци почели су да говоре како су Паланачка и Рачанска чета „потпуно уништене", да је устанак „преурањен" и започет „без знања Централног комитета."

[59] **Пушкомитраљезац Мирко Јолкић похваљен од Гл. штаба НОПО Србије.**

Па и само руководство чете доприносило је тој атмосфери примајући у партизане само чланове Партије, скојевце и по неког сигурнијег еимпатизера. Многи младићи који су се нудили да пођу у одред враћани су кућама. На састанку четне партијске ћелије, којем је присуствовао и Радислав Никчевић члан ОК КПЈ за Поморавље, оштро је критиковано запостављање партијског рада у чети и на терену.

Двадесет првог јула, у логор Орашана дошао је Бранко Крсмановић, који је помогао да се чета среди и ослободи слабости које су ометале брже развијање устанка. Крсмановић је предложио да се у партизане позове известан број официра из овог краја а са некима је и еам разговарао. Орашка чета је тога дана логоровала код Бучја у Ресави. Једна партизанска патрола разоружала је увече две жандармеријске заседе на Морави. Рано у зору, жандармеријска одељења из Смедерева и Свилајнца кренула су према партизанском логору. Са жандармима из Свилајнца кренуо је и сам сремски начелник Туфегџић, а одреде из Смедерева водио је пуковник Милутин Поповић. Поделивши се у два одељења, којима су командовали командир чете и његов заменик, Орашани су успели да разбију знатно бројнијег непријатеља. По кукурузима је остало разбацано оружје, копорани, па чак и блуза и капа сремског начелника.

Разбијање велике групе жандарма повратило је борбени полет у чети и имало снажан одјек у целом крају. Већ сутрадан се у партизане јавило 17 нових бораца из села Кушиљева. Пораз жасндарма на Морави искористило је и око 60 ухапшених симпатизера и чланова Партије у свилајначком затвору. Један од затвореника написао је преплашеном сремском начелнику претеће писмо са потписом „командант шумаца" и овај их је два дана касније пустио на слободу.

После полагања заклетве код Бучја и разбијања жандарма, Орашани су успешно наставили са борбама и акцијама — 24. јула вођена је борба са жандармима код Ракинца, а 25. јула партизани су напали и разоружали жандарме у марковачкој жандармеријској станици. Увече је дошло до мањег сукоба са Немцима на Морави. Неколико дана касније, 29. јула, јако немачко одељење напало је партизански логор на брду Гвоздењаку између Марковца и Лапова. У веома оштрој и тешкој борби партизани су разбили Немце и натерали их на повлачење према Лапову, за пгга су били похваљени од Главног штаба. Орашани еу затим спалили опггинске архиве и одржали зборове у Новом Селу и Марковцу, а онда прешли у Ресаву да помогну срећивање нове Ресавске чете овог одреда.

Припреме за формирање чете у ресавском срезу почеле су половином јула. На састанку комуниста, коме су присуствовали чланови Поморавског окружног комитета

Јоца Милосављевић, Радислав Никчевић и Ратомир Ристић Сеља, донета је била одлука о руководству чете и борцима који ће кренути у партизане. У шуми између Дубља и Црквенца, у присуству партијских радника и политичког комесара одреда Тасе Младеновића, формирана је 2. августа Ресавска чета, која је тога дана имала 34 борца.[60] У чети је формирана партијска и акојевска организација. Окупљајући се ради формирања чете 26. јула, Ресавци су разоружали жандармеријску патролу код Црквенца, а 29. јула напали су и разоружали жандармеријску станицу у истом селу.

Орашка и Ресавска чета су после састанка разоружале жандарме у Гложанима и Грабовцу. У чете су свакодневно одлазиЈШ нови борци, међу којима и дванаесторица деспотовачких рудара.

Ноћу између 7. и 8. августа Орашка и Ресавска чета извршиле су напад на среско место Свилајнац. После краће борбе жандарми су разоружани и пуштени, само им је претходно одржан говор о борби против окупатора. Успешно је извршила задатак и група која је напала Среско начелство. Али је код општине дошло до неочекиваног отпора градске страже. Како је већ свитало и пошто је постојала опасност од немачког напада, одлучено је да партизани напусте град. При повлачењу они су спалили архиву Среског начелства и понели са собом знатан плен у оружју. Сутрадан је у логор дошао председник свилајначке општине и донео оружје Градске страже, уз правдање да до борбе није допхло његовом кривицом.

Чистећи територију Ресаве од непријатељеких посада, ове две чете су 10. августа напале и разоружале жандарме у Бобову а 13. жандармеријску станицу у Кушиљеву. Орашани су затим кренули на свој терен, а Ресавци су 13. августа у Јасенову напали и разоружали жандарме а потом наставили да одржавају зборове по ресавским селима. Ресавска чета се већ кроз ове прве успешне акције повећала на 70 бораца. После разоружања жандарма, у целом срезу очекивао се долазак Немаца. Командир чете Лазар Стојановић наредио једа се покидајутелефонско-телеграфске жице и посеку сви телефонски стубови који воде према Свилајнцу. На евим прилазима варошици постављене су заседе. На путу Свилајнац—Деспотовац Ресавци су 23. августа из заседе напали немачко одељење које је дошло са обезбеђењем да

°° Команду чете сачињавали су: командир Лаза Стојановић, радник, заменик командира Петар Петровић, земљорадник из Кушиљева, политички комесар Радомир Бранисављевић, студент из Свилајнца. Секретар партијске ћелије био је Миодраг Милановић Конзул, а секретар актива СКОЈ-а Александар Милановић.

поправља телефонске линије. Изненада су осули ватру по луксузном аутомобилу и камиону. Немци су прихватили борбу али за кратко време. Партизани су кренули на јуриш и натерали их у бекство. Неколико дана касније, 28. августа, два камиона са немачким војницима кренула су у пљачку према селу Луковици. Кад су се враћали, партизани су им поставили заседу на самом уласку у Свилајнац. Пошто је један камион успео да пројури кроз заседу, на други је отворена ватра. Пијани Немци су се скривали око кућа. Међутим, немачки војници из другог камиона напали су партизанску заседу са леђа и присилили је на повлачење. Заробљен је један партизан, коме су немачки војници бајонетима изрезали петокраку на челу а затим га убили.

Вративши се на свој терен, Орашка чета је 12. августа у Марковцу једновремено извршила три акције: једно одељење је дигло у ваздух железнички мост на реци Рачи, друго је демолирало железничку станицу и дигло у ваздух окретнице, треће је извршило напад на жандармеријску станицу. После краћег сукоба, жандарми су се предали, заплењено је 15 пушака, и пушкомитраљез и 2 сандука бомби.

Орашка чета је у то време бројала стотину бораца, а нешто касније у чету се јавила и група жандарма, која је донела са собом неколико пушака и један пушкомитраљез. Настављајући са зборовима по селима и спаљивање општинских архива, Орашани су у другој половини августа извршили напад на железничке станице Милошевац, Крњево и Лозовик, а затим су прешли у моравски срез да помогну јачање покрета у том крају.

Моравски срез је до тада припадао Окружном комитету КПЈ за Пожаревац, који је руководио акцијама скојевских ударних група по селима. Одлука о формирању чете донета је на састанку партијских активиста 12. августа, када је и саопштена одлука ПК КПЈ за Србију о припајању овог среза Окружном комитету КПЈ за Поморавље и укључивању будуће чете у Други шумадијски партизански одред. Неколико дана по овом састанку, 17. августа, код Вучића салаша изнад Александровца формирана је Моравска чета Другог шумадијског одреда, у којој је тада био 21 борац.[61] Двадесетог августа Моравци су у присуству комесара одреда и Орашана положили партизанску заклетву. Одмах затим одлучено је да се на територији среза укину оп-

[81] **У команду чете постављени су: за командира Вујица Ремењак, радник, Влах из Породина, за заменика командира Мирко Трифуновић, за политичког комесара Сима Симић.**

штинске управе, разоружају жандарми, поруши мост на Морави и припреми напад на среско место Жабаре. Са једним одељењем Орашке чете Моравци су одржали велики збор у Породину, а одмах сутрадан и у Ракинцу и Ореовици. Кроз неколико дана забрањен је рад општинским управама по свим селима. Сталним придоласком нових партизана Моравска чета се повећала на стотину бораца. Двадесет трећег августа извршен је напад на Александровац. Жандарми су се предали без отпора. Тако је сем Жабара био ослобођен цео моравски срез.

Половином августа вратиле су се са Рудника на своју територију Паланачка и Рачанска чета, које су тада имале 20 бораца. При повратку са Рудника оне су разоружале жандарме који су чували барутану у Страгарима и запленили 10 пушака и непгго муниције. Силазећи у Лепеницу, ове две чете су спалиле општинске архиве и одржале зборове у Ђурђеву, Губеревцу и Јарушици и извршиле напад на железничку станицу Баточина, где су уништиле све станичне уређаје. Појава партизана и нове акције брзо су у народу растерали стрепњу од окупатора и већ тих дана у ове чете јавило се десетак нових бораца.

Крајем августа поново се нашао на окупу цео Други шумадијски одред, који је тада у пет чета имао преко 300 бораца. Првих дана септембра, у селу Бобову одржан је састанак пггаба одреда коме је у име Главног штаба НОПО Србије присуствовао Филип Кљајић Фића. Извршена је реорганизација штаба и команди Паланачке и Рачанске чете. За команданта одреда постављен је Андра Ђорђевић Дејан а за заменика Љупче Мишковић, који је истовремено био и командир Рачанске чете.[62] Политички комесар одреда остао је и даље Таса Младеновић, а заменик политичког комесара Гоша Ђорђевић.

Растеривањем жандарма створени су први ослобођени крајеви у ресавском и моравском срезу а убрзо затим и на територији Лепенице. Пред партијском организацијом искрсли су, поред војних, и многи проблеми око сређивања позадине. Због тога је одлучено да се дотадањи командант одреда Богосав Марковић, који је уживао велики углед у овом крају, повуче из одреда и упути на терен да ради на формирању народноослободилачких одбора.

Одласком многих чланова Партије и скојеваца у одред знатно је ослабљена и партијока организација на терену. ПК КПЈ за Србију је због тога одлучио да се територија

[62] У командама чета били су: у Рачанској — командир Љупче Мишковић, заменик командира Ђока Марковић, политички комесар Петар Живић, у Паланачкој чети — командир Тоза Јорданов, заменик командира Иван Мукер, а политички комесар је и даље остао Драгослав Ђорђевић Гоша.

Поморавља подели на два округа. Територију паланачког округа сачињавали су јасенички, лепенички, орашки, ресавски и моравски срез — управо они срезови у којима су деловале чете Другог шумадијског одреда. Секретар овог Окружног комитета био је Вита Цветковић, столарски радник из Новог Села а чланови Ратомир Ристић Сеља, који је био задужен за рад у Ресави, Света Ђорђевић, који је радио у Лепеници, и Рада Миљковић.

Немачке блокаде у горњем Поморављу нису нанеле штете партизанским јединицама, али су тешко погодиле партијско руководство округа и организације у неким градовима и селима.

После првих партизанских акција, немачке јединице су често вршиле блокаду Јагодине, Ћуприје и Параћина, легитимисали су, хапсили сумњиве и одводили их у затворе и концентрационе логоре. Изненадним упадима у села, блокадама и терором настојали су да одвоје народ од ослободилачког покрета и изолују партизанске јединице. Дванаестог јула Немци су у селу Бигреници ухапсили 19 сељака, од којих су четворицу стрељали. Шестог августа извршена је блокада Ћуприје и почела су масовна хапшења. За време блокаде наступила је провала у ћупријској партијској организацији и 19 чланова Партије, скојеваца и симпатизера спроведено је у београдски бањички логор. Блокада у Ћуприји трајала је неколико дана, а 7. августа блокирана је Мала Трешњевица, одакле су Немци тридесет сељака похватали и спровели у крагујевачки сабирни логор.

Тога дана, Окружни комитет КПЈ за Поморавље одржао је састанак у Јагодини, коме су присуствовали Петар Стамболић и члан Главног штаба НОПО Србије Сретен Жујовић. После хапшења и убиства Петра Велебита, дужност секретара преузео је Радислав Никчевић. На састанку је размотрена ситуација у партизанским јединицама и донета одлука да се све чете обједине у Поморавски одред, чији би штаб сачињавали командант Љубиша Урошевић и политички комесар Јоца Милосављевић. После састанка Немци су открили и ухватили у возу, приликом одласка за Други шумадијски одред, секретара Окружног комитета Радислава Никчевића. Истога дана, чланови Окружног комитета Јоца Милосављевић и Живота Станисављевић ушли су у блокирану Ћуприју на путу ка поморавским четама. Провокатори су их познали, те су их Немци убили на улици. Тако су у једном дану погинула 3 члана овог Окружног комитета. О тешкоћама које су после тога

наступиле у погледу обједињавања поморавских чета, Главни штаб НОПО Србије пиеао је Централном комитету КПЈ:

> ... „Питање пггаба у ова два одреда још више је отежано страшним нанетим нам ударом. Убили су нам три руководећа друга из Поморавског ОК-а (Радислав Никчевић, адвокатски приправник, погинуо 8. VIII 1941. Убили га Немци у Милошеву зверски, пребили му и ноге и руке, терали га да такав копа раку. Он одбио. Закопали га тако да су му руке вириле из земље. Живота Станисављевић браварски радник из Паланке, Јован Милосављевић, студент медицине, убијени истог дана 8. VIII у Ћуприји на улици). Ови другови су одржавши раније свој редовни састанак ОК пошли на терен и у одред, баш ова два ради бољег повезивања и нарочито оформЈвавања Поморавског одреда. Јован Јоца Милосављевић био је одређен за политкомесара целог одреда и био је већ у Сењском руднику, где је организовао Рударску чету. Тако сада ова два одреда стоје без везе са нама. Предузимам све могуће да се повежемо. За сада имам везу са једном од чета Поморавског одреда: Јагодинском. Акције су све чешће. .."

Од атредвиђеног штаба Поморавског одреда остао је једино командант, који је непосредно руководио само Беличком и Левачком четом. Тек касније је за политичког комесара одреда постављен Бошко Ђуричић.[63]

Како се устанак без обзира на губитке у руководећем кадру све више ширио по Поморављу, немачке команде су током целог августа наставиле изненадним блокадама, халшењима и депортацијама у логоре настојећи да опколе и униште поједине партизаноке чете. Нарочито су ове блокаде биле честе на територији Параћинскоћупријске чете, која је оперисала непосредно на прузи Београд——Ниш—Солун, на комуникацијама према Бору и у рударским крајевима овог округа. Тринаестог августа немачке јединице су блокирале Равну Реку. Похапшени еу сви мушкарци, од којих је издвојено девет и стрељано пред народом ради застрашивања. Једна група је спроведена у затвор у Ћуприју. Истога дана, немачки тумач Карло Ферлогер дошао је са групом Немаца у село Јовац. Преобучени у партизане, они су одржали збор и затражили да се јаве добровољци који би им помогли да руше пруге. Групу сељака која се пријавила спровели су такође у затвор у Ћуп-

" За командира Беличке чете уместо Урошевића постављен је Светица Живановић, трговачки помоћник из Мишевића.

рију. Блокаду Равне Реке Немци су извршили поново 26. августа и том приликом одвели у затвор 28 лица. Масовна хаганења приликом блокада вршена су током августа и по многим другим местима овог краја. Преко стотину сељака ухапшено је приликом блокада у селима Крушару, Сењу, Иванковцу и Паљану.

Сви ови покушаји окупатора да опколи партизане и застраши народ завршили еу се без успеха. Ослањајући се на радништво Сењских рудника, Равне Реке, Параћина и Ћуприје, Параћинскоћупријска чета је у августу постала најбројнија партизанока чета у округу. Скоро да тог месеца није било дана без неке партизанске акције и борбе. Осмог августа 50 бораца ове чете напало је железничку станицу Равна Река демолирало је и унинггило телефонско-телеграфске уређаје. Истога дана, једно одељење је напало железничку станицу Пасуљанске Ливаде, а друго је извршило напад на фабрику цемента у Поповцу. У Поповцу су партизани одржали успео митинг, после кога је десет радника ступило у чету. Сутрадан су нападнути жандарми у Сењоком руднику. У борби су погинула четири а тешко рањен један жандарм. Партизани су затим дигли у ваздух колосеке на железничкој станици и нешто даље мост на прузи. Десетог августа извршен је напад на петоколонашку посаду у руднику Сисевац. У борби је рањено 8 наоружаних фолксдојчера и стражара а остали су се предали. Истога дана је демолирана железничка станица Давидовац и дитнут у ваздух железнички мост. Сутрадан је у борби код Буљана заробљено и разоружано неколико жандарма, а 12. су партизани поново напали Сењски рудник и заробили 7 фолксдојчера.

Приликом свих ових акција, партизани нису увек водили довољно рачуна да рад у руднику потпуно онемогуће. Они су се задовољавали мањим оштећењима и разоружавањем окупаторских и петоколонашких посада. Немци су ова мања оштећења брзо поправљали а разоружане војнике поново наоружавали. Петар Стамболић и Филип Кљајић, који су тих дана дошли у ову чету, одлучили су да се смени дотадањи командир и на његово место постуви бивши поручник Бора Петровић, а затим су обновљени напади на рудник и на саобраћајнице. Шеснаеетог августа партизани су напали железничку станицу Извор и однели експлозив из станичног магацина. Неколико дана касније, извршен је напад на фабрику цемента у Поповцу, а 26. миниран је железнички мост на реци Црници и прекинуте телефонско-телеграфске везе између Параћина и Зајечара. Тридесетог августа цела чета је ушла у Равну Реку и Сењски рудник. Партизани су експлозив и остали плен из Равне Реке натоварили на воз и тако ушли у Сењски рудник, где је одр-

жан велики митинг на коме су говорили Стамболић и Кљајић. О овим акцијама и стању у Параћинскоћупријској чети Филип Кљајић је писао Главном штабу:

„... Одмах смо са четом кренули у акцију на Сењски рудник и Равну Реку да бисмо поправили грешке учињене ранијим нападима. Били смо решили да уни-ШГ1М0 електричну централу, али смо одустали од тога, пошто би уништавањем централе потопили све руднике, зато смо подигли у ваздух, тј. срушили све мостове између рудника и мостова Две сестре, а то је три моста гвоздена, мост Две еестре не може се рушити, пошто је зидан од камена и бетона. Из рудника је узето новца у износу од 62.000 и неколико динара (више није било), двоја кола, пет пари коња, један камион, много разне робе за потребе чете и 600 кг експлозива. Поставио сам пред чету нове задатке. Верујем да ће их са успехом извршити. За време бављења у чети иступио сам на четири митинга по селима и један на Сењском руднику. На митинзима сам изнео поред осталог, и то какви су наши одреди, ко са њима руководи и ко их организује, то је за ову чету првина. Другови партијци у чети нису схватили свој задатак и нису схватили да данас више него икада до сада имају могућности да јавно иступе, да излажу став наше Партије, да повезују широке масе са нашом Партијом. Моје отворено и јасно иступање на митинзима народ је топло поздравио после чега је и у самој чети морал и самоувереност нагло порасла. Чак штавише и командир, који је пре тога покушао да критикује сасвим се изменио и признао да није у праву и постао је симпатизер. Наши партијци су све дотле завијали, замотавали, илегализирали. Основна је грешка што у чети није постојала партијска организација и ако је било партијаца и што није изучаван партијеки материјал.

Из чете сам узео 131.000 динара. У чети је остало 100.000 динара. Разлог остављања тог новца у чети је тај што чета нагло расте, свакодневно се појављују нови људи и друго: терен на коме се чета налази веома је сиромашан, тако да животне намирнице кутну, треће: обућа је била слаба а морају да купују. А људство добро. Ја лично очекујем много од ове чете . . ."

(Зборник докумената НОР Т1 К2 док. бр. 28)

Параћинскоћупријска чета је тих дана бројала преко стотину бораца. Поред напада на руднике и важне комуникације према Бору и Београду, она је крајем августа почела са укидањем петоколонашких општинских управа. — Спа-

љене су општинске архиве, књиге вршаја и одржани успели зборови у Бигреници, Виринама, Забреги, Горњој Мутници, Иванковцу, Стубици, Доњем Видову и у многим другим селима.

Чишћење територије од непријатеља још брже је обавила Беличка партизанска чета, која није била под овако непосредним ударима окупатора. Већ у првој половини августа, она је ликвидирала ове жандармеријске станице на својој територији, сем у Јагодини. О стању у чети и акцијама штаб одреда је поднео извештај:

„Јачина чете — 71. Пораст свакодневно 1—2 човека. Јављају нам се људи из среза темнићског (Варварин), — тамо треба почети са радом.

Наоружање — 60 пушака, 2 лака пушкомитраљеза, 1 пушкомитраљез 7,9 мм, 12 пиштоља, од којих 5 парабелума, 20 бомби, муниције око 700 метака 7,99 мм, за лаки пушкомитраљез око 500. Резерве нема. Свакодневно се прикупља оружје од сељака, који нам добровољно доносе оружје. Снабдевање: — добровољни прилози од сељака обилно. Економ отишао на пут ради стварања већих залиха. Јављају се представници села да нам помогну у онабдевању. Начин логоровања — у шуми под шаторима, колибама од грања, начињених од чета, заштићених од киша. Логор припремљен за дуже време. Организована обавештајна служба из оближњег села. Финансије — 10.000, од чега има издатака на потребе чете.

Акције. — О ранијим акцијама — разоружавању свих жандармеријских станица у срезу, спаљивању књига са вршалица, зборовима у Шуљковцу, Бунару, Лозовику, нападу на друму код Бунара, сечењу жица, разоружавању шумара — поднет извештај Јови Шпанцу (Бранко). 8. VIII напад на пошту, жандармеријску станицу, железничку станицу Багрдан, (људство 20).

Губитак: 1 партизан умро због саморањавања. Плен: 3 пушке, 60 метака, 5600 динара, демолирана станица. Ланиште: напад на железничку станицу — десет људи, плен — 3.670 динара, 2 пушке, 45 метака, 2 бунде, демолирана железничка станица.

12. VIII напад на друму — 20 људи. Неуспео, губитака нема. Извршена паљба на путнички ауто, заустављен, али док су партизани пришли измакао[64]..."

(Зборник докумената НОР Т1 К1 док. бр. 14).

[64] **На оригиналу се не види коме је овај извештај упућен, али пошто је састављен према упитнику који је ГШ НОПО Србије упутио**

Беличка чета је затим прешла Левач, где је са Левачком партизанском четом 15. августа извршила напад на среско место Рековац. Пошто је најпре заробљен жандармеријски капетан, он је на захтев партизана наредио жандармима да положе оружје. Тако је Рековац заузет без већих сукоба. Заплењено је 13 пушака, већа количина муниције и нешто бунди и шињела. Партизани су спалили среску и општинску архиву и онеспоообили попггу.

Заузимањем Рековца почело је чишћење Левча од непријатељских посада и укидање окупационих оппггинских управа. У току августа Левачка и Беличка чета су у овом срезу спалиле општинске архиве, књиге вршаја и одржале зборове по селима Велика Клењица, Урсуле, Падеж, Горњи Крчун, Рашевица, Поточац, Жупањевац и друга, а 19. августа је демолирана пошта и уништена телефонска централа у Драговцу.

Акција је била најбоља агитација и већ после напада на Рековац, у Левачкој чети се удвостручио број бораца, а од наоружања поред пЈгшака имала је и два пушкомитраљеза. Да би опречиле ширење устанка, немачке команде су у другој половини августа припремале опкољавање и уништавање ове чете. У блокади која је почела 25. августа, поред немачких Јединица, учествовале су и жандармеријске снаге из Крагујевца и Крушевца. Ради застрашивања, непријатељске јединице су похапоиле велики број сељака и спалиле неколико кућа.

Била је то велржа и последња августовска блокада у Поморављу. Како су често немачке команде извештавале, она се завршила „ударцем у ггразно". Левачка чета се у то време налазила на територији Крагујевачког одреда. Заједно са Крагујевчанима, она је учествовала у борби код Ратковића, у којој је погинуло 10 немачких војника.

¶Ł

Немачке авгуетовске блокаде у Космају и Посавини нису биле бројне али еу по снази ангажованих трупа далеко премашале сличне акције у Поморављу. Окупатора су на то силиле многобројне акције и диверзије које су одреди вршиЈш на комуникацијама, као и чињеница да су ови, ослањајући се на радништво Београда, брзо постали веома активне и борбене војне јединице. Крајем јула и првих дана августа, на већем делу територије око Београда практично је био онемогућен рад петоколонашке управе, а због партизаноких заседа, кретања немачких јединица по друмовима постајала су све опаснија.

свим одредима као образац за достављање извештаја, вероватно да Је упућен њему.

Почетком августа, Штаб немачких окупациоиих трупа у Србији, уз помоћ Аћимовићевог Комесаријата, припремао је темељну блокаду Космаја. Напад је планиран тако да немачке јединице са ширег простора мањим сукобима потискују партизане према планинском масиву, где би их затим опколили и уништили. Очекујући да се логори и најјаче партизанске снаге налазе на самом Космају, што се првих дана и у народу шворило, за овај подухват је ангажована комплетна алпска дивизија, која је била на пролазу из Грчке за Источни фронт. Њој су придодате јединице околних окупационих гарнизона и одреди жандарма и љотићеваца.

Космајски одред је управо тих дана довршавао разоружавање последњих жандармеријских станица по селима. Трећег августа, чете су по дану, са песмом, кренуле према Стојнику. Жандарми су се брзо предали, па је после спаљивања оппггинске архиве одржан велики збор на коме се окупило око 400 сељака. После говора Драже Марковића и Бране Аксентијевића, изненада је на збор упала 'једна немачка јединица која је са шефом београдске полиције Драгим Јовановићем извиђала терен за предстојећу блокаду. Заробивши партизанског стражара, Немци су искрсли пред народ, који је почео да бежи на све стране. Захваљујући присебности једне групе бораца, партизани су се брзо средили и отворили ватру на немачке војнике и официре, који су побегли оставивши једну пушку, један револвер и нешто муниције. Заплењена је и немачка официрска торба са секцијом Космаја на којој је била црвеним обележена територија за блокаду и кретање трупа. Али значај и садржину ооог документа партизани нису схватили тада него тек после блокаде Космаја.

Пошто су претходних дана привучене трупе, ноћу између 7. и 8. августа Немци су посели све путеве и раскрснице. Осмог августа настављено је довлачење нових трупа, које су опколиле Космај у два обруча а важније тачке поселе тенковима и артиљеријом. Немачке колоне долазиле су са ових страна — из правца Младеновца, Аранђеловца и Раље односно Ђуринаца. О самој блокади и непријатељоким снагама, штаб Космајског одреда је касније писао у извештају:

„Што се тиче броја непријатељских војника, који се ставља у сумњу и треба проверити, могу изјавити ово: о томе смо добили податке у прво време од сељака, али је касније проверено да је употребљена дивизија која се из Грчке кретала према Београду ради попуњавања и слања на фронт и да је било око 400 љотићеваца и жандарма. Број варира између 15 и 16 хиљада. С дру-

ге стране посматрано долази се до истог броја. Наиме, цео Космај је био потпуно опкољен, војник до војника и то два прстена. Један прстен се кретао према врху Космаја, а други је много шири формирао заседе за случај бекства са Космаја. И овај обруч је био врло густ, да се ни он није могао пробити већ смо се морали притајити између та два прстена. Дакле из овога се види да овај број није претеран".

(Зборник док. НОР Т1 К2 док. 13).

За време ових припрема партизани се нису налазили на Космају. Раздељене у мање групе, чете су 7. августа по селима спречавале сељаке да немачкој команди у Младеновцу предају коње заостале после пораза бивше југословенске војске. Приметивши немачке војнике по извршеној акцији, један број бораца се, како су то Немци и очекивали, повлачио према Космају. Међутим, пре затварања обруча, већина је успела да изађе изван блокаде. Остала је опкољена само Младеновачка чета са још неколицином бораца из других чета. Заправо, остало је само 27 партизана. Борбе су почеле 8. августа по подне и трајале су целу ноћ и цео сутрашњи дан. Штаб одреда је о томе писао:

„Политички комесар и командир Друге чете створили су план за борбу ради пробоја, али нису имали тачне податке о снагама немачке војске. Борба је била величанствена достојна партизанских хероја, али су пале жртве. Разуме се жртве су искупљене али не сразмерно, јер 150 Немаца и љотићеваца је мало за 12 партизанских хероја. Али надокнадићемо ту разлику" ...

(Зборник докумената НОР Т1 К2 док. бр. 13)

Видећи да се не могу пробити, партизани су се повлачили стопу по стопу ка врху, дочекујући Немце у заседама. У дводневним борбама погинуло је 12 бораца, међу којима и командир Младеновачке чете Милан Милосављевић Жуђа. Милосављевић је у овим борбама из заседа, тукући из пушкомитраљеза, убио преко 50 немачких војника. Међу изгинулим партизанима налазио се и члан Главног штаба НОПО Србије Бранко Крсмановић Шпанац. Четрнаеот бораца успело је да се пробије из блокаде.

Покушај Немаца да опкољавањем Коомаја униште Космајски партизански одред, доживео је потпун војнички и **политички** неуспех. Непријатељу није пао у руке ни један жив партизан, а о јуначком држању Младеновачке чете и командира Милосављевића дуго се причало у целом крају.

Поводом ових борби са Немцима, Срески комитет за срез космајски издао је посебан летак у коме се обраћао народу позивајући та да ступи у партизанске редове и помогне борбу против окупатора:

„ ... Комунистичка партија" — каже се у њему — „као и свуда и код нас је организовала партизанску борбу која омета и задаје ударце непријатељу. Да ти ударци заиста узнемирују непријатеља најбољи је доказ скорашња потера немачке војске и издајица којом су они мислили да униште поштене партизанске борце. Ускоро су се и они уверили да оза борба није ометена и да деловање одреда није снречено .. .

Радни народе Космаја, ступајмо у борбене редове нашег Космајског партизанског одреда и помажимо његову жилаву и поштену борбу против свих оних који пузе пред непријатељем и издају народну поштену ствар . .."

(Зборник док. НОР Т1 К2, бр. 22)

Космајски партизански одред није био теже погођен блокадом. Чете су наставиле акције свака на свом терену: спаљиване су општинске архиве и одржавани зборови по селима. Ноћу између 13. и 14. августа, ударници из врачарског среза извршили су напад на каменолом Црвени брег код Рипња. Заплењено је 95 кг експлозива, 342 каписле и 130 метара штапина. Већ половином августа одред је потпуно овладао већим делом територије око Космаја:

„Све жандармериске станице су разоружане осим оних по среским местима и дуж железница. Скоро у свим општинама спаљена је архива и попаљене су књиге на вршалицама. Ово се односи на срезове младеновачки и космајски ... Одржавају се зборови, митинзи и конференције по селима ради припремања маса за оружани устанак. У плану су крупније акције на саобраћајне објекте и заседе на друмовима. Ширење партизаноке борбе у сарадњи са суседним одредима."

(Зборвик док. НОР Т1 К2 док. бр. 13).

По протеривању жандарма, извршен је 23. августа напад на Сопот, среско место космајског среза. Жандарми су се забарикадирали у згради жандармеријске станице, коју партизани нису могли да освоје. Пошто је у свитање постојала опасност од интервенције околних немачких посада, лартизани су спалили архиву и повукли ее из вароши.

Последњих дана августа партизани су престали да логорују по шумама. Одред ее кретао селима лоторујући по

школама и кафанама. Поред мањих акција, као што је тгротеривање порезника из Брестовика у подунавском срезу и неуопео напад на брод на Дунаву код истог места, чете су одржавале зборове и приредбе по селима на којима су бирани нови органи власти и вршена агитација за пријављивање нових бораца у одред.

У време ових борби око Коомаја, Посавски одред је вршио последња чишћења непријатељских посада по селима доње Посавине, приближавајући се у акцијама све више Београду. Ноћу између 3. и 4. августа 2. посавска чета је напала и разоружала жандарме у барајевској жандармериокој станици. Увече 9. августа иста чета је разоружала жандарме у Вранићу, а 14. августа око подне стотину партизана ушло је у Степојевац и разоружало тамошње жандарме.[65] Тиме је очишћена од непријатеља цела територија Тамнаве, горње и доње Посавине, изузимајући среска места Обреновац, Уб и Умку.

По1савски одред је у то време био најјача партизанска јединица у централној Србији. Чиегећи терен доње Поеасјине, чете еу приступиле обезбеђивању од изненадних упада окупатора и оних крајева из којих је непријатељ већ био протеран. То је захтевало затварање саобраћајних путева који воде кроз Посавину и Тамнаву. Друга посавска чета је 3. августа пресекла телефонско-телеграфске везе између Вранића и Шиљаковца, а један вод 1. посавеке је 4. августа дигао у ваздух железничку пругу код Мале Моштанице на три места. Истога дана, 3. тамнавска чета је бацила у ваздух мост на прузи између Стублина и Бргула. Раскопавајући путеве који би могли користити непријатељу, Посавпи су на важнијим друмовима постављали заседе. Два вода 1. чете су 11. августа, у заседи код Лончаника, дочекали Немце који су ишјш од Ваљева. Дошло је до већег окршаја у коме еу немачке јединице употребиле и борна кола. Од партизана узеле су у борби учешће и позадиноке партизанске страже из села Стублина и Трстенице. Сутрадан је немачку колону између Уба и Бањана дочекала 3. тамнавска чета. У борби у којој су Немци поражени погинуло је 13 немачких војника и официра.

Четрнаестог августа, једна десетина Прве посавске чете са политичким комесаром Чедом Миндеровићем дочекала је у заседи код села Скеле Немце који су ишли аутомобилом од Шапца према Београду. Погинула су четири немачка војника и официра а аутомобил уништен. Сутрадан је једна немачка јединица кренула из Београда према Скели,

[65] **Зборник докумената НОР, Т1, К1, док. бр. 146.**

где их је дочекао један вод 1. посазске чете. Присиљени ватром, Немци су се повукли и сачекали појачање из Београда, са којим су ушли у село. Са собом су довели 42 затвореника, која су намеравали да стрељају ради застрашивања сељака. Приликом уласка у село, немачки војници су запалили неколико стогова сламе, у којима је експлодирала муниција коју су скрили сељаци. Експлодирање метака Немци су прогласили за напад „сељака на немачку војну силу" и то искористили као повод да одмах запале 70 кућа. Док су куће гореле, похватано је још 15 сељака и заједно са симпатизерима НОП-а доведеним из логора стрељано у јарковима око Океле. Овој застрашујућој мери Немци и квинслишка управа дали су велики публицитет у штампи. Издати су посебни леци о „немачкој одмазди" код Скеле, који су по целој Србији растурени заједно са наредбом немачког команданта Србије по којој се „за једног убијеног Немца има стрељати 100" а за рањеног „50 Срба". Али уместо страха, оовета немачких војника над сељацима и затвореницима изазвала је у народу ошпте огорчење, јаче од будућих реиресалија које су најављивали окупаторски леци, радио и штампа.

Неколико дана по спаљивању Скеле, 19. августа, 43 партизана првог вода 2. посавске чете сачекала су у заседи немачке камионе код Дубоког на друму Београд—Обреновац. Партизани су отворили ватру и теже оштетили два камиона и један луксузки ауто, а затим су се повукли, тако да су немачки војници отворили ватру једни на друге. Које од ватре из заседе, које у међусобној борби, погинуло је 7 немачких војника.[66]

Прелазећи после борбе преко железничке пруге, партизани су на три места дигли у ваздух колосеке, пгго је довело до дужег прекида саобраћаја.

Изведене једна за другом, ове акције су наишле на велики одјек у околини, па је немачка команда у „потеру за партизанима" упутила седам авиона, који су заоули из митраљеза и запаљивим бомбама шуму Јасеново код Јасенка. У шуми се налазила једна група четника, која се разбежала. Два дана касније, један партизански вод је поново поставио заседу код Лончаника. Са немачким јединицама које су покушале да продру од Ваљева борба је вођена пуних пет часова.

Пресецајући најважније комуникације од Београда према западним деловима Србије, Посавци су већ у то време угрожавали немачке гарнизоне у околним градовима. Због тога је немачка виша команда 65, тзв. Команда специ-

[66] **Зборник докумената НОР, Т1, К1 бр. 21.**

јалне намене, која је формирана за борбу против партизана, почела припреме за блокаду села Грабовца, у коме је, према очекивању ове немачке команде, требало да буде опкољен и уништен Посавски партизански одред. Наредба за напад издата 19. августа садржала је детаљан план акције и распоред немачких и жандармеријских јединица:

Односи се на акцију ГИОР.

1. У суботу 23. VIII 1941 биће у виду препада, опкољено и претресено село Грабовац, као вероватна комунистичка централа акруга београдског.

2. Извршење (места су обележена по карти 1:100.000) један потерни одред стражарно 734. пеш. пука, појачан еа 20 српских жандарма из Обреновца и два одељења полициске чете из Обреновца биће 23. VIII 1941 у 0.4,00 часова у V/! рову на путу Обреновац—Шабац, три километра југоисточно од Скеле.

3. Један потерни одред стражарног 734. пеш. пука, појачан са два одељења немачке полиције из Обреновца и 20 жандарма, биће 23. VIII 1941. у 0.4,00 часова на путу Обреновац—Стублине, два километра јутозападно од раскрснице пута Обреновац—Стублине и железничке пруге Обреновац—Ваљево.

4. Жандармеријски одред из Уба (два одељења немачке поЈгиције и 30 жандарма), појачан једним водом пешадије 704. пеш. дивизије, биће 23. VIII 1941 у 0.4,00 ч. на западном излазу Стублине, два километра западно од пута Обреновац—Уб.

5. Два вада V ч. 750. пука из Шапца, појачани с пола вода немачке полиције из Шапца и 30 људи страже жандармерије у Шапцу, и један потерни одред 704. дивизије из Ваљева, стићиће 22. VIII 1941 у 20,00 часова у Бањане, ту ноћити и поћи из Бањана тако да 23. VIII 1941. у 0.4,00 часова буду у Равном Пољу, на путу Бањани—Обреновац.

6. 23. VIII 1941. у 0.4,00 часа полазе све јединице са својих положајних тачака шираким фронтом концентрично на Обреновац, користећи што више засебне путеве. Појачана V ч. 750. пука, која долази правцем Бањани — Ново Поље, скреће од Равног Поља према северозападу и врши покрет преко еела Дрена на Грабовац — Крива Бара, док потерни одред 704. пеш. дивизије, који такође долази правцем Бањани — Равно Поље, 23. VIII 1941. у 0.4,15 часова полази из Равног Поља и наступа ка Грабозцу путем Бањани—-Грабовац и југоисточно сд овог.

7. 23. VIII 1941 у 5,30 часова Грабовац мора бити опкољен са свих страна. Затим ће се концентрично продрети у место, похватати мушко становништво изнад 14 година, скупити код грабовачке цркве и предати полицији. ЈБуде који пружају отпор, код којих се нађе оружје или беже стрељати. Сељачке куће претражити само ради проналаока мушкараца. Претраживање кућа ради проналажења оружја има ее извршити по наређењу руководиоца акције, пошто се претходно скупе у гомилу мушкарци.

8. 704. пеш. дивизија поверће извођење ове акције једном команданту пука.

9. Најстрожије чувати тајну. Изричито се забрањује да се акција или место Грабовац помињу телефоном.

10. Ратна спрема без маски за бојне отрове" ... (Зборник док. НОР, Т1 К1 док. бр. 133)

Око Грабовца се тих дана налазила Прва посавска чета, која је у то време бројала око 150 бораца. Започете рано ујутру 23. августа, борбе су трајале целог дана са мањим затишјем између 17 и 19 часова. Прва чета је нападала Немце на простору Грабовац—Стублине а затим код Орашца. Уз извесне губитке, немачке јединице су стално гоњене а у поподневним часовима присиљене су на потпуно повлачење. Бежећи према Шапцу, Немци су те ноћи наишли на заседе Треће тамнавске чете.

Чувши борбу око Грабовца, Тамнавци су срушили дрвене мостове на путу Бањани—Дебрц и поставили заседу, на коју је наишло шест камиона са немачким војницима. Заседа је отворила ватру и потпуно уништила два и оштетила четири камиона. Погинуло је 16 немачких војника а двојица тешко рањена каеније су издахнула у Бањанима.

Поразивши без властитих губитака Немце око Грабовца, 1. посавска и 3. тамнавска чета су 31. августа извршиле напад на Уб, среоко место у Тамнави.

Напад је почео у 4 часа ујутро. Посавска чета имала је задатак да заузме основну школу, где су се били утврдили Немци и да заједно еа новоформираним бомбашким одељењем Посаваца и Тамнаваца продре ка центру, тј. начелству. Услед наглог продсра Тамнавске чете, сви су се Немци и жандарми повукли и забарикадирали У основној школи и згради начелства. Сем ове две зграде, цео Уб је био заузет, па ипак су партизани морали да се повуку да би 11. септембра у поновном нападу ослободили ово среско место, а тиме и цело подручје среза.

т

Нападима на Умку и Уб посавско-тамнавски партизани су почели борбе за чишћење последњих окупаторских посада у среским местима на својој територији, Посавски одред је у току августа нарастао на близу 400 бораца. Прва чета, која је 5. августа имала 43 бораца, 14. је већ имала 103 а 28. 155 бораца. У то време, она је била наоружана са два тешка митраљеза, 5 пушкомитраљеза, 148 пушака, 19 револвера, 41 бомбом и 9.501 метак. Друга чета је 23. августа имала 80 бораца, а у трећој је 27. августа био 141 борац. Од наоружања 3. чета је тога дана имала 1 тешки митраљез, пет пушкомитраљеза, 115 пушака 15 револвера, 35 бомби и 5350 метака.[67]

У целој Посавини су крајем августа постојали „објективни услови за ошпту мобилизацију и за устанак".[68] Покренут уопешним борбама и акцијама партизана, народ Посавине и Тамнаве је већ масовно учествовао у позадинским партизанским стражама и раду одбора нове народне власти.

*

Немачке августовске блокаде у централној Србији као и у Београду показале су да је у њима највеће губитке претрпело партијско чланство и партијска руководства по градовима. Партијске организације и ударне групе биле су свакодневно изложене ударцима јаких снага окупатора и његових сарадника у којима су често страдали најреволуционарнији партијски кадрови и радништво. Партизански одреди су ипак из ових ових сукоба са непријатељем излазиЈш политички и војнички ојачани.

Док су у прво време комунисти и радници из градова и других радничких центара упућивани за језгро партизанским одредима, ради отпочињања оружане борбе, сада се пред партијска руководства и организације поставтБало повлачење у одреде познатих комуниста и радника да би се уклонили од удараца окупатора.

ПриЈшвом радништва из радничких центара, као пгго су Београд, Крагујевац, Паланка, Смедерево, Сењско-ресавски и Кучајски рудници, и ступањем у партизане нових бораца са територије Посавине, Космаја, Шумадије и Поморавља, партизански одреди су брзо од герилских акција прешли на веће борбе са окупатором, припремајући општенародни устанак у овим крајевима. Најзначајнију улогу у

***[7] Сви подаци из извештаја Штаба Посавског партизанског одреда — Зборник док. НОР, Т1 К1 док. бр. 6 и 21.**

[м] Из извештаја Штаба Посавског одреда — Зборник док. НОР, Т1 К1, сир. 95—99.

томе имала је радничка класа Београда не само за централну Србију него и ван ње. Без обзира на полицијске агенте, немачку жандармеријску контролу, свакодневно су напуштале Београд групе радника, студената, ђака и других грађана. Да би се спречило убацивање непријатељских шпијуна, у одреде су примани само они борци које су слале партијеке организације преко за то организованих веза и пунктова. Од београдске партијске организације преко територије Космајског и Посавског одреда водили су у то време многобројни канали којима је пребачено у партизане на стотине београђана, првенствено радника и омладине.

Првих дана устанка нови борци из Београда долазили су преко Главног штаба НОПО Србије. У аранђеловачком парку њих је дочекивао члан Главног штаба Никола Груловић и упућивао их преко веза у одреде. Једна од веза је била и кућа Михаила Борића у селу Малој Врбици код Младеновца. Курири су са новим борцима долазили возом до станице Влашко Поље или Младеновац, а затим, заобилазећи село, до ове усамљене куће. Трећи канал је ишао преко села Рипња. У кафану у селу су уторком, четвртком и суботом у 12 часова долазили одредски курири. Попгго би се помоћу лозинке споразумели са пристиглим новим борцима, они су их пребацивали у одреде.[69]

Касније, у септембру, пггаб Космајског партизанског одреда је организовао пребацивање нових бораца директно из Београда. Како је због близине ослобођених крајева пруга Београд—Ниш била под строгом контролом, нови борци су са одредским куриром долазили до станице Дражањ — Шепшин а одатле преко веза по селима у одред.[70]

Већи број оваквих канала ишао је и преко територије Поеавског партизанског одреда, чије су чете оперисале непосредно око Београда. После учвршћивања слободне територије, Београдском батаљону овог одреда, поред појединих група Београђана, прикључила се и цела наоружана чета која је формирана у Београду. Преко територије Посавског партизанског одреда, на слободну територију пребачен је већи број партијеких и војних руководилаца. Напуштајући Београд, овим каналима преко Чукарице и Макиша пребачени су у септембру Александар Ранковић, Иван Милутиновић, Иво Лола Рибар и многи други.

[89] О првим везама видети писма Главног штаба НОПО Србије другу Титу од 2. августа 1941 — Институт за изучавање радничког покрета, Ин. бр. 21897 и 21896.

[70] Као одредски курир у Београд је одлазио Милета Виторовић Сликар, студент Академије ликовних уметности.

УКИДАЊЕ ОПШТИНСКИХ УПРАВА И РАЗОРУЖАВАЊЕ ЖАНДАРМЕРИЈСКИХ ПОСАДА ПО ШУМАДИЈСКИМ СЕЛИМА

Августовеким борбама Првог шумадијског и Крагујевачког партизанског одреда очишћени еу од жандармеријских посада срезови око Аранђеловца и Крагујевца, укинуте су општинске управе, попаљене архиве и књиге вршаја. Железнички еаобраћај у целом крају непрекидно су ометале партизанске диверзије. Делатност ударних група у Крагујевцу повећавала је опште расположење грађана за борбу и изазивала узнемиреност окупационих власти у самом граду. Заплашена тиме, немачка Крајскомандатура је наредила предстогјништву полиције да „ради смирења у Крагујевцу" похапси као таоце известан број комуниста.[71] Полиција је извршила хапшење мањег броја симпатизера и чланова Партије, али се, страхујући од улаека партизана у град, понашала према њима пажљиво, а приликом пуштања таоца на слободу полицијоки предстојник их је молио да се тога сете ако једноаг дана буду хапсили њега и његове службенике.

По оелобођеним селима на зборовима бирала се нова народна власт, агитовало се за одлазак у партизане, раскопаваеи су друмови и путеви према среским местима. Настојећи да онемогући кретање окупатороких јединица друмовима, Први шумадијски одред се у то време прочуо успешним постављањем заееда, које су наносиле знатне штете немачким војним конвојима. Све је то уносило још већу несигурност и страх у редове окупатора и његових поматача, чија се моћ све више еужавала на ереске варошице у којима су се налазили немачки гарнизони и војне команде.

Први шумадијски одред је већ у првој половини августа разоружао жандармеријске станице по селима опленачког, орашачког и колубарског среза и забранио рад општинским управама у скоро свим селима. Првог августа спаљена је општинска архива у Маслошеву. Сутрадан је Четврта чета пресекла телефонске линије и спалила архиву у Страгарима. Трећег августа Друга чета је спалила општинске архиве у Овоишту и Пласковцу, четврта у Маскару и Загорици а Прва и Трећа у Бањи и Копљарима, где је истовремено уништила и телефонско-телеграфске уређаје а у Копљарима демолирала и железничку станицу.

[71] **Из извештаја предстојништва крагујевачке полиције Банској управи у Смедереву, бр. 14088, од 18. авг. 1941.**

После два неуепела напада, штаб одреда је наредио другој и четвртој чети да разоружају жандарме у варошици Доњој Шаторњи, понгго су жандармеријеке команде покушале да искористе раније неуспеле акције у пропагандне сврхе и на том инсистирале и код других жандармеријсхих посада „да комунистима покажу зубе".[72] Друга чета је пресекла телефонске жице које воде према Шаторњи и ту у заседи разоружала групу жандарма, док је Четврта чета извршила напад на саму жандармеријску станицу и разоружала остале после једночасовне борбе. Команда жандармерије је због тога наредила жандармеријској чети из Аранђеловца да изврши напад на ове две чете. У мањем сукобу 8. августа код Брезовца, партизани су растерали жандарме а у одред се пријавио жандармеријски наредник Марп-шовић, који је касније постао познат партизански пушксмитраљезац.

У међувремену од 6. до 9. августа, ове четири чете овог одреда опалиле су општиноке архиве по селима Винчг:, Клоки, Јунковцу (опленачком), Горњој Трешњевици, Јарменовцима, Драгољу, Босути, Гарашима, Јеловику, Жабарима, Шумама, Доњој Шаторњи, Блазнави, Горњој Шаторњзх, Вукосавцима, Трнави и Божурњи. После спаљивања општинских архива, до избора народноослободилачких одбора у већини села општинеке канцеларије су запечатиле команде чета.

Увече 10. августа 2. и 4. чета су опколиле жандармеријску станицу у Страгарима. Жандарми су пружили отпор и тек пооле дуже борбе партизани су их разоружали.

После ове борбе, команде жандармерије су углавном престале да упућују поново наоружане жандарме у сеоске станице. Окупљени око немачких посада у среским местима и неким ближим варошицама, они су се ограничавали на ређе испаде патрола и већих одељења. Тих дана одржан је оастанак Окружног повереништва КПЈ за Аранђеловац и штаба Првог шумадијског одреда. Дискутовало се о учвршћењу одреда и о новонасталој ситуацији после повлачења жандарма у градове. Донета је одлука да се по еелима око среоких места са непријатељеком посадом образују партизанске страже које би пгтитиле села и обавештавале партизане о кретању непријатеља. У одреду, као војничкој јединици која пр<имером треба да чува углед народноослободилачког покрета, забрањена је употреба алкохола. До овог састанка командири и политички комесари су редовно стражарили и ишли у патроле као и ови остали борци. То је доводило до запостављања војног и политичког рада у четама. Због тога је донета одлука да се забрани одређивање

[72] **Посебно је излата и наредба о похвали жандарма у Шаторњи.**

на стражу чланова команди чета. У то време борци Првог шумадијског одреда, као и партизани у остаЈшм одредима, били еу обучени шаролико. Свако је долазио у одред у оделу какво је имао.

Заплењивањем разних непријатељских униформи шаролгикост је постала још већа, што је понекад уносило забуну у борС У немогућности да једнообразно обуку борце, Окружно лсвереништво и штаб одреда препоручили су набављање једнообразних војничких шајкача и забранили ношење жандармеријских капа.[73] Командир и политички комесар чете добили су право да позивају борце на одговорност и кажњавају их усменим укором. Веће казне је и даље могао изрицати само пггаб одреда. На састанку је критикована и појава пупггања брада, на чему је, као и уопште на питањима хигијене, нарочито инсистирао секретар Окружног повереништва Сремчевић. Најзначајнија је, међутим, била одлука да одред прошири диверзије на руднике и да наладајући немачке јединице епречава њихово кретање друмовима наносећи им губитке. Друга и Четврта чета добиле су, између осталог, задатак да контролишу друм Београд—Крагујевац између Тополе и Чумића, а Прва и Трећа део друма између Тополе и Младеновца као и друм Младеновац—Аранђеловац—Лајковац.

Први сукоб Шумадинаца са Немцима десио се, међутим, нешто раније, 8. августа, у селу Горњој Трнави. Тога дана партизани су у селу спалили општинаку архиву и одржали збор. Они нису знали да је у сеоску кафану навратила једна немачка патрола из Тополе а ни Немци нису знали да су партизани у селу. Тако се десило да је по одласку чета из села партизанска патрола навратила у исту кафану. Тек на излазу обе патроле су ее среле и отвориле ватру једна на другу. Један немачки војник је погинуо, један је заробљен, а трећи је лакше рањен побегао. У борби је погинуо командир Прве чете Во|ја Станојловић.

У овим првим сукобима са немачким војницима партизани су углавном разоружавали заробљене Немце и пунггали их. Приликом заробљавања немачких војника у шуми код Кремењаче на друму Крагујевац—Топола, разоружаним заробљеницима комесар Друге чете Жика Томић

[78] **У Пожаревачком одреду заменик команданта Жика Поповић дуто је носио официрску униформу са кокардом, а командант Првог шумадијског одреда Милан Благојевић носио је ислод петокраке два уска ширита — оонаке поручника Шпанске рецубликанске војске. Једнообразне војничке капе, о којима се дискутовало на овом састанку, тек доста касније су уведене у јединице НОВ и ПОЈ. Међутим, ни тада па све до ослобођења 1944. године ова једнообразност није се могла остварити у партизанским одредима централне Орбије.**

објашњавао је зашто се партизани боре и позвао их на класну солидарност у борби против фашизма. Биле су то илузије првих дана борбе. Немци су ћутке слушали говор комесара, послушно скинули уноформе кад им је то наређено и пожурили да се изгубе према Тополи.

После еастанка Окружног повереништва и штаба одреда, учестале су диверзије и напади из заседа на немачке јединице. Прва и Трећа чета су 11. августа извршиле напад на рудник угља Орашац у селу Мисачи и уништиле или демонтирале рудничке инсталације. Ове две чете су за време акције у руднику поставиле заседу код Аранђеловца, на коју је наишао камион са немачким војницима. У борби је погинуо један немачки војник а остали су побегли. Партизани су затим запалили камион. Истота дана у Барошевцу су уништени телефонско-телеграфски уређаји на железничкој станици, спаљена је општинска архива и забрањен рад општинској управи. Дванаестог августа разрушена је пруга између Даросаве и Рудоваца, па је воз на том месту исклизнуо из шина. Истовремено су на железничкој станици Буковик уништени телефонско-телеграфски уређаји. Тринаестог августа разорена је пруга код села Копљара. На то меего је наишла немачка композиција и зарила се у земљу, тако да су локомотива и вагони потпуно закрчили пругу. Прва и Трећа чета су на железничкој станици Даросава уништили све инсталације а затим у селу спалиле општинску архиву и уништиле телефонско-телеграфске уређаје у пошти. Овим акцијама је био за дуже време обустављен железнички саобраћај Младеновац——Аранђеловац—Лазаревац.

Истога дана када су извођене ове диверзије на прузи око Аранђеловца, Друга и Четврта чета поставиле су заседу на друму Београд—Крагујевац код села Чумића. После извесног времена, на њу је наишао камион са шест немачких војника. Од партизанске ватре погинула су два а рањена три војника.

Сутрадан по овој борби уништени су телефонско-телеграфски уређаји на железничкој станици Барошевац а општинске архиве су опаљене у селима Липовцу и Бањи. Петнаестог августа Прва и Трећа чета ушле су у Вреоце и делимично оштетиле електричну централу. Четврта чета је истога дана дочекала у заееди на Прокопу код Тополе немачке војнике. Пошто су порушили мост код Божурње и пресекли телефонско-телеграфске линије, партизани су поставили заееде у Винчи на Прокопу. Немачко одељење које је кренуло да извиди и оправи телефонско-телеграфску везу наједном се нашло са свих страна опкољено борцима Четврте чете. Потпоручник и наредник пружили су отпор заклонивши се иза камиона. Партизани су такође отво-

рили ватру. Кад је потпоручник рањен и њих двоје су заробљени. Остали немачки војници су за то време крај друма на насипу скидали ципеле и униформе позивајући лошије обучене партизане да са њима замене одело. Било је већ познато да партизани не убијају заробљенике и да ће их пустити пошто им одузму оружје и униформе.

Појава да се немачки војници предају без отпора, која се у неколико сукоба поновила на терену Првог шумадијског одреда, натерала је штаб 714. дивизије да неке од ових војника изведе пред преки суд и стрељa. Издата је и наредба да ће за сличне појаве немачки војници бити осуђени на омрт. Тако је заседа на Прокопу истовремено била и један од последњих сусрета ове врсте еа Немцима у Шумадији.

Шеснаестог августа на друму Аранђеловац—Топола партизани су дочекали у заседи немачки луксузни аутомобил, у коме је потинуо један немачки официр и три војника. Неколико часова касније у село Бању изненада је упало шест камиона са немачким војницима. Они су под заштитом два тенка запалили неколико кућа и похватали један број сељака, од којих су ради застрашивања народа једанаесторицу стрељали.

Друга чета је сутрадан по овом догађају спалила општинску архиву и одржала збор у селу Стојнику, а 18. августа поетавила је заседу на друму код Белосаваца официрима немачког београдског гарнизона који су ишли на излет у Тополу. Због дефекта на пушкомитраљезу, заседа је отворила ватру са малим закашњењем па тако аутобус није заустављен. Изрешетан мецима, он је појурио према Тополи. Од партизанске ватре погинула су три а рањено је око 15 немачких војника и официра. После заееде, на партизане је изненада напало одељење фелджандармерије које је обезбеђивало друм и чета ее повукла без губитака али у нереду.

До краја августа, настављајући еа заседама немачким војницима, Први шумадијски одред је онеспоеобио за рад све руднике на овом терену рушећи истовремено пруге и кидајући телефонско-телеграфске линије, које су немачке јединице покушавале да оправе. Прва и Трећа чета су 19. августа ушле у рудник Јунковац и потпуно га онеспособиле за рад и задобиле истовремено велики плен у експлозиву и другим потребама. Сутрадан су поново прекинуте телефонске линије према Тополи и унипггена пошта у Доњој Шаторњи, а на партизанску заседу код Наталинаца наишао је немачки луксузни аутомобил са троје војника-курира. Један курир је побегао рањен а двојица су заробљена. Пошто су разоружали и пустили Немце, партизани су уништили аутомобил.

Прва и Трећа чета су 22. августа поново уништиле све уређаје на железничкој станици Даросава а сутрадан увече

ушле су у Аранђеловац. Жандарми су са железничке станице побегли у град, а немачка посада се није усуђивала да изађе из касарни. Одатле су отварали бесомучну ватру на партизанска обезбеђења, док су чете неометано унипггиле постројења и запалиле неколико важнијих објеката на железничкој станици.

Тога истог дана, недалеко од Тополе, партизани су посекли стубове и жице на електричном далеководу Вреоци—Крагујевац, због чега је остао без електричне струје Крагујевац и сви остали градови и места на овој линији, а сутрадан је нападнут немачки луксузни аутомобил код Јарменоваца на путу Шаторња—Рудник.

Двадесет петог августа Први шумадијеки одред извршио је четири веће акције. Ушавши понова у рудник Орашац, партизани су полупали све машине и онеспособили их за рад. На путу Топола—Наталинци унипгген је немачки луксузни аутомобил, у коме је погинуо возач. На друму Младеновац—Аранђеловац партизани су дочекали у заееди немачки аутомобил у коме је погинуо један гестаповски официр и рањена два жандарма а на истом друму код села Марковца партизанска заседа је зауставила аутомобил са двојицом жандарма, од којих је један теже рањен а други је успео да побегне. Идуће ноћи разорена је пруга код Копљара и на том месту срушена немачка композиција. По повратку из акције, ова партизанска десетина је наишла на немачку и жандармеријску заседу. У једночасовној борби погинула су 2 немачка војника и 4 жандарма. Полицијски писар из Аранђеловца који се налазио у заседи рањен је у обе ноге а од партизанске десетине погинула су два борца. Истога дана, понова су унипггени сви уређаји и демолирана железничка станица Даросава. По подне 27. августа партизани су прекинули саобраћај и на прузи Аранђеловац—Лајковац пошто су срушили мањи железнички мост и опггетили уређаје на железничкој станици Зеоке. Тога дана биле су у прекиду све телефонско-телеграфске везе између железничких станица од Аранђеловца до Лазаревца.

Једна од најуепелијих акција у то време био је напад Прве чете на Немце код моста у селу Бистрици. Попгго су код овог села 26. августа порушиле мост и прекинуле саобраћај између Аранђеловца и Лазаревца, чете су поставиле заседе и очекивале долазак немачких јединица. Сутрадан је око 40 немачких војника и официра из Аранђеловца дошло да оправи мост. Био је топао летњи дан и војници су радили свучени до појаса или су се купали у речици. Партизани су се појавили изненада, али је стрељачки строј сувише рано примећен. После краће борбе, немачки војници су се разбегли, бацајући успут униформе и оружје. Том приликом погинуло је 11 немачких војника а 7 теже рањених је кас-

није умрло. Партизани нису имали губитака а запленили су том прилгасом веће количтше оружја, муниције и друге опреме.

После ове борбе, 28. августа, срушен је мост код села Крушевице а код Грабовца је заседа дочекала и оштетила још једно немачко возило. Двадесет деветог августа партизани су ушли у рудник Црљени, уништили постројења и онеспособили рудник за рад. Сутрадан је то исто учињено и у руднику угља у Рудовцима.

Крајем августа немачки гарнизони у колубарском, орашачком и опленачком срезу били су скоро изоловани у Тополи, Аранђеловцу и Лазаревцу, а такође и жандармеријоке станице у варошицама Руднику, Белановици и Наталинцима. Телефонске везе и железничке пруге биле су углавном покидане и порушене, путеви раскопани а на друмовима су чекале партизанске заседе. Рушењем и онеспоообљавањем рудника у целом крају нанети су тешки ударци окупаторској ратној привреди.

Двадесет шестог августа одржан је у Брезовцу заједнички саетанак Окружног повереништва КПЈ за Аранђеловац и штаба одреда. Пошто су чете придоласком нових бораца биле гломазне за командовање, одлучено је да се одред реорганизује у батаљоне и затим обиђу сва села ради политичког објашњавања партизанске борбе и циљева нове групе окупаторских еарадника око Милана Недића, која је у то време упућивала позиве за „враћање мира" у Србији. Партизанске чете су реорганизоване у 9 нових чета[74], подељених у три батаљона. У Првам батаљону командант је био Душан Дугалић, политички комесар Дача Станковић а заменик комесара Миодраг Тошић, у Другом батаљону је командант био Раца Терзић, политички комесар Ото Јеврејин а заменик политичког комесара Веља Герасимовић и у Трећем командант Живадин Миловановић а политички комесар Трифун Петровић, заменик политичког комесара Радомир Илић Жуђа. Сваки батаљон је имао по три чете. На састанку су одређене територије дејства појединих батаљона — Први батаљон територија опленачког среза, на

[74] **Колико се могло утврдити, команде чета су биле овако састављене: 1. чета — командир Драгослав Мартиновић Миша, комесар Мића Степановић; 2. чета — командир Малишић, комесар Миладин Јовичић; 3. чета — командир (нема података), комесар Миодраг Тошић Бели; 4. чета — командир Лазар Шевкушић, комесар Сима Бсновениси; 5. чета — командир Раде Маричић, комесар Веља Герасимовић; 6. чета — командир Дејан Лукић, комесар Влада Марковић; 7. чета — командир Благојче Филиповић (затим Марковић), комесар Миле Новаковић; 8. чета — командир Верољуб Лукић-Швабић Чаробњак (затим Живомир Белошевац), комесар Слободан Минић; 9. чета — командир Ђорђе Ђурић (затим Ђорђе Јовановић), комесар (нема података).**

којој је главни објекат напада био интернационални друм од Тополе до Крагујевца, Други батаљон је оријентисан према Лазаревцу и Колубарским рудницима, а Трећи према троуглу који сачињавају Рудник, Орашац и Топола, са главним објектима напада друмовима Топола—Аранђеловац—Младеновац и железничком пругом Младеновац—Аранђеловац.

После овог састанка и извршене реорганизације, Први батаљон је 30. августа извршио напад на жандармеријску станицу у Наталинцима. Борба око утврђене станице отегла се, па су због опасности од напада Немаца из Тополе партизани морали да се повуку. Почетком септембра на брду Петковачи код села Бистрице, Други батаљон су напали недићевци под командом Милана Калабића. После краће али оштре борбе партизани оу се повукли, пошто је непријатељ био бројно надмоћнији и боље наоружан. Заробљена су два недићевца а више их је рањено. Партизани су имали једног теже рањенот борца.

Непријатељске посаде, после ових борби, дуже време нису правиле испаде у села и батаљони су наставили одржавање политичких зборова по селима, припремајући добровољну мобилизацију и општенародни устанак. Први шумадијски одред је 8. септембра бројао 238 бораца наоружаних са 9 пушкомитраљеза, 210 пушка, 2 лака митраљеза и 40 револвера.

Спровођење директиве Главног штаба НОПО Србије о чишћењу села од непријатељских посада и укидању окупаторске управе Кратујевачки партизански одред је такође започео већ првих дана августа. Делујући свака на своме терену, партизанске чете су током месеца попалиле књиге вршаја, општинске архиве и забраниле рад општинских управа по свим селима на територији на којој су деловале. Том приликом чете су у 42 села[75] одржале успеле народне зборове, објашњавајући циљеве партизаноке борбе и позивајући народ да јој се придружи. Упоредо са тим, извођене су диверзије на саобраћај и разоружавање посада по железничким станицама и жандарма по селима. Шестог августа, на железничкој станици Бадњевац изазван је судар немачких транспортних возова. Поломљене су и тешко оштећене 2 локомотиве и 13 вагона а у њима је погинуло 9 и рањено 30 немачких војника. Сутрадан је Прва чета извршила напад на железничку станицу Гружа, разоружала посаду и уништила телефонско-телеграфске уређаје. Том приликом је дигнут у ваздух железнички мост на реци

[75] **Према извештају ОК КПЈ за Крагујевац, од 30. августа 1941. године.**

Гружи. После спаљивања општинских архива у већем броју села, ова чета је 14. августа извршила напад на железничку станицу и жандарме у Драгобрађи и разоружала жандарме и посаду железничара коју *сгу* Немци наоружали да чува станицу од партизана. Петнаестог августа разоружана је жандармеријска стража на тунелу Вучковица, а сутрадан су партизани извршили напад на железничку и жандармеријску станицу Цветојевац.

Прва чета је 17. августа понова ушла у варошицу Гружу и напала жандармеријску станицу. Пошто су у борби рањена два жандарма, остали су положили оружје. Заплењене су пушке, знатне количине муниције, неколико шињела, један шапилограф и доста разне друге опреме. Овом приликом поново једигнут у ваздух железнички мост нареци Гружи, који је у међувремену био оправљен. Партизани су се дуже задржали дефилујући неколико пута кроз варошицу док их је народ одушевљено поздрављао. Сутрадан по акцији у Гружи, чета је ушла у Грошницу недалеко од Крагујевца и ту одржала велики митинг. После митинга партизани су 19. автуста поставили заседу на друму Крагујевац—Краљево. На заседу је наишао камион са немачким војницима. Од пушчане и митраљеске ватре у камиону је убијено и рањено двадесетак немачких војника.

За то време Друга чета је, припремајући напад, упутила једну патролу на железничку станицу Кнић. Ова патрола се 20. августа сукобила са жандармима и том приликом су 2 жандарма рањена а погинуо је члан Партије Божа Козомарић. Трећа чета је 21. августа уништила телефонско-телеграфске уређаје на железничкој станици Јовановац и разоружала жандармеријске страже на оближњем железничком месту, затим експлозивом оштетила мост. Истога дана, уништени су телефоноко-телеграфски уређаји на железничкој станиди Баточина и одузете пушке од станичне посаде. Прва чета је 22. августа разоружала етаничну посацу и уништила телефонскл-телеграфске уређаје на железничкој 'стан!ш;и Драгобрађа, а Друга је 23. августа извршила напад на жандармеријску станицу у Книћу и после краће борбе разоружала жандарме. Истога дана је једна партизанска патрола извршила напад на љотићевца Марисаза Петрозића, али је он у том еукобу еамо лакше рањен.

Трећа чета је тих дана потпуно очистила од непријатеља територију на којој је деловала, па је почела да одржава масовне зборове по селима. Немци су због тога 27. августа упутили из Крагујевца чегири камиона са војницима. Ову немачку јединицу дочекало је једно магве одељење Треће чете. Развила се борба, у којој су погинула 2 немачка нижа официра и 5 војника. У борби је погинуо и заменик командира Треће чете, поручник бивше југословенске вој-

ске Драган Николић. Сутрадан су Немци поново дошли под заштитом тенкова и ради застрашивања запалили по неколико кућа у селима Корману, Маршићу, Горњој Комарици и Доњој Комарици. Немачка колона се и поред тенкова овога пута није уеуђивала да зађе у села, него је упућивала одељења која су ужурбано спаљивала куће и одмах се враћала на друм.

Овај страх немачких војника око Крагујевца изазвало је деловање Крагујевачког партизанског одреда и акције у Крагујевцу. У самом граду партизанске десетине су многобројним акцијама створиле такву несигурност за гарнизон и окупационе власти, да ее војници нису усуђивали да се удаљују од касарни у мањим групама. Борбеним десетинама у разним васпитним групама и другим формама рада са омладином, само скојевска организација у граду обухватала је у то време око 750 омладинаца.[76] Опште расположење народа према ослободилачком покрету узимало је такве размере да су се и најреакционарнији грађани утркивали да партизанима пруже помоћ. Крагујевачки фабрикант Стефановић, поборник пакта са Немцима мартовских дана, послао је у одред „нашим друговима" пуна кола конзерви а трговци и имућнији грађани, очекујући устанак у Крагујевцу и улазак партизана у град, нудили су новац и друге потребе. Да би сузбили ово рааположење и застрашили грађане, Немци су 22. августа убили а затим обесили члана КПЈ, берберског радника Стевана Зарића и средњошколца скојевца Божидара Петровића. Они су били ухзаћени приликом покушаја да разоружају патролу Градске страже. Пре сфељања, Немци су их страховито мучили да би открили организацију. „За време стрељања Стева је певао Интернационалу а Божа је викао „Живела слобода", „Живео Совјетски Савез", „Доле окупатор".[77] Стрељање и вешање крагујевачких партизана изазвало је опште оторчење у граду и Окружни комитет КПЈ за Крагујевац је тим поводом издао посебан летак. Настављајући акције, борбене групе су 26. августа отвориле ватру на патролу градске страже и тешко раниле једног стражара а читав град је био засут лецима о јуначком држању Зарића и Петровића.

Крагујевачки партизански одред је крајем автуста већ био разоружао свих 8 жандармеријских станица у срезовима око Крагујевца и посаде по железничким станицама. Заплењено је укупно 150 пушака, већа количина муниције и опреме, па ипак све то није било довољно да се нао-

[76] **Извештај крагујевачког ОК КПЈ од 30. авгуета 1941. године. — ЗбОјрник докумената НОР Т1 К2, док. бр. 18.**

[77] **Из извештаја крагујевачког ОК КПЈ — Зборник док. НОР, Т1 К2, док. бр. 18.**

ружају новопридошли борци. Многе чете су одлазиле у акције водећи са собом ненаоружане партизане, који су очекивали да ее наоружају оружјем отетим од непријатеља. На састанку Окружног комитета и штаба одреда израђен је тих дана „план крупнијих акција и борби за сваку чету у духу датих директива" Главног пггаба НОПО и ЦК КПЈ „за дизање општенародног устанка". Сва села у гружанском и крагујевачком срезу била су у партизанским рукама а тиме и цела Шумадија, изузев Крагујевца и среских места око Аранђеловца.

ИЗМЕЂУ ПАРТИЗАНА И ОКУПАТОРА

Уетанак у Србији захватао је све шире народне масе без обзира на терор окупатора. Немачке блокаде и покушаји да се опколе и униште поједини партизански одреди цретрпеле су потпун неуспех. Седам партизанских одреда на терену централне Србије нарасло је у августу на близу две хиљаде бораца. Диверзантске групе и војне десетине, организоване од скојевских и партијских организација, свакодневно су по градовима и селима извршавале бројне мање задатке, као што су растурање летака, исписивање борбених парола, атентати на немачке војнике, на истакнуте сараднике окупатора и полицијске агенте. У томе су се нарочито истицале крагујевачка и пожаревачка партијска организација. Уништавана су непријатељска слагалишта, магацини и саботиран сваки рад који би могао користити окупатору. Већ после првих акција сељаци су престали да одлазе на кулук немачким војницима и да испоручују реквизиције правдајући се забраном партизана. У појединим селима, ако су их ипак на то успеле да присиле оггштинске управе, они су сами припуцавали иза грмова проглашавајући то партизанским нападом и наредбом „да се врате". Присиљавањем непријатеља да се повуче у гарнизоне немоћне да било шта предузму изван градова, села су оживела. Партијске и скојевске организације по селима сакупљале еу помоћ за партизане, секле телефонско-телеграфске стубове и раскопавале путеве и друмове. По селима ближим градовима стваране су наоружане партизанске страже и изабирани одбори нове власти. Све је то праћено интензивном политичком активношћу, зборовима, митинзима и конференцијама са народом на којима су партијски радници и партизански командири објашњавали циљеве народноослободилачке борбе и агитовали за ступање у партизанске одреде.

Немоћна пред тим општенародним покретом, немачка окупациона управа је тражила савезнике који би јој по-

могли да ослаби рад устаника и поткопа јединство народа. Почетком августа, нешто принудом а нешто застрашивањем црвеном опасношћу, окупаторске пропагандне и полицијске установе сакупљале су потнисе испод апела за о!бустављање ослободилачке борбе. Половином августа Аћимовић је упутио и позив онима у шуми да се врате кућама, али је апел остао без резултата. Ради застрашивања, Немци су 17. августа у Београду на Теразијама обесили петорицу затвореника партизанских сарадника.[78] Одмах затим објављен је и раслис Министарства унутрашњих послова о новчаним наградама за хватање и убијање припадника народноослободилачког покрета. Али све ове мере нису имале жељеног дејства. Аћимовићев Комесаријат био је беспомоћан и окупаторска управа је морала да тражи нове савезнике. У Београду је 29. августа образована влада генерала Милана Недића. Немачке команде и полиција настојале су да контактима и непосредним преговорима прикупе и активирају против народноослободилачког покрета разне антикомунистичке групе и организације.

Крајем јула, када је после првих партизанских акција ослабила окупаторска власт у појединим крајевима, јављају се групице састављене претежно од одбеглих робијаша које себе називају четницима. У крагујевачком округу једну такву групу водио је некакав Светозар Јефтић—Тоза Муштиклар, другу одбегли робијаш Александар Манојловић—Танда. У Космају су се појавиле четири групе, једну је водио Милосав Живановић Чаруга, бивши робијаш, другу Драшша Миливојевић из Сибнице, трећу чиновник Света Ракић, а четврту неки одбегли робијаш из Живковаца.

Први четнички одред у пожаревачком крају организовао је у јулу винарски трговац из Кучева Воја Јеремић Триброђанин. Нелгго касније се у пределу горњег Пека и Поречке реке појавио војвода Анђелко Адамовић, док се у Горњаку налазила група официра која се у хомољским шумама скривала да не би пала у заробљеништво. Приликом формирања Ујевачког партизанског одреда, акордант из Нереснице Леонида Пљешковић формирао је Ујевачки четнички одред а код Ћуприје самостални четнички одред образовао је бивши официр Илија Узелац.

[78] **Том приликом су обешени: Милан Покрајац, средњошколац из Винковаца, Радомир Јовановић, сељак из Парцана, Велимир Јовановић, сељак из Парцана, Светислав Милин, обућар из Београда и Јован Јанковић, кројач из Београда.**

У Шумадији се код Аранђеловца, крајем јула, појавио бивши генерал ЈБуба Новаковић, који је после сукоба око старепшнства са Дражом Михаиловићем напустио Равну Гору.

Већина ових група се од почетка одала криминалу, злоупотребљавајући спремност народа да помогне „шумце" (како су називали партизане првих дана устанка). Обично су залазиЈш по селима и одузимали војничке униформе, ћебад, осталу спрему која није предата окупатору и проглашаваЈШ борбу „за краља и отаџбину", да би сутра у другом срезу или селу покупљене ствари препродавапи. Тоза Муштиклар је био посео друм Крагујевац—Јагодина и наплаћујући од народа који је пролазио „друмарину", оргијао по селима. Зато је известан број ових групица морао бити разоружан и ликвидиран на тражење народа.

Спроводећи политику ЦК КПЈ да се на линији НОБ морају објединити све снаге, партизанске чете су настојале да неке од ових група придобију за борбу против окупатора, преговарале су са њима и поз:ивале их у поједине акције.

Штаб крагујевачког одреда, на захтев мештана, разјурио је лоповаку дружину Тозе Муштиклара и он је нешто касније отишао у Крагујевац и пријавио се да ради у полицији. Мада је пристао на сарадњу са партизанима и учествовао у неким акцијама, Танда Манојловић је убрзо ооуђен од штаба одреда и стрељан због пљачки и разбојништва, док је неколико његових четника остало у одреду.

У Космају је партизанима први приступио Чаруга а касније и Ракић са укупно дееетак четника. Драгиша Миливојевић је остао самосталан али није иступао против партизана. Нешто касније се овде појавио и војвода Никчевић, који се одвојио од генерала Новаковића и њему се тада прикључио и Света Ракић. Споразуми које су штаб Космај ског одреда и Сремски комитет КПЈ за Космај постигјш са овим групама остали су на снази све до Пећанчевог прогласа којим је он позвао ове „ерпске четнике" да сиђу у градове и приђу окупатору. Поред повремених трзавица до којих је долазило због четничких пљачки, било је чак и некојшко акција рушења пруга у којима су ове групе учествовале на позиз штаба одреда.

После доласка на Букуљу, артилеријски генерал ЈБуба Новаковић покушао је да обнови и искористи за своје амбиције стару режимску четничку организацију војводе Косте Пећанца. Прогласивши се за војводу шумадијског, он је седећи по шумама око Букуље издавао разним војводама и четовођама који еу се уочи рата уписали у четничку организацију, наредбе да се припреме за преузимање власти уколико Немци буду брзо поражени. Деветог августа је наре-

дио ибарском, расинском, церском, подринском, златиборском и рудничком војводи да „лично и преко својих четовођа и других погодних људи изврше организацију свих војних обвезника (оперативне и резервне војске) у свом подручном реону, уписујући наоружане обавезнике у један а ненаоружане у други посебан списак." Рачунајући да под своју команду укључи све сличне групе и организације, Новаковић је у овој наредби писао:

„. . . Војвода ибарски нека одмах ступи у везу са угледним адвокатом Радичевићем и директором краљевачке гимназије у циљу спровођења заједничке акције и будућег опоразумног рада за опште добро Краља и отаџбине. Војвода љишки ово ће исто покушати са групом пуковника Драже Михаиловића."

(Оригинал у Институту за историју радничког покрета Србије, арх. бр. 1104).

Поред бомбастих наредби и великих амбиција, генерал Новаховић, у ствари, сем четрдесетак четника око себе, није имао никаквих других снага.

У то време Немци су одлучили да за борбу против народноослободилачког покрета ангажују и лакомог на новац „главног војводу" Косту Пећанца. Немачким мерцедесом војвода Пећанац је пребачен из Ниша у Београд на преговоре. Разговори су затим настављени у Аранђеловцу. Пре одласка у Аранђеловац, Коста Пећанац је заказао за 24. август, на Букуљи код планинске куће, „четнички конгрес" под демагошком паролом о дизању „трећег српског устанка". На тај конгрес позвани су имућнији људи, неки представници грађанских партија и неке војводе које је Коста Пећанац наименовао својим „декретима". Као нека врста ,,начелника главног војводе", овај састанак је организовао војвода шумадијски Новаковић,[79]

Коста Пећанац је 23. августа дошао на Букуљу. Њега и групу четника Немци су пребацили преко Аранђеловца камионима. На састанак је дошао и Новаковић, са којим је био и познати опозиционар Чедомир Плећевић. Плећевић је припадао групи напредних људи која је 'црихватила сарадњу са КПЈ, а у то време је по налогу Главног штаба ПО Србије одржавао присне везе са Новаковићем да би четнике приволео на заједничку борбу против окупатора. На овај састанак је у име ОП КПЈ за Аранђеловац упућен са туђим позивом члан ОП Мика Милосављевић.

[79] **Примерак писма ген. НоваковиНа у вези са сазивањем Конгрвса на Букуљи сачуван је у *Дневнику Драгојла Дудића,* Изд. 1957, стр. 102.**

Пећанчево излагање је, као најбитније, садржало оцену „растуће комунистичке опасности", коју је, ради подривања устаничких редова свакодневно истицала целокупна окупаторска цропаганда. „Најпреча потреба" је, према томе, да се „та опасност унингги у корену", уз „лојалан однос према окулатору" и „одговарајућу сарадњу против деструктивних елемената". Тако -~је овај „трећи српоки уетанак" од почетка недвосмислено показао да се ради о најамљивању у службу окупатора. На овакве ставове Пећанца ставили су неке блаже примедбе леви Земљорадници, а вероватно под утицајем Плећевића и генерал Новаковић. Међу онима који су негодовали био је и Мика Милосављевић, па су га неки учесници познали, а четници разоружали. На његов захтев изведен је пред Пећанца, коме је рекао да је упућен од штаба Првог шумадијског одреда да понуди четницима сарадњу у борби против окупатора. Овога је, међутим, више интересовало како је Милосављевић поред обезбеђења уопео да дође на састанак него предлози о сарадњи са партизанима, пошто је „Немачка јака сила". Милосављевић је о свему томе обавестио ОП Аранђеловац, као и о томе да са Пећанцем неће моћи уопште да се преговара о било каквој сарадњи.

На крају састанка је прочитан Пећанчев апел. У њему је, између осталог, стајало да треба „младе партизане избатинати и пустити кућама, старије послати на робију, а коловође предати Немцима." Пећанац је по завршетку „конгреса" са својим четницима сишао у Аранђеловац на преговоре са Немцима. Са немачке стране преговоре је водио официр Гестапоа мајор Краус, пошто је читава акција придобијања „пријатељеки расположених националних снага" била у надлежности гестапоа и његове агентуре у Југославији.

Пећанчев предлог је садржао 9 тачака. Да би се задовољила војводина сујета, преговори су вођени на француском језику. Краус је хладно еаслушао четнички предлог и затим наредио да се у њега унесу исправке за које су Немци заинтересовани. Исправке су садржале углавном констатацију — да власт неће добити четници него администрација подређена „Недићевој Влади спаса"; да се немачкој команди имају доставити спискови лица која ће ући у четничке одреде. Оружје ће се делити у присуству немачких официра и еваки четник ће потписати писмену изјаву да то оружје неће употребити против немачке војне силе и да ће га чувати. Немци се нису обазирали на четничке примедбе да се тиме „вређа национални понос", а одбили су и да дају ванредно високе плате какве је захтевао Пећанац. Немци еу инсистирали да четници пгго пре отпочну акцију. Са овим изменама потписан је споразум и војвода Пећа-

нац је са Краусом отишао за Београд, одакле је делио декрете, па чак и карађорђеве звезде војводама које су се истакле у служењу окупатору.

Одмах после одласка Косте Пећанца са Букуље, Новаковић је затражио састанак са штабом Првог шумадијеког одреда. Тако је дошло у августу до првих преговора између партизана и четника на Букуљи. На преговоре су у име штаба Првог шумадијског одреда отишли Станислав Сремчевић Црни и Милован Милосављевић Мика. Новаковић је прихватио заједничку борбу против окупатора, али је затражио да се партизани ставе под његову команду. Сремчевић и Милосављевић су одбили овај Новаковићев захтев, па су се тако преговори завршили без резултата.

После неуспелих преговора са Шумадинцима, Новаковић је отишао у Београд и ту водио преговоре са представницима ПК КПЈ за Србију, који нису завршени већ је договорено да ее наставе на терену.[80] По повратку из Београда, Новаковић је са својом групом отишао у манастир Вољавчу. Ту је у септембру дошло до других преговора са штабом Првог шумадијског одреда. Штаб одреда је на овај састанак пратио Дугалићев батаљон, у то време једна од најбољих партизанских јединица у овим крајевима. У име Шумадијског одреда разговорима су присуствовали Милан Благојевић, Недељко Жакула, Душан Петровић Шане, Милан Илић Чича, Станислав Сремчевић и Мика Милосављевић. Новаковић је тражио да му се одобри мобилизација обвезника ради образовања четничких одреда, што су партизани прихватили под условом да се мобилисани елободно опредељују у партизане или четнике. Постигнут је и споразум о заједничкој акцији против непријатеља — заједничке акције би планирали представници једног и другог штаба, одређујући у свакој акцији засебне зоне дејства за четнике и партизане, у борби би сваки штаб командовао својим јединицама, а у ослобођеним местима би се формирале четничке и партизанске команде које би међуеобно сарађивале.

После преговора, генерал Новаковић је издао свој проглае „војводама и народу" у којем је изнео да се против окупатора боре и да су једини представници народа партизани и његови четници. У свом проглаеу војводама односно наређењу за општи устанак у ноћи између 22. и 23. септембра, он је наређивао да се нападају Немци, ослобађају градови, руше пруге, мостови и друмови — „војвода Торлачки да нападне Београд и прогна непријатеља, настављајући гоњење са оне стране Саве". Војвода Торлачки је управо тог

[80] **Пиомо ПК КПЈ за Србију ЦК КПЈ за Јутославију — Збор. НОР Т1 К2, док. бр. 34.**

дана водио, заједно са љотићевцима, борбу против партизана на Варовницама изнад Младеновца. Али неке војводе у Шумадији одазвале -су се овом Новаковићевом позиву. Доњогружански војвода Недељковић из Губеревца покупио је и напио сељаке и ноћу између 22. и 23. септембра раскопао друм, запалио мост и шлипере, мада је до тада слободно шетао са Немцима по Крагујевцу.

Због свега тога, војвода Коста Пећанац је издао наредбу којом смењује Новаковића и прети осталим војводама да ће у случају непослушности бити стављени под преки војни суд.[81]

Сам Новаковић је у Шумадији упутио позив на мобиЈшзацију. На Букуљи, која је одређена за „мобилно место", окупио се велики број сељака са оружјем и без њега. Новаковић је нашироко разгласио своје припреме за напад на Аранђеловац. Ватре запаљене у поноћ на брдима требало је да означе почетак напада. Неорганизована маса сељака и четника је на тај знак кренула према Аранђеловцу. Већ данима раније обавештени о припремама, Немци су дочекали јаком ватром полунаоружано људство, које се одмах разбежало. Новаковић није ни покушао да их среди и поведе у борбу, него се одмах са читавом овом шароликом масом повукао према Руднику. Уз пут су на ослобођеној територији између Шаторње и Рудника посекли неколико бандера и срушили некоЈшко дрвених мостова. Пошто су сељаци остали без хране донете у торбама, четници су их раепустили, дајући свакоме потврду да је „војник генерала Љубе Новаковића" и да се пушта кући „на неодређено одсуство".

Крајем септембра Новаковић је прешао у Гружу, где је код Аџиних ливада ступио у везу еа Крагујевачким партизанским одредом. Позивајући се на договор са Шумадинцима, он је тражио да и са Крагујевчанима потпише споразум о сарадњи. Из Груже је затим прешао у Калинић, а одатле преко Ивањице према Ужицу. У Ариљу га је заробио војвода јаворски, који је припадао Дражи Михаиловићу и био регистрован код окупатора као војвода Пећанчевог четничког одреда. Партизани су га ослободили и он је предао Врховном пггабу многа документа о четничкој сарадњи са окупатором.

После прогласа Косте Пећанца, већина четничких група сишла је у градове и ставила се на располагање окупатору. У Космају су одмах после прогласа четници барошевачког војводе Вукићевића заробили у Јунковцу два партизана, прекршивши тако дотадањи споразум између пггаба Космајског одреда и војводе Николе Никчевића, кога

[81] **Оригинал наредбе са дописаним објашњењем Новаковића у Институту за историју радничхог покрета Србије, арх. бр. 1102.**

су Срески комитет КПЈ за Космај и штаб Одреда настојали да активизирају не само у неколиким акцијама него и заједничким иступашима на зборовима по селима. Незнајући за овај случај, а с обзиром на Пећанчев проглас, штаб Одреда је упутио у Јунковац Ђорђа Јовановића и Дражу Марковића да поново утврде и конкретизују споразум са Никчевићем. Он их је овога пута примио хладно. Саогаптио им да је изашао Пећанчев проглас и да је Света Ракић постављен за војводу, а он смењен, па да нипгга не може учинити јер нема никакву власт, мада је тобоже за сарадњу са партизанима. Партизани су сутрадан напали четнике да би ослободили заробљене борце. Заробљено је неколико четника, међу којима и Никчевићев оин, па је после тога извршена замена заробљеника. После ове борбе четници су сишли у Сопот и ту ее гарнизонирали заједно са недићевцима, Немцима и жандармима. Група Милосава Живановића-Чаруге протерана је због пљачке из одреда. Чаругини четници су убрзо почели јавно да пљачкају по Сибници, Мисачи, Раниловићу и другим селима. Штаб Првог шумадијског одреда је због тога наредио Трећем батаљону да очисти терен од ових пљачкаша. Партизани су, после неколико дана трагања, 30. септембра напали и разбили Чаругину групу, али је у тој борби погинуо командант овог батаљона Живадин Миловановић. За команданта је тада постављен Милорад Лабудовић Лабуд.

Већина четничких група око Пожаревца се крајем августа и првих дана септембра још увек држала пасивно. Четници Воје Триброђанина чували су њега и његову имовину, а Горњачани се нису појављивали из шума. Једино је одред Леониде Пљешковића од овог формирања ишао у акције са партизанима. После Пећанчевог прогласа Окружни комитет Партије и штаб Пожаревачког одреда настојали су да успоставе и учврсте сарадњу са свим овим групама како би спречили њихово прилажење окупатору. На инсистирање партизана, 13. септембра склопљен је у ослобођеном Кучеву са одредима Леонида Пљешковића и Воје Триброђанина споразум о сарадњи у борби против окупатора. Тим поводом одржани су заједнички зборови са народом и издато саошптење које су потписали представници сва три одреда.

„Недић је" — каже се у њему — „покушао да купи четнике који се заједно еа нашим партизанима боре за ослобођење свога народа. Али ни у том није успео. Ако се продао Коста Пећанац, попггени четници се нису хтели продати; они и даље настављају борбу. Свуда заједно са нашим партизанима руку под руку иду и четници и смело уништавају све оно пгго елу-

жи окупатору и ослобађају део по део наше земље крвљу натопљене" ...

(Институт за историју радничког покрета Србије, Арх. бр. 1073/Х1 Д)

Споразум је цредвиђао „заједничку борбу против Недића, Пећанца и Љотића, јер су издајници", против пљачкања, заједничке акције против окупатора, стварања нове народне власти на слободној територији итд. Постигнути споразум није имао велики значај за четнике и њихово укључивање у борбу. Већ у то време војвода Анђелко је прилазећи Пећанцу нападао партизане око Мајданпека, а после договора са Горњачанима учинио је то и Воја Триброђанин. Тако је споразуму са партизанима остао веран једино одред Леониде Пљешковића. Борбена спремност ни овог одреда није била велика, али је та чињеница значајна утолико онто је, захваљујући поштеном патриотском држању Пљешковића, са њима остварена сарадња у борби без обзира на политичке погледе и ставове. То је био једини четнички одред на територији централне Србије који је за све време постојања активно учествовао у борбама против окупатора и његових сарадника — љотићеваца, недићеваца и четника.

Поред свих настојања партијских руководстава и партизанских штабова да прихвате разне четничке групе и да их покрену у борбу, после образовања Пећанчевих, Недићевих и Љотићевих одреда на територији Посавине, Космаја, Шумадије и Поморавља, није било никаквих других оружаних јединица које нису пришле отвореној еарадњи са окупатором. У пожаревачком крају са партизанима је остао једино одред Леониде Пљешковића, а горњачка група, и поред очевидних веза са недићевцима, није показивала никакву војничку активност.

Борба за јединство народа у ослободилачком покрету против окупатора била је само наставак вишегодишње активности Партије на стварању јединственог народног фронта против фашизма. Покушаји да се на ту линију доведу и еви оружани остаци и присталице бившег режима, представљају у основи мерило ширине са којом је КПЈ ;прилазила оружаном устанку. Непосредно на терену разлике у политичкој припадности престале еу да играју у то време неку битну улогу. Око партијоких организација, партизанских одреда, одбора фанда и народнаослободилачких одбора окупљали су се по селима и градовима људи разних професија и различите партијске припадности које је сједињавала заједничка тежња да се ослободилачка борба ус-

пешно доведе до краја и оствари друштвени систем који би елиминисао реакционарне друштвене снате, чији еу се представници са развитком устанка све отворениј е стављали на страну окупатора.

Ово јединство народа у непосредној оружаној борби против окупатора остварило се релативно брзо, без неких већих тешкоћа. Слично као и у преговорима са разним оружаним остацима бившег режима, тешкоће еу наступале приликом покушаја партијских руководстава на терену да остваре сарадњу са врховима грађанских политичких партија.

Руководства десних профашистичких партија као што је ЈБотићев Збор и њему сличне, прилазећи окупатору, представљала су његов главни ослонац за борбу против партизана у првим данима устанка. Јединствена руководства осталих политичких странака у Србији практично нису постојала. Настојања партИјских руководстава са територије централне Србије да преко појединих политичких првака ступе у цреговоре са руководствима грађанских странака остала су углавном без виднијих резултата.

Неколико значајнијих покушаја у том погледу, између осталих, учинио је и Окружни комитет КПЈ за Крагујевац. Првих дана оружане борбе одштампано је у 2000 примерака и упућено „писмо свим јавним радницима политичких партија", на основу кога је Охружни комитет организовао преговоре „са родољубивим елементима политичких партија"[82] ради стварања одбора народноослободилачког фронта. Међу првима одржани су разговори са представницима Земљорадничке странке, о чему је Окружни комитет писао ПК КПЈ за Србију 30. августа 1941. године:

> „Полазећи од тога да треба сарађивати са свим присташама бивших политичких партија који стоје на позицијама борбе против окупатора и ерпских издајица, ја и још један друг[83] из штаба нашег одреда одржали смо еастанак са присташама левих Земљорадника, и то са председником странке, е једним чланом Централног одбора и с једним чланом Изврпшог одбора. После разговора и преговора од неколико сати, потписали смо следећи споразум: 'Руководећи се једном јединим жељом и заједничким идеалом да са леђа нашег народа збацимо окупатороки јарам, а на основу још раније постигнутог споразума, пуноправни представници КПЈ и НСС споразумели су се у следећем:
>
> 1. У овим местима и на озаком кораку свестрана сарадња, помоћ и заједничка акција у борби против

[82] **Зборник док. НОР, Т1 К2, док. бр. 43.**
[83] **С. Стефановић Ћећа и Владимир Дедијер.**

крвавог окупатора и његових домаћих слугу и агената. У том духу:

а) — најактивније и најпожртвованије суделовање у партизанској борби. Партизанску борбу развијати и подизати све до огпптег народноослободилачког устанка.

б) —- У свим местима стварати заједничке нац. ослободилачке одборе, у које треба увлачити и присташе других партија. Ти одбори треба да буду једини политички фактори по местима, који агитацијом и пропагандом припремају масе за општенародни устанак.

ц) — У свим местима стварати заједничке одборе националног фонда из кога ће се финансирати борба за националну слободу'.

После овог следе потписи наше Партије и њихове странке и тако би се послало као циркуларно писмо нашим и њиховим одговорним партијским функционерима по местима. Ми смо узели на себе да га одштампамо. Још га нисмо растурили, а на терену већ смо почели да остварујемо сарадњу. Стварамо заједничке одборе а неки њихови људи дошли су у одред. Заменик команданта одреда[84] је њихов."

Овим преговорима, у име Главног одбора Народне сељачке странке, присуствовали су Радамир Тодоровић, Вук Продановић и Милоје Симовић, а делегати ОК КПЈ за Крагујевац били су Светислав Стефановић Ћећа, Мијалко Тодоровић Плави и Владимир Дедијер. У Крагујевачком партизанском одреду формирана је трећа тзв. Земљорадничка партизанска чета. Споразум је, међутим, искрено прихватио мали број одговорних руководилаца странке. После писма које је добио из Београда од секретара странке Драгољуба Јовановића да се „држи по сваку цену са пријатељем на Равној Гори", председник странке Радомир Тодоровић је отишао на разговоре са Дражом Михаиловићем. Отуда се вратио са „упутствима" лондонске владе о „сељачкој држави од Јадранског до Црног мора на челу са Краљем Петром". Уместо учешћа у борби, Тодоровић је са осталима почео да се заноси политичким спекулацијама, кријући и оне минималне услуге које су учинили НОП-у. Кад су у октобру дражиновци напали партизане, командир „Земљорадничке чете" Бељаковић, са још дванаесторицом људи, пребегао је четницима, а касније је ступио у Недићеву Српску државну стражу.

Још слабијим резултатом завршили су се у Крагујевцу преговори са првацима Демократске странке, Радикалима и

[84] **Милоје Симовић — члан Главног одбора Нар. сељачке странке**

Републиканцима.[85] Оружана борба против окупатора није пружала велики простор за политичке опекулације грађанских политичара. Отуда и за опредељивање у тој борби није била од значаја њихова припадност једној или другој политичкој странци, него пре свега њихов лични однос према судбини земље и народа. Сарађујући на линији народноослободилачке борбе, истакнути појединци и познати политичари прилазили су покрету не као представници грађанских странака него као напредни људи патриоти. Такви су били — Милоје Симовић, Драгиша Шулејић из Азање, Спасоје Павловић из Влашке, Мића Вујичић из Амерића, Никола Петровић у Шумадији, Чеда Плећевић из Аранђеловца, Живадин Аксентијевић из Шлма, војрш Гајић из Копљара, Милорад Жунић из Рековца, Радомир Лазић из Азање, Влаја Јелић из Азање, Ђура Јовановић из Парцана, Драга Секулић из Поповића, Светозар Милићевић из Дражња, Александар Марковић из Малог Пожаревца и многи други. Иако није имао изграђене више форуме и руководства, јединствени народни фронт против фашистичког окупатора као политичка основа оружане борбе остварен је у централној Србији већ првих дана устанка око партизанских одреда и нових органа власти, а његов најснажнији чинилац биле су партијске организације.

[85] **Зборник док. НОР, Т1 К2, док. бр. 59.**